

Л.М. ВОРОБІЙОВА

***ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ
ГЛОСАРІЙ***

Рівне-2010

ББК 81.002.3я2

В 75

Воробйова Л.М. Психолінгвістичний глосарій. – 2-ге вид., доп. – Рівне: РДГУ, 2010. – 142 с.

Рецензенти:

Шульжук К.Ф. – доктор філологічних наук, професор;

Пасічник І.Д. – доктор психологічних наук, професор, ректор Національного університету «Острозька академія»;

Осьмак Л.П. – кандидат психологічних наук, доцент.

Психолінгвістичний глосарій є своєрідним словником-довідником. У ньому окреслюється термінологічний апарат психолінгвістики, висвітлюється сутність основних психолінгвістичних і суміжних психологічних і лінгвістичних термінологічних понять, які входять до змісту навчальної дисципліни “Психолінгвістика”.

Глосарій містить також короткі відомості про вітчизняних і зарубіжних учених, які займалися і займаються проблемами психолінгвістики.

Розрахований на студентів психологічних і філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. Корисний буде всім, хто цікавиться проблемами психолінгвістики, психології мовлення.

З М І С Т

Передмова	4
I. Персоналії	7
II. Термінологія	51
1. Психолінгвістика як наука	51
2. Теоретична психолінгвістика	74
3. Прикладна психолінгвістика	111
III. Література	132

ПЕРЕДМОВА

Формування нової, антропоцентричної парадигми в сучасному науковому пізнанні робить проблему людини центральною, а зміни, що відбуваються в суспільстві, потребують поглибленого пояснення законів організації, функціонування та сприйняття мовлення. Відтак, швидко зростає інтерес і до проблем психолінгвістики з її гуманітарним предметом: *мова – особистість – мовленнєва діяльність – комунікація*.

Психолінгвістика як наука другої половини ХХ ст., що виникла на перетині двох найдавніших галузей наукового знання про людину – мовознавства та психології, переживає сьогодні відповідальний період системного аналізу накопичених теоретичних та експериментальних даних і розробки нових концептуальних підходів до дослідження мовленнєвої діяльності, стратегій мовленнєвого спілкування.

«Психолінгвістичний глосарій» є своєрідною формою словника-довідника з психолінгвістики як *інтегративної, міждисциплінарної* наукової галузі. Він містить основну інформацію з проблематики психолінгвістики, а також суміжних наук – психології та мовознавства (в межах відповідного навчального курсу). Водночас глосарій виконує й функції навчального посібника, який в компактному, систематизованому вигляді висвітлює зміст навчальної дисципліни «Психолінгвістика», доповнює матеріал чинних підручників.

Глосарій розрахований передусім на студентів психологічних і філологічних спеціальностей, що вивчають психолінгвістику, а відтак, він має практично-навчальну спрямованість, чим і зумовлена його структура з виділенням трьох розділів:

I. *Персоналії* – стислі відомості про біографію, наукову діяльність і головні праці (назви подаються мовою оригіналу та в перекладі) вітчизняних і зарубіжних учених, які мають відношення (пряме чи посереднє) до становлення і розвитку психолінгвістики як науки.

II. *Термінологія* – словник психолінгвістичних, деяких психологічних і лінгвістичних (пов'язаних з проблемами психо-

лінгвістики) термінів (близько 300 одиниць).

III. *Література* – перелік основної наукової та навчальної літератури з проблем психолінгвістики і суміжних галузей.

У II розділі «Термінологія», відповідно до змісту навчальної дисципліни «Психолінгвістика» і мети вивчення її, всі запропоновані терміни об'єднано в тематичні блоки:

1. *Психолінгвістика як наука* – загальна характеристика психолінгвістики, її предмет, зв'язки з суміжними дисциплінами (в історії та на сучасному етапі), методи психолінгвістичних досліджень, розділи (галузі) психолінгвістики.

2. *Теоретична психолінгвістика* – термінологічний апарат теорії мовленнєвої діяльності, вікової психолінгвістики, етнопсихолінгвістики, психолінгвістики тексту, психопоетики (в їх взаємозв'язках з іншими науковими галузями).

3. *Прикладна психолінгвістика* – термінологія патопсихолінгвістики, психолінгвістики навчання мови, а також інших прикладних аспектів психолінгвістики (психолінгвістика мовленнєвого впливу, гендерна, інженерна, судова психолінгвістика та ін.).

Безумовно, така структура не є абсолютно досконалою, проте вона, як свідчить практика, полегшує студентам користування глосарієм з навчальною метою.

Зв'язок між розділами, тематичними блоками і тлумачними статтями, в яких висвітлюються спільні або близькі проблеми, термінологічні поняття, здійснюється через посилання на відповідні персоналії чи терміни (їх виділено курсивом). У тематичних блоках терміни подаються за алфавітом. Тлумачення центральних, концептуальних понять психолінгвістики подається розгорнуто, деталізовано, інколи з трактуванням поняття різними авторами, в різних школах. Тлумачні статті до периферійних, суміжних понять – стислі, лаконічні, мають додатковий характер. До іншомовних термінів пропонується етимологічна довідка, що, на нашу думку, сприятиме кращому засвоєнню сутності термінологічного поняття.

При укладанні «Психолінгвістичного глосарія» було використано джерела різної природи: навчальні підручники, наукові монографії, термінологічні словники та енциклопедії, окремі наукові статті (всі джерела подано в розділі “Література”).

Принципове значення для формування термінологічного апарату мали такі довідково-лексикографічні видання:

Психологічний словник / За ред. В.І.Войтка. – К., 1982.

Психология: Словарь / Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М., 1990.

Большой психологический словарь / Сост. и общ ред. Б.Мещеряков, В.Зинченко. – СПб., 2003.

Психологическая энциклопедия / Под ред. Р.Корсини, А.Ауэрбаха. – СПб., 2003.

Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н.Ярцева. – М., 1990.

Краткий словарь когнитивных терминов / Под общ. ред. Е.С.Кубряковой. – М., 1996.

Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики: Енциклопедичний словник. – К., 1998.

Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В.М.Русанівський, О.О.Тараненко та ін. – К., 2000.

Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике / Под ред. А.Н.Баранова, Д.О.Добровольского. – М., 2003.

І. ПЕРСОНАЛІЇ

Ахманова Ольга Сергіївна (1908-1991) – російський лінгвіст, доктор філологічних наук, завідувала кафедрою англійської мови філологічного факультету Московського університету, автор багатьох фундаментальних досліджень з проблем *загального мовознавства*, лексикології, методології мовознавства. Психолінгвістична проблематика висвітлюється в праці 1957 р. «О психолингвистике». Широко відомий «Словарь лингвистических терминов» О.С.Ахмановой (1966).

Ахутіна (Рябова) Тетяна Василівна (нар. 1941) – доктор психологічних наук, професор, зав. лабораторії нейропсихології факультету психології Московського університету. Російський психолінгвіст, належить до Московської психолінгвістичної школи. Розвиває наукові ідеї свого вчителя – *О.Р.Лурії*. В працях «Нейролингвистический анализ динамической афазии» (1975), «Порождение речи. Нейролингвистический анализ синтаксиса» (1989) та ін. на нейролінгвістичному матеріалі будується психолінгвістична *модель* породження висловлювання, запропоновано її графічне зображення. Цінність цієї моделі полягає в тому, що вона побудована індуктивним способом: в її основі лежать *спостереження за мовленнєвою поведінкою* людей, аналіз мовленнєвих порушень при різних видах *афазії*, аналіз текстів хворих з порушенням внутрішнього програмування і граматичного структурування.

Бахтін Михайло Михайлович (1895-1975) – російський філософ, культуролог і літературознавець. Досліджував проблеми *культури*, літератури, творчості, *спілкування*. Вивчав психоаналітичні ідеї З.Фрейда. Автор праць «Проблемы творчества Достоевского» (1929), «Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса» (1940, вийшла друком у 1965), в якій розвинув ідеї ігрової сутності та «карнавалізації» культури; «Вопросы литературы и эстетики» (1975), «Эстетика

словесного творчества» (1979) та ін. В останній праці розглядається проблема сприйняття *тексту*: зміст тексту принципово поліфонічний, багатоаспектний; світ, який стоїть за ним, може бути сприйнятий *реципієнтом* по-різному. Також ключовими для цієї праці, як і загалом творчості М.М.Бахтіна, є поняття «*діалог*» і «*діалогічні відношення*». Останні він визначає як особливий тип смислових відношень, які виходять за рамки звичайного діалогу і потребують екстралінгвістичного, екстратекстового «відповідного розуміння». Головна одиниця діалогічних відношень – *висловлювання*.

М.М.Бахтін вплинув на розвиток філософії, культурології, літературознавства і *психолінгвістики*, зокрема психолінгвістичної теорії сприйняття тексту, теорії *дискурсу*.

Белянін Валерій Павлович (нар. 1955) – доктор філологічних наук, професор кафедри психолінгвістики Московського державного лінгвістичного університету і Центру міжнародної освіти Московського державного університету імені М.В.Ломоносова.

Досліджує проблеми *психолінгвістики* поетичного *тексту* (*психопоетики*), зокрема в монографіях: «Психолінгвістические аспекты художественного текста» (1988); «Психолінгвістическая типология художественных текстов по эмоционально-смысловой доминанте» (докторська дисертація, 1992), «Введение в психиатрическое литературоведение» (Мюнхен, 1996); «Основы психолінгвістической диагностики: Модели мира в литературе» (2000). Експериментально вивчає процеси сприйняття і породження мовленнєвого повідомлення, конкретно – художнього тексту.

Автор навчальних посібників з психолінгвістики «Введение в психолінгвістику» (2001) і «Психолінгвістика» (2003), в яких висвітлюються основні проблеми психолінгвістики, загальні питання *теорії мовленнєвої діяльності*.

Бернштейн Микола Олександрович (1896-1966) – видатний російський психофізіолог. Створена ним концепція фізіології активності заклала, за твердженням *О.О.Леонт'єва*, фізіологічні основи психологічного трактування будь-якої діяльності, а відтак і *психолінгвістики* як теорії мовленнєвої діяльності.

Блумфілд (Bloomfield) Леонард (1887-1949) – представник дескриптивної лінгвістики – американського напряму структуралізму. Він орієнтував розробку об'єктивних методів вивчення мов (що було одним із завдань структуралістів) на положення *біхевіоризму*.

У своїй головній праці «Language» («Мова», 1933) і деяких статтях Л.Блумфілд сформулював принципи так званої «механістичної» лінгвістики, яка поділяє процес *мовленнєвого спілкування* на фізіологічні (за своєю сутністю) *стимули і реакції* та на їх основі вивчає *мовленнєву поведінку* людини. Мова для Блумфілда – це лише один із стимулів, який якісно не відрізняється від інших стимулів і є тільки «формою поведінки, завдяки якій індивід пристосовується до соціального середовища».

Л.Блумфілд обґрунтував регулятивну функцію *мовлення*: воно слугує засобом регулювання *діяльності* співрозмовника; це головна функція мовлення, яка здійснюється шляхом передачі мовленнєвих повідомлень.

Блумфілд, за словами *Є.Ф.Тарасова*, перший лінгвіст, який створив у межах біхевіористського підходу розгорнуте уявлення про активне мовленнєве спілкування, про ту проблематику, яка пізніше, в 70 - 80-ті роки ХХ ст., стане центральною в *психолінгвістиці*.

Бодуен де Куртене Іван Олександрович (1845-1929) – видатний російський і польський лінгвіст, професор, засновник Казанської лінгвістичної школи. Працював у Казанському, Краківському, Петербурзькому та Варшавському університетах. У Бодуена де Куртене нараховується понад 600 статей, які друку-

валися російською, польською, чеською, словенською, литовською, німецькою, французькою, італійською та іншими мовами.

Бодуен де Куртене – представник *лінгвістичного психологізму*; надавав великого значення психологічному обґрунтуванню лінгвістичних явищ, проводив дослідження в галузі психології мовлення, дитячого мовлення; закликав до вивчення живих мов і діалектів, увів у лінгвістичну практику *експеримент*.

Бодуен де Куртене наголошував, що сутність *мови* – в *мовленнєвій діяльності*, а відтак мова і *мовлення* становлять єдність, зумовлюючи реальність одне одного. Для нього мова – явище наскрізь психічно-суспільне, а тому *мовознавство* визначається ним як психологічно-соціальна наука.

Отже, саме з Бодуеном де Куртене в лінгвістиці посилюється увага до мовленнєвої діяльності – процесів *говоріння, сприймання* мовлення на *слух, розуміння*. За Бодуеном де Куртене, саме шляхом аналізу мовленнєвої діяльності лінгвіст може перевірити правильність своїх теоретичних положень. Важливим для психолінгвістики відкриттям Б. де Куртене є інтерпретація фонем і аналіз фонологічних явищ. Його дослідження заклали також основу для формування *етнопсихолінгвістики*.

Ідеї Бодуена де Куртене було розвинуто *Л.В.Щербою. Р.М.Фрумкіна* вважає саме цих учених основоположниками *психолінгвістики* як науки, заснованої на експерименті, *спостереженні* та *самоспостереженні (інтроспекції)*.

Божович Лідія Іллівна (1908-1981) – російський психолог, учениця *Л.С.Виготського*. Автор багатьох праць з проблем дитячої психології, розвитку особистості дитини, формування її *мовлення* та мотивації. В 1930-ті роки, формально працюючи в Полтаві, входила до Харківської школи психологів, яка розвивала ідеї діяльнісного підходу в *психології*. Головна сфера інтересів Л.І.Божович – *дитяча психологія* (проблеми розвитку особистості дитини, формування її мотивації, розвиток гармонічної *особистості* та ін.).

Брунер (Bruner) Джером (нар. 1915) – відомий англо-американський психолог, професор Гарвардського університету (США), директор Центру досліджень пізнавальних процесів, професор Оксфордського університету (Велика Британія). Більшість його праць присвячено актуальним проблемам пізнання. Дж.Брунер досліджував різні рівні пізнавальної діяльності – від наочного сприйняття до понятійного мислення, показував активний творчий характер пізнання, підкреслював важливу роль мови в ньому. Під впливом праць *Л.С.Виготського*, зокрема «Мислення і мовлення», Дж.Брунер зацікавився проблемами навчання та засвоєння мови.

Вчений приділяв особливу увагу тому, як використовується мова для координування дій дитини, як дитина оволодіває граматиною. Брунер наголошував, що мова уможливує виникнення нових форм орієнтування в дійсності, впливає на психічний розвиток людини; мова засвоюється як «інструмент для регулювання спільної діяльності та спільної уваги». В центр своєї концепції він поставив необхідність для розвитку дитини реалізації структури *спілкування*: розвиток пізнавальної діяльності дитини залежить від того, наскільки успішно дитина використовує слова в якості знаків. З працями Брунера пов'язане становлення *психолінгвістики* «третього покоління», або нової психолінгвістики.

Дж.Брунер входив до невеликої групи психологів США та Великої Британії, які прагнули по-новому підійти до розуміння пізнавальних процесів. До цієї групи входили також Карл Прибрам, *Джордж Міллер*.

Бутенко Ніна Павлівна – автор українських асоціативних словників: «Словника асоціативних норм української мови» (1979), складеного на основі психолінгвістичного експерименту, що проводився зі студентами львівських вищих навчальних закладів, і «Словника асоціативних означень іменників в українській мові» (1989) – першого у світовій практиці словника означень, матеріал якого є результатом опитування носіїв мови.

Бюлер (Buhler) Карл Людвіг (1879-1963) – німецько-австрійський психолог. У перший період творчості належав до Вюрцбурзької школи, де розробляв методики експериментального вивчення *мислення*. Після першої світової війни зосередився на вивченні проблеми розвитку дитячої психіки, запровадив схему трьох стадій розвитку психіки у тварин і людини (*інстинкт, навичка, інтелект*).

К.Бюлер досліджував також проблеми теорії та психології *мови і мовлення*, яким повністю присвячено його фундаментальну працю «Теорія мови», виконану на перетині *психології та мовознавства*. За словами Р.Якобсона, ця книга залишається, можливо, найціннішим внеском психології в лінгвістику. Думки та ідеї, що містяться в ній, певною мірою сприяли виникненню *психолінгвістики*.

Вежбицька (Werzicka) Анна (нар. 1937) – польсько-австралійська дослідниця, займається проблемами, близькими до *психолінгвістики*, хоча сама дослідниця не асоціює свої праці з психолінгвістичними програмами.

Етноцентричні дослідження А.Вежбицької (праця «Мова. Культура. Пізнання») розвивають ідеї *В.Гумбольдта, Е.Сеніра, Б.Уорфа*. А.Вежбицька розробила «*мову семантичних примітивів*» – універсальний словник базових слів, який дозволяє описувати і порівнювати значення слів, граматичних елементів і фраз у різних мовах з позиції *мовця* і того, хто сприймає мовлення (*реципієнта*). Багато уваги приділяє виявленню подібностей і відмінностей близьких смислів у різних мовах. Відтак, можна вважати, що А.Вежбицька розробила і застосувала у своїх працях метод «порівняльної психолінгвістики».

А.Вежбицька запропонувала терміни «*концепт-максимум*» і «*концепт-мінімум*». Протиставлення «концепт-мінімум – концепт-максимум» є культурно обумовленим.

Антропоцентричну теорію *лексичного значення слова*, або «концептуальний аналіз», викладено у праці А.Вежбицької «*Лексикографія та аналіз концептів*» (1985).

Верніке (Wernicke) Карл (1848-1905) – німецький невропатолог і психіатр, який у 1874 р. описав випадки порушення розуміння усного мовлення внаслідок ураження мовно-слухової зони кори головного мозку (*центр Верніке*), що вплинуло в подальшому на формування *нейролінгвістики* та *нейропсихолінгвістики*.

Виготський Лев Семенович (1896-1934) – видатний російський психолог, засновник великої психологічної школи, до якої належали *О.М.Леонтьєв*, *О.Р.Лурія*, *П.Я.Гальперін*, *Л.І.Божович* та ін. Л.С.Виготський та його школа суттєво вплинули не лише на вітчизняну, а й на світову психологію, а також на інші науки про людину: педагогіку, *дефектологію*, *мовознавство*, етнографію, *психолінгвістику* та ін.

Л.С.Виготський розробив основи культурно-історичної теорії розвитку психіки, головні положення якої викладено в його працях: «Проблема культурного розвитку ребенка» (1928), «Генетические корни мышления» (1929), «Инструментальный метод в психологии» (1930), «Этюды по истории поведения» (1930), «История развития высших психических функций» (1931), у найвідомішій – «Мышление и речь» (1934) та ін.

Л.С.Виготський багато займався проблемою мовлення, особливо в останній період своєї творчої діяльності. Свідченням цього є його праця «Мышление и речь», де подано аналіз проблеми співвідношення мислення і мовлення, розвитку значення в онтогенезі та *егоцентричного мовлення*. Його психологічний підхід до мовлення був першою спробою створити цілісну психолінгвістичну теорію (хоча самого слова «психолінгвістика» він не вживав). На думку *О.О.Леонтьєва*, головне, що робить Л.С.Виготського засновником сучасної психолінгвістики, - це його трактування внутрішньої психофізіологічної організації процесу *породження мовлення* як послідовності взаємопов'язаних фаз *діяльності*: мотивації, думки, відбиття думки у внутрішньому слові, а потім у значеннях зовнішніх слів і, нарешті, акустико-артикуляційної реалізації мовлення. Всі подальші

моделі, що розроблялися в російській психолінгвістиці, є розгортанням, обґрунтуванням схеми, запропонованої Л.С.Виготським.

Загалом Виготський передбачив подальший розвиток психології мовлення та психолінгвістики: в основі своєї психолінгвістичною є ідея евристичності процесів породження мовлення та їх обумовленості загальнопсихологічними, диференціально-психологічними і соціально-психологічними чинниками; він першим поставив питання про *психолінгвістику тексту*, а також про психолінгвістику рефлексії над мовленням.

Для психолінгвістики важливим є також те, що принцип розвитку поєднується в концепції Л.С.Виготського з принципом системності. Він розробив поняття про «психологічні системи», під якими розумів цілісні утворення у вигляді різних форм міжфункціональних зв'язків (наприклад, зв'язків між мисленням і мовленням). У побудові цих систем головна роль відводилася операціям зі знаками: «Особливий світ – світ знаків» – ось матеріал, яким, за Виготським, оперує *мислення*. В усвідомленні важливості знаків – принципова заслуга Л.С.Виготського перед психологією взагалі, *дитячою психологією* та психолінгвістикою зокрема.

Вундт (Wundt) Вільгельм Макс (1832-1920) – німецький психолог, фізіолог і філософ. У своїх працях 1860-70-х рр. запропонував одну з програм побудови *психології* як самостійної науки, заснував у 1879 р. першу в світі лабораторію *експериментальної психології* в Лейпцизькому університеті. Використовуючи розроблений Вундтом метод *інтроспекції*, його учні та колеги вивчали зміст безпосереднього досвіду.

Вундт розробив програму культурно-історичної психології, об'єктом якої, поряд з міфологією, мистецтвом, повинна стати й *мова* як спосіб вираження «психології народів». Мова визначалася ним як психофізична *діяльність* людини, що являє собою вираження думок, почуттів і бажань за допомогою членороздільних звуків. Як психолог він досліджував сприйняття і

продукування *мовлення*. Саме Вундт висунув гіпотезу про локалізацію в *головному мозку* людини центрів мовлення. Заклав підвалини експериментального вивчення мовленнєвих процесів, що пізніше лягло в основу нейропсихолінгвістичних досліджень *О.Р.Лурії* та його школи.

Вундт був першим психологом, який працював на межі психології та *мовознавства*, де пізніше сформувалася предметна галузь *психолінгвістики*, тому його інколи називають одним із фундаторів психолінгвістики.

Гальперін Петро Якович (1902-1988) – російський психолог, професор; проводив дослідження в галузі *загальної, дитячої, педагогічної психології*; автор концепції поетапного формування розумових дій. П.Я.Гальперін трактував психічні процеси як особливий вид орієнтовної діяльності. Його дослідження уваги та «мовної свідомості» були спрямовані на вивчення проблем співвідношення навчання, розумового і мовленнєвого розвитку та формування творчого мислення.

Герbart (Herbart) Йоганн Фрідріх (1776-1841) – німецький філософ, психолог і педагог, засновник емпіричної психології в Німеччині. Запропонував *модель* свідомості з трьома зонами. Підкреслював роль попереднього досвіду в процесі переходу уявлень із несвідомого у свідомість, у зв'язку з цим пояснив поняття *анперцепції*. Обґрунтував ідею асоціативних зв'язків у якості теоретичної схеми аналізу розвитку психіки шляхом об'єднання елементів, які формуються під впливом повторюваних чуттєвих вражень. Сформульовані Гербартом закони застосовувалися пізніше (*Г.Штейнталь*) для пояснення походження і розвитку мови в людському суспільстві.

Горєлов Ілля Наумович (1928-1999) – доктор філологічних наук, професор; автор понад 400 статей, монографій, навчальних посібників з германістики, методики викладання іноземних мов, *психолінгвістики*, *фоносемантики*, з проблем штучного

інтелекту. Психолінгвістична проблематика представлена у працях: «Невербальные компоненты коммуникации»(1980), «Вопросы теории речевой деятельности» (1987), «Разговор с компьютером: психолингвистический аспект проблемы» (1987), «Основы психолингвистики» (1997, у співавторстві з *К.Ф.Седовим*), «Избранные труды по психолингвистике» (2003).

Праці І.Н.Горелова з психолінгвістики обґрунтовують цілісну психолінгвістичну концепцію, що пояснює природу співвідношення *мислення і мовлення*, звуку і *смыслу*, розвитку *мови і мовлення* у філо- та *онтогенезі*, породження й розуміння мовлення та ін.

Грін (Greene) Джудіт – представник англійського напрямку в *психолінгвістиці* «другого покоління», викладач Кембриджського університету, автор декількох статей з психолінгвістики і книги «Psycholinguistics. Chomsky and Psychology» (“Психолінгвістика. Хомський і психологія”, 1972). Ця праця складається з двох частин: у першій подано критичний опис поглядів *Н.Хомського*, показано їх еволюцію; в другій пропонується систематичний і детальний виклад найважливіших експериментально-психолінгвістичних методик, заснованих на першому (1957) і другому (1965) варіантах *моделі* Н.Хомського. Дж. Грін аналізує проблему розмежування *мовної здатності*, яку вона відносить до *лінгвістики*, та *мовної активності*, яку відносить до *психології*.

За твердженням Дж. Грін, в основі психолінгвістичних досліджень лежить припущення про те, що граматику описує *мовну компетенцію*, мовну здатність носія мови. Дослідниця закликає психологів і лінгвістів об’єднати свої зусилля і створити теорію, що адекватно описувала б усі аспекти людської *мови*.

Гумбольдт Вільгельм (Wilhelm von Humboldt) (1767-1835) – видатний німецький мовознавець, літературознавець, філософ і державний діяч. Засновник *загального мовознавства* і філософії мови. Головною працею В.Гумбольдта є тритомний

трактат «Ueber die Kavi-Sprache auf der Insel Java» («Про мову каві на острові Ява», 1836-1840), посмертно виданий його братом, відомим природознавцем Олександром Гумбольдтом. Особливо широкої популярності набув вступ до цього трактату – «Ueber die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf geistige Entwicklung des Menschengeschlechts» («Про різноманітність будови людської мови та її вплив на духовний розвиток людства»). З інших праць В.Гумбольдта ще слід назвати його доповідь у Берлінській Академії «Про порівняльне вивчення мов стосовно різних епох їх розвитку» (1820).

В.Гумбольдта вважають (*О.О.Леонтьєв*) передвісником *психолінгвістики*. Саме з нього розпочинаються контакти *психології* та *лінгвістики*. Йому належать визначення мови як *діяльності*, роботи духу, як органу думки; ідея *мовленнєвої діяльності*.

В.Гумбольдт розглядав мову як безперервний творчий процес: «Мова є не продукт діяльності (*ergon*), а діяльність (*energeia*)... Мова являє собою безперервну діяльність духу, що прагне перетворити звук у вираження думки». «Дух народу» та його мова тісно пов'язані між собою. На думку вченого, мова розвивається за законами людської свідомості, у зв'язку з цим він увів поняття *мовної свідомості*.

В.Гумбольдтом було започатковано розмежування понять *мови* і *мовлення*: «Мова як сукупність її продуктів відрізняється від окремих актів мовленнєвої діяльності». Мова виникає з прироченої людині здатності та потреби говорити. Акт мовленнєвої діяльності за своїм характером є окремим, індивідуальним. Аналізуючи взаємозв'язки окремої людини, народу і мови, В.Гумбольдт підкреслював, що мова підноситься над індивідами, що в кожному хвилину мова належить і тому, хто говорить, і тому, хто сприймає, бо ж обидва є представниками народу, якому належить мова.

Таким чином, Гумбольдт розглядав мову діалектично: і як процес, і як готовий продукт, і як частину психічної діяльності людини, і як суспільне явище.

Діз (Deese) Джеймс Ерл (1921-1999) – американський психолог, займався проблемами психології навчання, *психолінгвістики*, розробки структури усного та письмового *дискурсу*. У праці 1965 р «The structure of associations in language and thought» («Структура *асоціацій* в мові та мисленні») розглядає різні поняття *значення* (категоріальне, словникове, асоціативне та ін.), обґрунтовує думку про те, що психологічній структурі значення найбільш адекватним є асоціативне значення. Спираючись на англо-американські асоціативні норми *Г.Кент* і *А.Розанова*, Дж.Діз розробив психолінгвістичний варіант *асоціативного експерименту*.

Дрідзе Тамара Мойсеївна (1930-2000) – представник Московської психолінгвістичної школи, зокрема, такого її напрямку, як *психолінгвістика мовленнєвого впливу*. З принциповими доповідями з приводу психолінгвістичних проблем мовленнєвого впливу Т.М.Дрідзе виступила на II (1968) і III (1970) симпозіумах з психолінгвістики. Пізніше з'явилася серія її публікацій, яка отримала логічне завершення у працях: «Язык и психология» (1980), «Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Проблемы семиосоциопсихологии» (1984), де фундаментально обґрунтовано новий напрямок теорії *психолінгвістики* — *семиосоциопсихологію*, який межує з *соціальною психологією* та *соціологією*. Т.М.Дрідзе активно розробляла, спираючись на концепцію *М.І.Жинкіна*, проблему сприйняття *тексту*, зокрема *модель* смислової предикації, де описується смислова організація тексту.

Ебінгауз (Ebbinghaus) Герман (1850-1909) – німецький психолог, який експериментально досліджував процеси пам'яті. Створив метод заучування слів, які не мають *смислу*. Розроблені Ебінгаузом методики й досі використовуються в дослідженнях пам'яті, *асоціацій*, а також у *психолінгвістиці*.

Жане (Janet) П'єр (1859-1947) – французький психолог, психіатр, філософ, представник французької соціологічної школи. Його концепція спрямована на дослідження психічної діяльності людини через систему її різноманітних зв'язків з природою та суспільством. П'єр Жане, розглядаючи *психологію* як науку про людські дії, про поведінку, розробив складну ієрархічну систему форм поведінки – від рефлекторних актів до вищих інтелектуальних дій. Дії розуміються вченим як форми ставлення людини до світу, насичені психологічним змістом.

П.Жане називав свою концепцію психологією поведінки, заснованою на таких категоріях: «активність», «діяльність», «дія», «психічна енергія», «психологічні рівні», «психологічна економія», «психічна сила». Він висунув низку ідей щодо генези поведінки людини і механізмів її розумової діяльності. П.Жане вважав, що розвиток розумової діяльності дитини та ускладнення форм мислення відбувається під впливом практичних завдань, які індивід вирішує у співпраці з іншими індивідами.

У П.Жане вчився *Жан Піаже*, який у своїх дослідженнях розвитку мовлення та інтелекту дитини підкреслював роль *спілкування та мови*. Ідеї П.Жане вплинули також на положення культурно-історичної концепції *Л.С.Виготського*.

Жинкін Микола Іванович (1893-1979) – російський психолог. З 1947 р. і до кінця життя працював в Інституті психології АПН СРСР (нині РАО). Досліджував психологічні та психофізіологічні механізми породження мовленнєвих реакцій. Розробляв психологічні проблеми мовленнєвої комунікації, сприйняття *тексту*, розвитку мовлення учнів.

Серед великої кількості його наукових праць особливе місце займають фундаментальні монографії «Механизмы речи» (1958) і «Речь как проводник информации» (вийшла друком у 1982 р., вже після смерті автора).

У контексті загальної проблеми *породження мовлення* М.І.Жинкін багато уваги приділяв аналізу *внутрішнього мовлення*, яке користується особливим (несловесним) кодом – «предме-

тно-схемним» (термін М.І.Жинкіна). На всіх рівнях породження мовлення універсальною операцією є відбір (слів, речень). Жинкін показав, що *розуміння* мовленнєвого повідомлення можна представити як його переформулювання за допомогою знакових засобів внутрішнього мовлення, які він назвав універсально-предметним кодом. УПК – це сукупність психічних сенсорних образів тіл знаків, яка індивідуальна в кожній людині. УПК набувається людиною в *онтогенезі*. В якості універсального він забезпечує взаєморозуміння людей різних соціальних груп і національностей, як предметний – виступає головним засобом реалізації думки в мовленні.

Цікавими є ідеї Жинкіна щодо *тексту*: він увів поняття задуму цілого тексту і породження тексту як розгортання цього задуму. Змістовий аспект тексту у вигляді ієрархії підтем і субпідтем передбачає орієнтацію на *адресата комунікації*. Пізніше такий підхід до тексту було розвинуто в працях *І.О.Зимньої, Т.М.Дрідзе*.

Підхід М.І.Жинкіна до проблеми породження мовлення близький до концепцій *Л.С.Виготського* та *О.Р.Лурії*, в цілому – Московської психолінгвістичної школи.

Журавльов Олександр Павлович – російський вчений, який займається проблемами *лінгвістики* і психології мови. Автор нової філологічної галузі — теорії змістовності звукової форми в мові, або *фоносемантики*, заснованої на експериментальних даних. У серії *експериментів* на основі шкалування він виявив низку фоносемантичних значень звуків російської мови, переконливо довівши, що ці значення неусвідомлено використовуються носіями мови в процесах *розуміння* мовленнєвого твору. В межах *психолінгвістики* праці О.П.Журавльова відносяться за їх проблематикою до *психопоетики* («Символическое значение языкового знака», 1972; «Фонетическое значение», 1974; «Звук и смысл», 1991): на великому поетичному матеріалі аналізується принцип звукового символізму.

Залевська Олександра Олександрівна (нар. 1929) – російський мовознавець, психолінгвіст, глава Тверської психолінгвістичної школи. Вважає *психолінгвістику* інтегративною наукою, метою якої є опис і пояснення особливостей функціонування *мови* як психічного феномену. У фундаментальних публікаціях О.О.Залевської («Проблемы организации внутреннего лексикона человека», 1977; «Межъязыковые сопоставления в психолингвистике», 1979; «Психолингвистические исследования принципов организации лексикона человека», 1980; «Психолингвистические проблемы семантики слова», 1982; «Понимание текста: Психолингвистический подход», 1988; «Слово в лексиконе человека: Психолингвистическое исследование», 1990; «Психолингвистические исследования: Слово. Текст: Избранные труды», 2000 та ін.) викладено головні положення психолінгвістичної концепції *слова* та теорії індивідуального знання, розроблено теоретичні основи дослідження *лексикону* людини, висвітлено специфіку одиниць лексикону. Теоретичні дослідження і багаторічний досвід аналізу матеріалів психолінгвістичних експериментів (передусім – асоціативного) дозволили О.О.Залевській сформулювати чітку гіпотезу організації лексикону як функціональної динамічної системи, проілюструвати національну специфіку семантики *мови*, зокрема *конотацій*.

Науковий колектив під керівництвом О.О.Залевської продуктивно працює над етнопсихолінгвістичною проблематикою, активно використовує техніку *асоціативного експерименту* з метою виявлення специфіки зв'язків між словами в *мовленні* та національно-культурної специфіки семантики слів у різних мовах і культурах.

Засекіна Лариса Володимирівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри загальної та соціальної психології Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вважає важливим для *психолінгвістики* теоретичне та експериментально-діагностичне вивчення *мовленнєвої діяльності* дитини в контексті цілісної *особистості*. Автор монографії

«Структурно-функціональна організація інтелекту» (2005); співавтор (разом із *С.В.Засєкіним*) навчального посібника «Вступ до психолінгвістики» (2002).

Засєкін Сергій Васильович – кандидат філологічних наук, доцент, декан філологічного факультету Волинського інституту економіки та менеджменту. Займається проблемами *психолінгвістики, когнітивістики, лінгвістичної прагматики*. Автор навчального посібника «Психолінгвістичні проблеми перекладу» (2006), в якому висвітлено ключові проблеми психолінгвістики *перекладу*, запропоновано огляд класичних і сучасних психолінгвістичних концепцій перекладу, експериментальний психолінгвістичний та психосемантичний аналіз мовленнєво-мислительних механізмів інтерпретації та перекладу політичного та художнього текстів; співавтор (спільно з *Л.В.Засєкіною*) навчального посібника «Вступ до психолінгвістики» (2002).

Зейгарник Блюма Вульфівна (1900-1988) – російський психолог. Досліджувала процеси забування завершених і незавершених *дій*, розробляла проблеми патопсихології на основі ідей *Л.С.Виготського* та діяльнісного підходу в *психології*. Вважається одним із засновників вітчизняної *патопсихології*.

Зимня Ірина Олексіївна (нар. 1931) – російський психолог, учениця і послідовниця *М.І.Жинкіна*. В її докторській дисертації «Психология слушания и говорения» (1973) і публікаціях «Психологические аспекты обучения говорению на иностранном языке» (1978, 1985), «Лингвопсихология речевой деятельности» (2001) закладено основи міждисциплінарного, зокрема лінгвопсихологічного, підходу до аналізу *мовленнєвої діяльності, тексту* як продукту мовленнєвої діяльності, розроблено *модель формування і формулювання думки засобами мови*, а також концепцію смислового сприймання як єдиного процесу взаємодії *сприймання та розуміння*.

І.О.Зимня розробила цілісну концепцію мовленнєвої діяльності в лінгвопсихологічному трактуванні, в контексті якої розглядаються предмет, засоби, способи і механізми здійснення цієї діяльності. Багато уваги приділяється опису *тексту* як продукту мовленнєвої діяльності, особливостям його сприйняття і *розуміння*. Підкреслюється роль мотивації при *говорінні*. У працях І.О.Зимньої пропонується розгорнута характеристика мовленнєвої діяльності як об'єкту навчання іноземної мови, що базується на засадах *теорії діяльності О.М.Леонтьєва*.

Матеріал теоретичних досліджень І.О.Зимньої впродовж понад тридцяти років комплексно представлений у книзі «Лінгвопсихологія мовленнєвої діяльності» (2001).

Калмикова Лариса Олександрівна (нар. 1952) – кандидат педагогічних наук, професор, завідувач кафедри дошкільної педагогіки і психології, завідувач лабораторії «Психолінгвістика розвитку дитини» ДНВЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди», фахівець у галузі психології *мовлення, психолінгвістики розвитку, рефлексивної психолінгвістики* та лінгвометодики; один із натхненників створення Української асоціації психолінгвістів. Автор багатьох наукових публікацій, навчальних посібників для педагогічних вищих навчальних закладів, монографії «Психологія формування *мовленнєвої діяльності* дітей дошкільного віку». Проблеми психолінгвістики висвітлюються в навчальному посібнику для студентів вищих навчальних закладів «Психологія мовлення і психолінгвістика» за загальною редакцією Л.О.Калмикової.

Караулов Юрій Миколайович (нар. 1935) – російський мовознавець, фахівець з проблем *загального мовознавства, лексикології, семасіології*. В аспекті *психолінгвістики* розвиває концепцію мовної особистості. В його працях («Русский язык и языковая личность», 1987) *мовна особистість* визначається як «сукупність здібностей і характеристик людини, які обумовлюють створення і сприйняття нею мовленнєвих творів», запропо-

новано структуру мовної особистості, в якій виділяється три взаємопов'язаних рівні: вербально-семантичний, когнітивний і прагматичний.

Ю.М.Караулов – один із ініціаторів створення фундаментальних асоціативних словників нового покоління: «Ассоциативный тезаурус современного русского языка» (1996), «Русский ассоциативный словарь» у 6 томах (2002), «Славянский ассоциативный словарь. Русский. Белорусский. Болгарский. Украинский» (2004). Психолінгвістичну спрямованість мають і такі праці вченого: «Ассоциативная грамматика русского языка» (1993), «Активная грамматика и ассоциативно-вербальная сеть» (1999), «Ассоциативные нормы испанского и русского языков» (2001, спільно з М.Санчес Пуїг і Г.Черкасовою).

Кент (Kent) Грейс (1875-1973) – американський психолог, фахівець у галузі *клінічної психології*, доктор філософії. Багато працювала як психолог у лікарнях. Спільно з *А.Розановим* уклала перший словник асоціативних норм («A study of association in insanity», 1910) за результатами проведеного вільного *асоціативного експерименту* (1 000 дорослих інформантів) на матеріалі спеціально складеного списку зі 100 слів.

Керролл (Carroll) Джон Біссел (1916-2003) – відомий американський психолог. У праці «The Study of Language» («Вивчення мови», 1953) проаналізував зв'язки між *лінгвістикою* та суміжними науками, в тому числі *психологією*. Разом з *Ч.Осгудом* і *Т.Сібеком* організував у 1953 р. міжуніверситетський семінар (м. Блумінгтон, штат Індіана), на якому було сформульовано основні методологічні засади нової інтегративної науки — *психолінгвістики*. Активно займався проблемами психолінгвістичного аналізу мовлення, критично ставився до психолінгвістичної моделі *Н.Хомського* («Language and Thought», 1964). У праці «Psychology of language» («Психологія мови», 1994) Дж.Керролл запропонував періодизацію психолінгвістики, визначив актуальні проблеми сучасної психолінгвістики.

Клименко Анна Петрівна – професор Мінського державного лінгвістичного університету, один із авторів фундаментальної праці «Основы теории речевой деятельности» (1974). Досліджує психолінгвістичні проблеми семантики (внутрішня структура «семантичного поля», або «мікросистеми»; значення слова; вербальні асоціації). В її працях пропонуються деякі можливі методики семантичного дослідження, вводиться зіставлення оцінок смислової близькості та даних, отриманих за методикою *семантичного диференціалу*.

Психолінгвістичні погляди А.П.Клименко викладено у працях: «Существительные со значением времени в современном русском языке: опыт психолингвистического описания одной семантической микросистемы» (1965); «Вопросы психолингвистического описания семантики» (1970).

Ковалевська Тетяна Юріївна – доктор філологічних наук, професор Одеського національного університету імені І.І.Мечнікова. Займається проблемами *психолінгвістики*, *нейролінгвістичного програмування*, комунікативного впливу («Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування», 2001; «Психолінгвістична теорія *О.О.Потебні* в концепціях сучасного мовознавства», 2001 та ін.).

Коффка (Koffka) Курт (1886-1941) – один із засновників *гештальтпсихології*. Підкреслював взаємодію вроджених здібностей і умов середовища. Відомий своєю класичною працею «Principles of Gestalt Psychology» («Принципи гештальтпсихології»).

Кубрякова Олена Самійлівна (нар. 1927) – російський мовознавець і філософ мови, досліджує питання лінгвістичної семантики на різних рівнях *мовленнєвої діяльності*. У своїй праці «Номинативный аспект речевой деятельности» (1986) пропонує характеристику *психолінгвістики* як науки: «В психолінгвістиці ... у фокусі постійно знаходиться зв'язок між змістом, мо-

тивом і формою мовленнєвої діяльності, з одного боку, і між структурою та елементами мови, які використовуються в мовленнєвому висловлюванні, з іншого». За редакцією О.С.Кубрякової вийшов збірник наукових праць з проблем психолінгвістики та суміжних галузей «Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи» (1991).

О.С.Кубрякова обґрунтувала нову парадигму лінгвістичного знання – когнітивно-дискурсивну. Активно займається проблемами когнітивістики, є співавтором «Краткого словаря когнитивных терминов» (1996). У працях останніх років особлива увага приділяється когнітивним аспектам мовленнєвої діяльності. За твердженням О.С.Кубрякової, зв'язок між словами і речами опосередкований ментальними структурами – «репрезентаціями» (кодування). Головною одиницею ментального лексикону визнається *концепт*.

Леонтьєв Олексій Миколайович (1903-1979) – видатний російський психолог, професор, завідувач кафедри психології філософського факультету, декан факультету психології Московського державного університету, віце-президент Академії педагогічних наук, Почесний доктор Паризького університету (1968), Почесний член Угорської Академії наук (1973).

Наукові інтереси О.М.Леонтьєва були різноманітними: формування вищих психічних функцій; розвиток психіки, її генезис; процеси становлення мовлення в онтогенезі та філогенезі (в нормі та патології) й інші. Разом з Л.С.Виготським і О.Р.Лурією розробляв культурно-історичну теорію, провів цикл експериментальних досліджень, які розкривають механізм формування вищих психічних функцій (довільна увага і пам'ять); обґрунтував загальнопсихологічну концепцію діяльності, в аспекті якої розглядав і структуру мовленнєвої діяльності.

Широко відомі фундаментальні праці О.М.Леонтьєва «Развитие памяти» (1931), «Проблемы развития психики» (1959), «Деятельность. Сознание. Личность» (1974).

Вплив О.М.Леонтєва на розвиток багатьох галузей психології (*загальна психологія, соціальна, дитяча, педагогічна, інженерна, патопсихологія*) пов'язаний передусім із використанням і подальшою розробкою його теорії діяльності. Завдяки діяльнісному підходу виникли нові продуктивні наукові напрямки, зокрема і *психолінгвістика*, предметом якої є мовленнєва діяльність. Це поняття йде від загальнопсихологічного трактування структури та особливостей *діяльності* загалом. Сам О.М.Леонтєв користувався терміном «мовленнєва діяльність», яку розглядав в аспекті її структури і побудови.

Леонтєв Олексій Олексійович (1936-2004) – відомий російський психолог, мовознавець і психолінгвіст, доктор філологічних (1968) і психологічних (1975) наук, засновник *теорії мовленнєвої діяльності* та *психолінгвістики* в Росії, глава Московської психолінгвістичної школи, почесний президент Психолінгвістичного товариства імені Л.С.Виготського, член Міжнародного товариства *прикладної психолінгвістики*. Сфери його наукових досліджень різноманітні: *загальна психологія* та психологія мовлення, *психологія спілкування* та *мовленнєвого впливу*, психологія методики викладання іноземних мов, *загальне мовознавство*, історія мовознавства. Головні праці О.О.Леонтєва присвячені психолінгвістичним проблемам *мовленнєвої діяльності*: «Слово в речевой деятельности» (1965), «Язык, речь, речевая деятельность» (1969), «Психолінгвістические единицы и порождение речевого высказывания» (1969), «Психология общения» (1974, 1997), «Основы теории речевой деятельности» (у складі авторського колективу, 1974) та багато інших. У 1968 р. О.О.Леонтєвим засновано Сектор психолінгвістики та теорії комунікації Інституту мовознавства Російської АН.

О.О.Леонтєв – автор перших російських підручників з психолінгвістики для вищої школи («Психолінгвістика», 1967; «Основы психолінгвістики», 1999), де розкрито сутність цієї нової інтердисциплінарної науки, представлено історію, основні

поняття і методи сучасної психолінгвістики, проаналізовано її актуальні проблеми і тенденції розвитку.

Лурія Олександр Романович (1902-1977) – російський психолог, доктор психологічних і медичних наук, засновник вітчизняних *нейропсихології* та *нейролінгвістики* як наукових дисциплін; автор наукових праць «Мозг человека и психические процессы» (тт. 1-2, 1963-1970), «Основы нейропсихологии» (1973), «Нейропсихология памяти» (1974), «Основные проблемы нейролингвистики» (1975), «Язык и сознание» (1979) та ін. На основі психологічної концепції *Л.С.Виготського* про соціальне походження вищих психічних функцій людини та досягнень вітчизняної фізіології (вчення І.П.Павлова про аналізатори мозку і теорія П.К.Анохіна про функціональну систему) О.Р.Лурія розробив концепцію про системну будову цих функцій, що дозволило використовувати лінгвістичний апарат не лише для опису розладів нервової поведінки, але й для вивчення їх патогенезу.

Широко відомі його праці в галузі *дефектології*, «психологічно орієнтованої» фізіології. О.Р.Лурія разом з колегами проводив психофізіологічні дослідження *мовлення*, уваги, пам'яті, внаслідок чого на перетині *нейропсихології* та *психофізіології* виник новий напрямок – психофізіологія локальних уражень головного мозку. Створив нову класифікацію порушень *мовлення (афазій)*. Теоретичне осмислення багаторічних досліджень порушень психічних процесів при різноманітних ураженнях мозку стало підґрунтям для розробки нового наукового напрямку – *нейролінгвістики*.

Мартінек Світлана Вадимівна (нар. 1957) – кандидат філологічних наук, доцент Львівського національного університету імені Івана Франка. Коло наукових інтересів – *когнітивна лінгвістика, психолінгвістика, лінгвокультурологія*. Автор двохтомного «Українського асоціативного словника» (2007), укладеного за матеріалами психолінгвістичного *експерименту* з носіями української мови. Цей словник продовжує традиції українсь-

кої лексикографії в галузі укладання асоціативних словників, започатковані *Н.П.Бутенко*.

Міллер (Miller) Джордж Ермітейдж (нар. 1920) – відомий американський психолог, професор *психології* Принстонського університету (США), автор класичного твору «*Language and Communication*» («Мова і комунікація», 1951). Дж. Міллер і *Н.Хомський* стояли на чолі «другого покоління» *психолінгвістики*.

Дж. Міллер розвивав породжувальну модель Н.Хомського, тому її називають психолінгвістичною *моделлю мови*, теорією Хомського-Міллера. Він, зокрема, експериментально перевіряв психологічну реальність трансформаційної моделі. Широко відомий *експеримент* Дж. Міллера, в якому було показано, що під час сприйняття речень складної граматичної будови людина перетворює таке речення в так зване «ядерне», простіше за структурою. Крім того, психолінгвістична методика Дж. Міллера будується на використанні такого параметру *мовленнєвої діяльності*, як латентний час (тривалість процесів). Пізніше розвиток психолінгвістики та еволюція поглядів самого Дж. Міллера призвели до того, що теоретичну інтерпретацію цього експерименту було визнано неточною.

Головні психолінгвістичні погляди Дж. Міллера викладено у праці «Плани і структура поведінки» (1965), написаній спільно з Ю.Галантером і К.Прибрамом. Тут пропагуються ідеї Н.Хомського, однак, при загальній критиці психолінгвістики *Ч.Осгуда*, залишаються незмінними ідея реактивності, опора на біхевіористську схему «*стимул - реакція*».

Ідеї Дж. Міллера були популярними в Америці, розвивались (своєрідно) в працях молодих психологів Гарвардської школи, прямих його учнів і колег Т.Бівера, М.Гарретт, *Д.Слобіна*. Європейське відгалуження психолінгвістики Дж.Міллера представлено працями *Джудіт Грін*.

Муравицька Маргарита Петрівна (1934-1998) – український мовознавець, доктор філологічних наук, професор. Досліджувала проблеми *мови, лінгводидактики*, психолінгвістичні аспекти сучасної української мови. В декількох статтях представлено психолінгвістичний аналіз семантичних категорій омонімії, полісемії, взаємодії лексичних і граматичних значень у слові.

Носенко Елеонора Львівна – доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри *загальної та педагогічної психології* Дніпропетровського держуніверситету, автор експериментальних досліджень оцінювання станів мовців за характеристикою їхнього *мовлення* («Особенности речи в состоянии эмоциональной напряженности», 1975; «Эмоциональное состояние и речь», 1981).

Нуазе (Noizet) Жорж (1925-1984) – французький психолог, представник *психолінгвістики* третього покоління, яка сформувалася в середині 1970-х років. Відстоював необхідність розробки «автономної психолінгвістики» — автономної від лінгвістичних моделей, тобто прагнув подолати ізоморфізм мовних і психологічних структур; вважав психолінгвістику частиною *когнітивної психології*. В праці «De la perception à la comprehension du langage» (1980) Ж.Нуазе стверджує, що психолінгвістичні операції мають одночасно когнітивну і комунікативну природу, набувають когнітивного характеру за умови конкретної реалізації в *спілкуванні*, при взаємодії *мовленнєвих впливів*.

Осгуд (Osgood) Чарльз Егертон (1916-1991) – американський психолог, Президент американського психологічного товариства, один із засновників *психолінгвістики* як науки. Автор відомої монографії «Method and theory in experimental psychology» («Метод і теорія в експериментальній психології», 1953), серії публікацій з психологічних питань семантики. В пошуках інструменту для кількісного вимірювання значення розробив *методику семантичного диференціалу*.

Ч.Осгуд (разом з Дж. Керролом і Т.Сібеоком) був нахненником міжуніверситетського семінару при Університеті Індіана (1953), внаслідок роботи якого було сформульовано головні засади нової інтердисциплінарної науки – психолінгвістики і викладено їх у колективній монографії «Psycholinguistics. A survey of theory and research problems». За Осгудом, психолінгвістика досліджує в термінах теорії інформації процеси *кодування* і *декодування*, тому що вони співвідносять стан повідомлень зі станом учасників *комунікації*, відтак вона є складовою теорії комунікації, що аналізує *мовленнєве спілкування* комунікантів.

Ч.Осгуд будував свою психолінгвістичну модель, відштовхуючись від положень *психології* та «теорії поведінки», і конкретизував їх на матеріалі мовлення та його сприйняття. Він розглядав *мовлення* як систему безпосередніх або опосередкованих (затриманих) *реакцій* людини на мовленнєві та немовленнєві *стимули*. Центром теорії Осгуда є *рівнева модель* поведінки. Ці рівні такі: мотиваційний (одиниці – речення), семантичний (одиниці – словесні елементи речення), рівень послідовностей (одиниці – фонетично оформлені слова), інтеграційний (одиниці – склади).

Ч.Осгуд розробив одну з популярних психолінгвістичних моделей *породження мовлення* — модель безпосередньо складових і виклав її в праці «On understanding and creating sentences» («Про розуміння і створення речень», 1963); у 1980-х роках оприлюднив нову модель, яку назвав «абстрактною граматикою мовної активності» (abstract performance grammar), протиставляючи її моделям «*мовної здатності*» Н.Хомського. Головне положення нової моделі – процес породження мовлення безпосередньо пов'язаний з немовними (когнітивними) чинниками. Ч.Осгуд вводить поняття «природності» як відповідності психолінгвістичних граматичних структур когнітивним схемам («Toward an abstract performance grammar», 1984).

Важливими є розробки семантичного аспекту, зокрема у відомій праці, спільній з П.Танненбаум і Г.Сусі, – «Measurement of Meaning» («Вимірювання значення», 1957). Ч.Осгуд запропо-

нував метод семантичного диференціалу. На основі цього методу під керівництвом Ч.Осгуда досліджувалася національно-культурна детермінація семантики (Osgood Ch. E., May W. H. Cross-Cultural Universals of Affective Meaning, 1975). Саме з цими працями пов'язують виникнення як напряму *психосемантики*.

Остін (Austin) Джон (1911-1960) – англійський філософ і лінгвіст, у лекціях якого було викладено перші систематизовані характеристики мовленнєвих актів, а його книга «How to do things with words» («Слово як дія», 1962) заклала основи *теорії мовленнєвих актів*. За концепцією Дж. Остіна, *мовленнєвий акт* означає втілення у *висловлюванні* певної комунікативної *інтенції*, комунікативної мети, що надає йому конкретної комунікативної спрямованості.

Петренко Віктор Федорович – доктор психологічних наук, професор, завідувач лабораторії психології Московського університету імені М.В.Ломоносова, один із лідерів напрямку сучасної *психолінгвістики* – експериментальної *психосемантики*, яка у своїх теоретичних засадах спирається на концепції *Л.С.Виготського, О.М.Леонтьєва, О.Р.Лурії*, а в інструментальному плані реалізує подальший розвиток психолінгвістичних методів *Ч.Осгуда, Дж.Міллера*. У працях В.Ф.Петренка («Введение в экспериментальную психосемантику: исследование форм репрезентации в повседневном сознании», 1983; «Психосемантика сознания», 1988; «Лекции по психосемантике», 1997 та ін.) здійснюється психосемантичний підхід до дослідження свідомості та *особистості*, розглядаються різноманітні форми існування *значень* в індивідуальній свідомості, проводяться *експерименти* з реконструкції індивідуальної системи значень, виділення категоріальних структур свідомості суб'єкта.

Піаже (Piaget) Жан (1896-1980) – відомий швейцарський психолог, засновник Женевської школи генетичної психології, фахівець у галузі *загальної психології*, психології мислення та

дитячої психології. Висунув концепцію стадіального розвитку дитини. Основою цієї концепції є *модель*, згідно з якою *мислення* дитини в своєму розвитку проходить декілька послідовних стадій: сенсомоторну, доопераційну, стадію конкретних операцій і, нарешті, стадію формальних операцій.

У перших працях, зокрема у «The Language and Thought of the Child» («Мовлення і мислення дитини», 1923), Ж.Піаже детально проаналізував якісну специфіку мислення дітей. У своїх дослідженнях мовлення та інтелекту дитини він акцентував роль *спілкування* і *мови*, вважав, що *мовлення* дитини розвивається від *діалогу* з іншими і з самим собою (так зване *егоцентричне мовлення*) до *інтеріоризації*, пересування цього діалогу всередину.

Саме Ж.Піаже обґрунтував егоцентричне мовлення як регулярне явище. Для вченого суттєвим було те, що егоцентричне мовлення замкнене на «єго» дитини, тобто є асоціальним, не виконує комунікативної функції. В межах концепції Ж.Піаже це підтверджує необхідність подальшої «децентрації» внутрішнього світу дитини, тобто формування в неї нового ракурсу сприйняття світу, де дитина враховувала б позиції та внутрішній світ інших людей. Таке розуміння егоцентричного мовлення дитини знайшло найточніше вираження в коментарях Ж.Піаже з приводу критичних зауважень російського психолога *Л.С.Виготського*. Ці коментарі було написано після того, як Ж.Піаже ознайомився з англійським перекладом праці *Л.С.Виготського* «Мислення і мовлення» (1962).

Пищальникова Віра Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор, фахівець у галузі *загального мовознавства*, методології *мовознавства* та *психолінгвістики* (проблеми історії психолінгвістики, *етнопсихолінгвістики*, *психопоетики*, *прикладної психолінгвістики*). Автор праць “Проблема смысла художественного текста. Психолингвистический аспект” (1992), “Психопоетика” (1999), “История и теория психолингвистики” (2007), “Введение в лингвосинергетику” (1999, у співавторстві), “Исто-

рия и теория психолінгвістики” (2007), “Этнопсихолінгвістика” (2007), “Общее языкознание” (2009, у співавторстві).

Потебня Олександр Опанасович (1835-1891) – видатний український і російський філолог, лінгвіст-філософ, засновник Харківської лінгвістичної школи, представник *лінгвістичного психологізму*. Йому були притаманні широта наукових інтересів, енциклопедизм знань.

У перший період своєї наукової діяльності (1860-1865 рр.) О.О.Потебня переважно вивчав філософію, *психологію*, теорію мови на основі ідей *В.Гумбольдта*, *Г.Штейнталя*, *Й.Гербарта*.

Проблема зв'язку *мови і мислення*, якій присвячено одну з перших його праць – «Мысль и язык» (1862), завжди була в центрі уваги О.О.Потебні на всіх етапах його наукової діяльності, так само, як і проблема *значення слова*.

О.О.Потебня створив психолінгвістичну модель виникнення *слова*, речення і частин мови в процесі осягнення людським розумом явищ оточуючого світу. Вченого цікавило, як виникло людське *мовлення*, яка його сутність. При цьому він спирався на *психологію* та *спостереження* за дитячим мовленням. А відтак, О.Потебню називають засновником психологічно зорієнтованого *мовознавства*.

Потебня, творчо використавши поняття внутрішньої форми мови В.Гумбольдта, обґрунтував поняття внутрішньої форми слова, яке він аналізував у різних аспектах, а передусім – у психологічному. Сама внутрішня форма слова визначається по-різному: як найближче етимологічне значення; як відношення змісту думки до свідомості, що показує, як уявляється людині її власна думка; як центр образу, тобто одна з ознак, яка переважає над іншими ознаками; як «образ образу», тобто уявлення.

Поняття внутрішньої форми вчений застосував і до аналізу поетичного твору, зробивши висновок: «Поезія є перетворення думки». В сучасній філологічній науці теорію літератури О.О.Потебні називають психолінгвістичною. Про це йдеться в першому ґрунтовному дослідженні теоретичної літературної

концепції О.Потебні – праці вченого-літературознавця, американського професора Івана Фізера «Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні» (1993).

Багато ідей О.О.Потебні залишаються актуальними для сучасної *психолінгвістики*.

Пронко (Pronko) Ніколас Генрі (нар. 1908) – американський професор *психології*. В його статті «Language and Psycholinguistics» («Мова і психолінгвістика», 1946) вперше вжито термін «*психолінгвістика*».

Розанов (Rosanoff) Аарон Ісшуа (1878-1943) – американський психолог. Спільно з *Г.Кент* розробив тест словесних *асоціацій*, який широко використовується в зарубіжній *психодіагностиці* та *психолінгвістиці* для дослідження вербальної поведінки *особистості*. За результатами *вільного асоціативного експерименту* Г.Кент і А.Розановим укладено перший словник *асоціативних норм* («A study of association in insanity», 1910).

Рубінштейн Сергій Леонідович (1889-1960) – відомий російський психолог і філософ. У праці «Основы психологии» (1935) він на основі принципу єдності свідомості та *діяльності* по-новому підійшов до психологічних проблем *мислення*, пам'яті, сприйняття, *мовлення* та ін. У фундаментальній праці «Основы общей психологии» (1946) обґрунтував діяльнісний підхід у філософії, *психології* та педагогіці: людина та її психіка формуються і виявляються в практичній діяльності, а відтак повинні вивчатися через їх прояви в основних видах діяльності (праці, пізнанні, навчанні та ін.). До особливостей діяльності С.Л.Рубінштейн відносив соціальність, предметність, творчий характер, самостійність і виділяв різнопланові компоненти діяльності (*рух – дія – операція – вчинок*) у взаємозв'язку з цілями, *мотивами* та умовами діяльності. В «Основах общей психологии» було викладено й розуміння автором характеру та функцій

егоцентричного мовлення: воно не є монологом дитини, це – *діалог* з самим собою.

С.Л.Рубінштейн розробив загальний принцип *детермінізму*: зовнішні причини діють лише через внутрішні умови того, на кого чи на що вони впливають («Бытие и сознание», 1957).

Сьогодні вважається, що С.Л.Рубінштейн справив реальний вплив на розвиток *психолінгвістики*, особливо в Росії.

Румянцева Ірина Михайлівна – провідний науковий співробітник Інституту мовознавства Російської АН, доктор філологічних наук і психологічних наук, професор, фахівець у галузі психології мовлення, навчання іноземного мовлення; автор унікального методу навчання іноземних мов – інтегративного лінгвопсихологічного тренінгу. Актуальна психолінгвістична проблематика розглядається в монографії «Психология речи и лингвопедагогическая психология» (2004).

Сахарний Леонід Волькович (1934-1996) – російський психолінгвіст, представник Петербурзької психолінгвістичної школи, автор добре відомого підручника «Введение в психолінгвістику: Курс лекцій» (1989), де висвітлено етапи становлення і розвитку *психолінгвістики* як самостійної науки, найголовніші її проблеми. Л.В.Сахарний розробив теорію текстів-примітивів і принципів аналізу багаторівневої тема-рематичної структури *тексту*, а також теорію інформаційного пошуку – важливого інструменту організації бібліотек.

Сєдов Костянтин Федорович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри *логопедії* та *психолінгвістики* педагогічного інституту Саратовського державного університету. Автор понад 150 наукових праць з проблем *мовознавства* та *психолінгвістики*, співавтор (спільно з *І.Н.Горєловим*) підручника з основ психолінгвістики, укладач хрестоматій - «Общая психолінгвістика» (2004), в якій подано фрагменти, по-перше, праць класиків гуманітарної думки початку ХХ ст.

(М.М.Бахтіна, Л.С.Виготського, М.І.Жинкіна), по-друге, досліджень сучасних психолінгвістів, і «Возрастная психолінгвістика» (2004), куди ввійшли уривки з фундаментальних праць з психології дитячого мовлення (Л.С.Виготського, М.І.Жинкіна, О.Р.Лурії) і сучасних досліджень мовленнєвого онтогенезу (І.Н.Горєлова, С.Н.Цейтлін, О.М.Шахнаровича та ін.).

Селіванова Олена Олександрівна – доктор філологічних наук, професор кафедри загального та російського мовознавства Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Сфери наукових інтересів О.О.Селіванової (*загальне мовознавство, лінгвістика тексту, питання когнітивної лінгвістики та ін.*) виявляються в її фундаментальних працях останніх років: «Когнітивна ономазіологія» (2000); «Основи лінгвістичної теорії тексту та комунікації» (2002); «Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми» (2008); «Нариси з української фразеології: психокогнітивний та етнокультурний аспекти» (2008).

Сепір (Sapir) Едвард (1884-1939) – американський лінгвіст і етнограф, займався вивченням мов і культур північноамериканських індіанців (книга «Мова», 1921), що стало суттєвим внеском у формування лінгвістичної антропології. Автор (разом з Б.Л.Уорфом) *гіпотези лінгвістичної відносності*, або гіпотези Сепіра-Уорфа. Працями Сепіра зроблено значний внесок у розвиток *етнолінгвістики*.

Серль (Searle) Джон Роджерс (1932) – американський філософ, фахівець у галузі *лінгвістичної прагматики, теорії мовленнєвих актів*, учень і послідовник Дж. Остіна. Розробив класифікацію *мовленнєвих актів* на основі таких параметрів: мета мовленнєвого акту, його комунікативна спрямованість, вираження психічного стану *мовця*, соціальний статус мовця та *адресата*, ставлення до мовленнєвого контексту, стиль здійснення мовленнєвого акту.

Сібеок (Sebeok) Томас Алберт (1920-2001) – американський літературознавець, фольклорист, відомий семіотик і етнограф. У межах *семіотики* досліджував національно-культурні особливості *спілкування* в різних *культурах*; під його керівництвом виходила серія книг «Approaches to Semiotics» («Підходи до семіотики»). Т.Сібеок разом з психологами *Ч.Осгудом* і *Дж.Керролло* стояв у витоків американської *психолінгвістики*, яка виникла в 1953 р. внаслідок роботи міжуніверситетського дослідницького семінару в м. Блумінгтон, штат Індіана. Т.Сібеок прийшов у психолінгвістику з фольклористики, де він ще раніше намагався застосувати «психолінгвістичні» методи.

Скіннер (Skinner) Беррес Фредерік (1904-1990) – американський психолог, представник *необіхевіоризму*. Висунув концепцію «оперантного» (від «операція») навчіння, згідно з якою організм набуває нових реакцій завдяки тому, що сам підкріплює їх, і лише після цього зовнішній *стимул* викликає *реакції* («Поведінка організмів», 1938). Виходячи з ідеї про ідентичність механізмів поведінки тварин і людини, Скіннер поширив свою концепцію на проблеми засвоєння *мови, психотерапії* та навчання у школі, ініціював програмоване навчання. Біхевіористський підхід до *мовлення* представлений у теоретичній праці Б.Скіннера «Verbal behavior» («Мовленнєва поведінка», 1957), де ґрунтовно вмотивована можливість опису мови з допомогою тих саме понять, які застосовуються й до інших форм поведінки людини.

Слама-Казак (Slama-Cazacu) Тетяна (нар. 1920) – представник європейської психолінгвістики (Румунія), президент Міжнародного товариства *прикладної психолінгвістики* (ISAPL – International Society of Applied Psycholinguistics) зі штаб-квартирою в Португалії; головний редактор Міжнародного психолінгвістичного журналу.

У працях Т.Слама-Казак висвітлюються загальні питання *психолінгвістики* як науки, її методології, історії формування

наукового апарату психолінгвістики. Предметом психолінгвістики дослідниця вважає мову в її конкретних реалізаціях, у «повідомленнях», у відношеннях між мовцем і слухачем у різних ситуаціях, «вплив ситуації спілкування на повідомлення» («Introduction to Psycholinguistics», 1973). Слама-Казаку буде конкретну теоретичну методика аналізу – «динаміко-контекстуальну» (як пряму антитезу концепції *Н.Хомського*). За словами самої дослідниці, ця методика «передбачає специфіку її психолінгвістичного застосування у зв'язку з необхідністю фіксувати та інтерпретувати факти мови, співвідносячи їх з фізичним станом індивіда (мовця і слухача)».

Слобін (Slobin) Ден Ісаак (нар. 1939) – один із представників Гарвардської психологічної школи (60-ті роки), прямих учнів і колег *Джорджа Міллера* (психолінгвістика «другого покоління»), професор Каліфорнійського університету (Берклі). У 1963 р. Д.Слобін захистив у Каліфорнійському університеті докторську дисертацію «Grammatical transformations in childhood and adulthood» («Грамматичні трансформації у дітей і дорослих»), де він теоретично та експериментально обґрунтував положення про те, що в мовленнєвому механізмі людини існує ланка, яка здійснює змістовне оцінювання мовної інформації незалежно від мовної структури речення. Цей висновок ставить під сумнів провідну ідею *Н.Хомського* стосовно «мовної здатності». В подальших публікаціях Д.Слобін досліджує проблеми дитячого мовлення, намагається пов'язати закономірності засвоєння мови з домовленнєвими формами поведінки і загалом представити психолінгвістичні закономірності як прояв загальнопсихологічних.

Найвідоміша праця Д.Слобіна – «Psycholinguistics» («Психолінгвістика», 1971), в передмові до якої сам автор указує, що вона є своєрідним вступом до психолінгвістики і знайомить з деякими методами та завданнями психологічних досліджень мови і мовлення; в ній висвітлюються такі проблеми: фонологія і сприйняття мовлення, біологічні основи мови, комунікація тварин; проблеми соціолінгвістики. *О.О.Леонт'єв* називає

цю книгу Д.Слобіна найцікавішою монографією в американській психолінгвістиці.

Сорокін Юрій Олександрович (нар. 1936) – доктор психологічних наук, професор; відомий фахівець з проблем *психолінгвістики тексту* (докторська дисертація «Психолінгвістические аспекты изучения текста», 1988), *теорії мовленнєвої діяльності, етнопсихолінгвістики* («Введение в этнопсихолінгвістику», 1998). Визначив напрямки психолінгвістичних досліджень *тексту* в залежності від використаних експериментальних методик, конкретних завдань, отриманих результатів.

Соссюр (Saussure) Фердинанд де (1857-1913) – видатний швейцарський мовознавець, професор університетів у Парижі та Женеві, основоположник *лінгвістики* ХХ ст. Лінгвістичні погляди Соссюра викладено в «Cours de linguistique generale» («Курсі загальної лінгвістики»), виданому в 1916 р. на основі його лекцій в Женевському університеті.

В центрі концепції Ф. де Соссюра знаходиться дихотомія мови і мовлення, він чітко розмежував *мову* (langue) як абстрактну «систему власне лінгвістичних відношень», *мовну здатність* (faculté du langage) як функцію індивіду (обидві ці категорії він об'єднав у поняття *langage*, або *мовленнєвої діяльності*) та *мовлення* (parole), яке реалізує мовну здатність за посередництвом мови як соціальної системи. Мовлення – психофізичне, індивідуальне і конкретне, має випадкові та несуттєві особливості.

Ф. де Соссюр постійно підкреслював взаємозв'язок мови і мовлення, водночас вважав (зараз ця думка не поділяється вченими), що лінгвістика повинна вивчати лише мову, а мовлення – це об'єкт нелінгвістичних наук.

Супрун Адам Євгенович (1928-1999) – доктор філологічних наук, професор, відомий білоруський фахівець з *теорії мовленнєвої діяльності* («Лекции по теории речевой деятельности», 1996), теорії та практики *перекладу*, автор багатьох підручників

у галузі *загального мовознавства* («Лекции по языкознанию», 1971; «Лекции по лингвистике», 1980; «Общее языкознание», 1983 – за редакцією А.Є.Супруна).

Тарасов Євген Федорович (нар. 1935) – доктор філологічних наук, професор, завідувач сектору *психолінгвістики* та теорії *комунікації* Інституту мовознавства Російської АН, представник Московської психолінгвістичної школи, один із авторів колективної монографії «Основы теории речевой деятельности» (1974). Є.Ф.Тарасов створив і фундаментально обґрунтував окремих напрямок *теоретичної психолінгвістики* під назвою «теорія мовленнєвої комунікації». Принципи цього інтегративного за своїм змістом напрямку викладено в багатьох статтях Є.Ф.Тарасова («К построению теории речевой коммуникации», 1979; «Психологические и психолингвистические проблемы речевого воздействия», 1986 та ін.). В монографії «Тенденции развития психолингвистики» (1987) аналізуються наукові контакти *психології* та *лінгвістики*, наслідком яких стало формування психолінгвістики; коротко розглядається історія психолінгвістичних шкіл (*Ч.Осгуда, Міллера-Хомського, теорії мовленнєвої діяльності*), переконливо доводиться, що теорія мовленнєвої діяльності являє собою нову наукову парадигму в психолінгвістиці.

Є.Ф.Тарасов – член авторського колективу новітнього «Славянского ассоциативного словаря. Русский. Белорусский. Болгарский. Украинский» (2004).

За участі Є.Ф.Тарасова психолінгвістична проблематика розробляється в межах секції «*Масові комунікації* в навчанні та вихованні» Російського Педагогічного товариства.

Тумб (Thumb) Алберт Йозеф Густав (1865-1915) – професор університету Фрейбурга (Німеччина). Коло наукових інтересів – *загальне мовознавство*, класична філологія, порівняльне мовознавство, квантитативна лінгвістика. У спільній з К.Марбе монографії 1901 р. вперше здійснено та описано *асоціативний вербальний експеримент*.

Узнадзе Дмитро Миколайович (1887-1950) – грузинський філософ і психолог, організатор і директор (1941-1950) Інституту психології АН Грузії. Автор праць «Анри Бергсон» (1920), «Общая психология» (1940), «Экспериментальные основы психологии установки» (1949), «Основные положения теории установки» (1961), «Психология исследования» (1966).

Д.М.Узнадзе розробив основи загальнопсихологічної теорії установки, яка дозволила по-новому поглянути на глибинні механізми людської поведінки, мовленнєву і пізнавальну діяльність. Класифікуючи норми поведінки людини на основі її потреб, він розрізнявав поведінку екстрагенну та інтрогенну. В психолінгвістиці вважається, що мовленнєва поведінка має свої рідні інтрогенні форми. Мовлення може викликатися внутрішніми потребами в активності, в застосуванні енергії.

Важливі для психолінгвістики ідеї стосовно взаємозв'язку мови і мовлення, розвитку мовлення та ролі в цьому процесі установки містяться в праці «Внутренняя форма языка», лінгвофілософською основою якої є теорія В.Гумбольдта.

Своїми працями Д.М.Узнадзе суттєво вплинув на розвиток психолінгвістики.

Уорф (Whorf) Бенджамін Лі (1897-1941) – американський мовознавець і етнограф, вивчав мову і культуру індіанців племені хопі (штат Арізона, США), зіставляв їх з мовами і культурами західних народів. Автор (разом з Е.Сепіром) гіпотези мовної відносності, що склала базу етнолінгвістики як напряму мовознавства.

Ушакова Тетяна Миколаївна (нар. 1930) – доктор психологічних наук, завідувач лабораторії психології мовлення Інституту психології Російської АН, досліджує проблеми мовленнєвого онтогенезу, внутрішнього мовлення, семантики мовлення, дитячої словотворчості, психолінгвістики тексту, історії психолінгвістики («Психологические и психофизиологические исследования речи», 1985; «Речь человека в общении», 1989;

«Речь: истоки и принципы развития», 2004; «Текст как объект психологического анализа», 1989). Досліджуючи функціональні структури у другій сигнальній системі, Т.М. Ушакова виокремила поняття «вербальні мережі» як стабільні функціональні утворення, якими людина зазвичай користується все життя («Функциональные структуры второй сигнальной системы», 1979). За редакцією Т.М.Ушакової виданий підручник для вищих навчальних закладів «Психолінгвістика» (2006).

Фрумкіна Ревекка Марківна (нар. 1931) – російський мовознавець, есеїст, психолог; доктор філологічних наук; автор наукових монографій і статей російською та англійською мовами.

Досліджує проблеми *психолінгвістики*: структура мовленнєвих процесів; словесні *асоціації*; особливості психолінгвістичних *моделей*; експериментальні методи в *мовознавстві* та психолінгвістиці («Вероятность элементов текста и речевого поведения», 1971; «О специфике гипотез в психолінгвістике», 1980); методика *асоціативного експерименту*. Багато уваги приділяє експериментальному дослідженню (насамперед на основі асоціативного експерименту) семантики слів, які позначають кольори («Цвет, смысл, сходство», 1984).

Авторська концепція психолінгвістики як «певного ракурсу, в якому вивчаються *мова, мовлення, пізнавальні процеси*», викладена в підручнику Р.М.Фрумкіної «Психолінгвістика» (2001).

Хаймз (Hymes) Делл (1927-2009) – американський соціолінгвіст, фольклорист, професор антропології та англійської мови (університет Вірджинії, США), президент Лінгвістичного товариства Америки.

Д.Хаймз окреслив новий підхід (порівняно з *Н.Хомським*) до проблеми *компетенції* і запропонував концепцію *комунікативної компетенції* (1972). Його теорія була спрямована на визначення того, що повинен знати *мовець*, аби бути компетентним

у спілкуванні. Д.Хаймз визначив комунікативну компетенцію як внутрішнє знання ситуативної доцільності мови.

Холод Олександр Михайлович (нар. 1961) – доктор філологічних наук, професор кафедри соціальної теорії Криворізького освітнього центру Одеської національної юридичної академії, керівник міжнародного дослідницького центру «Мова. Культура. Пізнання», головний редактор збірника «Психолінгвістика в Україні», один із натхненників створення Української асоціації психолінгвістів.

Здійснює психолінгвістичний аналіз засобів масової комунікації та мовлення політиків. Психолінгвістично орієнтованою є його монографія «Імідж: мовлення політиків» (2002), де подано функціональну модель вербальної експлікації мовлення політика і детально описано вербальні іміджеві особливості багатьох відомих українських політиків. Психолінгвістичні аспекти проблеми гендеру висвітлюються у праці «Мовленнєві картини чоловіків і жінок» (1997).

Хомський (Chomsky) Ноам Аврам (нар. 1928) – американський лінгвіст; професор Массачусетського технологічного інституту в Кембриджі; представник «другого покоління» психолінгвістики; автор трансформаційно-породжувальної (генеративної) граматики. За Хомським, при формуванні будь-якого висловлення (речення) в мисленні людини складається система суджень, які виражають значення речення, і ця система утворює глибинну структуру речення. Через спеціальні операції – граматичні трансформації – глибинна структура перетворюється в поверхневу структуру, до якої пізніше застосовуються фонетичні трансформації, внаслідок чого утворюється звукове мовлення. Трансформаційний аналіз є предметом дослідження в дисертації Н.Хомського, яку він захистив у 1955 р. В Гаазькому міжнародному видавництві «Mouton» у 1957 р. вийшла друком його велика праця «Syntactic structures» («Синтаксичні структури»).

Свої психолінгвістичні погляди Н.Хомський вперше чітко сформулював у розгорнутій рецензії 1959 р. на книгу *Б.Скіннера* «Verbal behaviour» («Мовленнєва поведінка»), де він обґрунтував також ідею про вродженість мовних структур, про вроджений характер *мовної здатності*, когнітивного базису засвоєння рідної мови дитиною. Велике значення для розвитку американської (ширше – англомовної) психолінгвістики мала відома книга Н.Хомського «Aspects of the theory of syntax» («Аспекти теорії синтаксису», 1965). До початку 70-х років ХХ ст. американська психолінгвістика спиралася на породжувальну модель Н.Хомського, подальшою теоретичною розробкою та експериментальною перевіркою якої займався *Дж. Міллер*, тому ця модель у психолінгвістичній літературі частіше називається моделлю Хомського-Міллера.

Теорія Н.Хомського поєднала *лінгвістику* і *психологію*: до структури його моделі входили не лише граматичні, семантичні та фонологічні правила, а й так звані прагматичні – правила використання мови. Н.Хомський принципово розмежовує моделі *linguistic competence* («мовної компетенції») та *linguistic performance* («мовної активності»). Перша – потенційне знання мови, що є предметом *лінгвістики*; друга – це процеси, які відбуваються в реальній *мовленнєвій діяльності*, що є предметом *психології*. А відтак психолінгвістична концепція Н.Хомського являє собою немов проєкцію лінгвістичної моделі в психіку.

Модель породження мовлення, яку запропонував у 1963 р. Н.Хомський разом із *Дж. Міллером*, називається стохастичною. Автори виходили з того, що *мову* можна описати як кінцеву *діяльність* станів, а *мовлення* – як таку послідовність елементів, де поява кожного нового елемента мовленнєвого ланцюга залежить від наявності та вірогідності появи попередніх елементів.

Цейтлін Стелла Наумівна (1938) – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри дитячого мовлення Російського державного педагогічного університету імені О.І.Герцена, керівник Всеросійського постійно діючого семінару з онтолінг-

вістики, член виконавчого комітету Міжнародної асоціації дослідників дитячого мовлення. Головна проблематика її наукових досліджень – оволодіння рідною мовою, лінгвістичні причини дитячих *мовленнєвих інновацій* (лексичних і граматичних), особливості лексики дитини. Проблема засвоєння дитиною *мови, мовних одиниць*, мовних правил висвітлюється в цікавій праці «Язык и ребенок. Лингвистика детской речи» (2000). С.Н.Цейтлін пов'язує розвиток *мовлення* дитини з її когнітивним розвитком, механізми якого є універсальними і не залежать від специфіки певної мови.

На очолюваній С.Н.Цейтлін кафедрі розробляються науково-методичні основи курсу «Лінгвістика дитячого мовлення», проводиться підготовка навчальних посібників до цього курсу.

Чейф (Chafe) Уоллєс (нар. 1927) – професор університету Каліфорнії, Санта-Барбара (США), представник «*нової психолінгвістики*» (70-ті роки ХХ ст.). Розробляє проблеми *тексту*, теорію *дискурсу*, відстоює когнітивний підхід до *мови*. Завдяки У.Чейфу в широкий науковий обіг ввійшло поняття «*комунікативна компетенція*».

Чернігівська Тетяна Володимирівна – професор кафедри загального мовознавства філологічного факультету, завідувач лабораторії когнітивних досліджень Інституту філології Санкт-Петербурзького університету, керівник Петербурзької школи *психолінгвістики*. Працює в міждисциплінарній галузі когнітивної науки – на перетині *мовознавства, психології* та нейронаук (докторська дисертація «Эволюция языковых и когнитивных функций: физиологические и нейролингвистические аспекты»). Головні сфери наукових інтересів – *нейролінгвістика, психолінгвістика, когнітивна лінгвістика, психологія, походження і розвиток мови, теорія еволюції, штучний інтелект, патологія мовлення*. Т.В.Чернігівська спільно з колегами досліджує організацію *ментального лексику* в різних категорій людей, особливості *мовленнєвої поведінки* при психічних захворюваннях. Запро-

понувала (разом із В.Л.Дегліним) психолінгвістичну *модель породження мовлення*, побудовану на нейролінгвістичному матеріалі, з такими глибинними рівнями: рівень *мотиву*; глибинно-семантичний рівень, або рівень «індивідуальних смислів» (за *Л.С.Виготським*); рівень пропозиціонування, переведення «індивідуальних смислів» у загальнозначимі поняття; глибинно-синтаксичний рівень, який формує конкретні мовні синтаксичні структури.

Чистович Людмила Андріївна – доктор біологічних наук, професор; у 1960 р. очолила лабораторію фізіології *мовлення* в Ленінградському Інституті фізіології. Працями цього наукового колективу («Речь. Артикуляция и восприятие», 1965; «Физиология речи. Восприятие речи человеком», 1976; «Слуховые уровни восприятия речи. Функциональное моделирование», 1986 та ін.) заснований новий підхід до вивчення слухомовленнєвої поведінки людини – розгляд поведінки людини у процесі *мовленнєвої комунікації* як роботи складної інформаційної системи.

Шахнарович Олександр Маркович (нар. 1944) – російський психолінгвіст, займається проблемами *онтогенезу мовлення*, розвитку дитячого мовлення («Язык и дети», 1981 – у співавторстві), *прикладної психолінгвістики*: мовленнєвої патології, *судової психолінгвістики* («Речь в криминалистике и судебной психологии», 1977 – у співавторстві).

Штейнталь (Steintal) Гейман (1823-1899) – учень і послідовник *В.Гумбольдта*, представник *лінгвістичного психологізму*. Для характеристики його психолого-лінгвістичних поглядів типовими є такі праці: «Die sprachwissenschaftlichen Werke W. von Humboldt» («Лінгвістичні твори В. фон Гумбольдта», 1848), «Grammatik, Logik und Psychologie, ihre Prinzipien und ihr Verhältnis» («Грамматика, логіка і психологія, їх принципи і взаємовідношення», 1855), «Einleitung in die Psychologie und

Sprachwissenschaft» («Вступ до психології та мовознавства», 1882). З 1860 р. Г.Штейнталь разом з М.Лацарусом починає видавати «Журнал етнічної психології та мовознавства» для розгортання досліджень з нової наукової дисципліни — *етнопсихології*.

На думку Штейнталю, *мова* – це вираження усвідомлених внутрішніх, психічних і духовних рухів, станів і відношень за допомогою звуків. Мова, як і мовний матеріал – окремі мови і мовлення, є предметом *мовознавства*. Однак мовлення, *говоріння* в різних своїх аспектах може бути об'єктом і мовознавства, і *психології*: мовлення як вияв мови є об'єктом мовознавства, а як духовна *діяльність* – об'єктом психології. Штейнталь, на відміну від Гумбольдта, великого значення надавав дослідженню механізму індивідуальної *мовленнєвої діяльності*.

В науковій діяльності Г.Штейнталю контакти психології та лінгвістики реалізуються на рівні методології теоретичних дисциплін. Він сформував методологічні схеми аналізу психології мови, вніс (під впливом *Й.Гербарта*) в парадигму аналізу мови ідею асоціативного зв'язку. Частина з тих проблем, які були започатковані Г.Штейнталем, у ХХ ст. стали об'єктом дослідження *психолінгвістики*.

Штерн (Stern) Вільям (1871-1938) – німецький психолог, фахівець з генетичної та диференціальної *психології*, психотехніки, *загальної* та судової *психології*. Досліджував прояви індивідуальних особливостей людей в письмовому *мовленні*, в *тексті* («Диференціальна психологія та її методичні основи», 1911). Розробляв концепцію персоналізму. Ввів поняття «коефіцієнт інтелекту» (1912). Разом з Кларою Штерн вивчав мовлення і перцептивний розвиток дітей.

Штерн Алла Соломонівна (1941-1995) – експериментальний фонетист, представник Петербурзької психолінгвістичної школи, автор фундаментальних досліджень механізмів *сприймання* усного *мовлення* на матеріалі складів (російська мова),

слів (російська, французька, німецька, англійська мови) і текстів (російська, англійська мови) за різних умов сприйняття мовлення. А.С.Штерн (услід за *Л.В.Сахарним*) розробила концепцію «набору ключових слів» як результату компресії *тексту* й опори для його відновлення. Запропонувала *модель* механізмів *перцепції* («Перцептивный аспект речевой деятельности», 1990).

Шумарова Наталія Петрівна – доктор філологічних наук, професор Київського національного університету імені Т.Г.Шевченка. Коло наукових інтересів – стилістика, журналістика, структурна лінгвістика, *психолінгвістика*. Досліджує проблему мовної компетенції *особистості* в соціолінгвістичному та психолінгвістичному аспектах, розглядаючи *мовну компетенцію* як знання *мови* чи *мов*, що виявляється у всіх *видах мовленнєвої діяльності* (докторська дисертація «Мовна компетенція особистості: соціопсихолінгвістичний аспект», 1994).

Щерба Лев Володимирович (1880-1944) – видатний російський мовознавець, теоретик мови, один із засновників теорії фонем (Ленінградська фонологічна школа), учень і послідовник *І.О.Бодуена де Куртене*.

Коло наукових інтересів Л.В.Щерби було широким і різноманітним. Його найважливіші праці такі: «Русские гласные в качественном и количественном отношении» (1912), «О частях речи в русском языке» (1928), «Фонетика французского языка» (1937), «Преподавание иностранных языков в школе» (1947) та ін.

Щерба надавав великого значення дослідженню живого мовлення, першим висловив думку про те, що жива *мова* існує в формі *діалогу*. Ввів поняття «психофізіологічної організації індивіда», яка разом з «мовленнєвою діяльністю є соціальним продуктом». *Мовленнєва діяльність* – це «процеси *говоріння* та *розуміння*». Л.В.Щерба говорить також про «систему мови» як деяку «соціальну цінність, дещо єдине і загальнообов'язкове для всіх членів певної суспільної групи». Як і Бодуен де Куртене,

вважав *експеримент* одним із важливих методів у *мовознавстві*. Про це йдеться в окремій праці – «О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании» (1931), яка містить цінні для *психолінгвістики* думки про розмежування мовленнєвої діяльності, мовного матеріалу та системи мови. Тут закладено також основи теорії *лінгвістичного експерименту* в двох його видах – позитивному та негативному.

Л.В.Щерба, як і Бодуен де Куртене, намагався аналізувати мову як феномен, що існує передусім у психіці індивідів і забезпечує соціальні зв'язки та *спілкування*, і застосував для цього експериментальні методи, які відносяться до головних і в психолінгвістиці. На цій підставі можна говорити про значний вплив теорії Л.В.Щерби на розвиток психолінгвістики. *Р.М.Фрумкіна* вважає його основоположником російської психолінгвістики як науки, що заснована на *експерименті* та *спостереженні*.

II. ТЕРМІНОЛОГІЯ

1. ПСИХОЛІНГВІСТИКА ЯК НАУКА

Антропоцентризм (від грец. *anthrōpos* – людина + *centrum* – осереддя) – напрям у *мовознавстві*, який вивчає сутність *мови* як специфічного людського феномену з метою пізнання природи людини, її місця в соціумі та *етності*, її інтелектуального і творчого потенціалу. Антропоцентрична парадигма – це переключення інтересів дослідників з об'єктів пізнання на суб'єкт, тобто аналізується людина в мові та мова в людині.

Асоціативні норми – статистично оброблені результати *вільного масового асоціативного експерименту*, проведеного на певному контингенті. Вони фіксують типові для даної *культури*, соціуму та *мови* відповіді. Відображаються у словниках асоціативних норм, асоціативних словниках, асоціативних тезаурусах. Сфери використання асоціативних норм різноманітні: *психодіагностика*, *психіатрія*, диференціальна психологія, психологія мовлення, пам'яті, *мислення*; *психолінгвістика*; *етнопсихолінгвістика*, *лінгводидактика*, лінгвокраїнознавство; дослідження лексичної системності, лексичної семантики, міжкультурних співвідношень.

Термін «асоціативні норми» ввійшов у широкий науковий обіг після публікації в 1910 р. перших англо-американських асоціативних норм, складених американськими психіатрами *Г.Кент* і *А.Розановим*.

Асоціація (від лат. *associatio* – з'єднання) – зв'язок між психічними явищами, який утворюється за певних умов, коли актуалізація (сприйняття, представлення) одного з них викликає появу іншого. Такий зв'язок виявляється у виникненні в свідомості людини певних образів, згадок, у вербальних реакціях на будь-які зовнішні враження. Термін «асоціація» був запропонований англійським філософом і психологом Дж. Локком.

Психолінгвістика вивчає асоціації словесні (вербальні) на основі *асоціативного експерименту* на матеріалі багатьох мов (О.О.Залевська, Ю.М.Караулов, Л.О.Ставицька, Н.В.Уфимцева та ін.).

Асоціація парадигматична – будь-яка *реакція*, пов'язана зі словом-*стимулом* деяким семантичним зв'язком, наприклад: «студент – університет», «олівець – писати», «чорний – білий». Парадигматичні асоціації – це слова-реакції, найчастіше того ж граматичного класу, що й слова-стимули (іменник – іменник, прикметник – прикметник і под.).

Асоціація синтагматична – асоціація, що виражається у сполученнях слів, коли слово-*реакція* може синтаксично поєднуватися зі словом-*стимулом* у реченні або фразі, наприклад: «студент – вчиться», «олівець – чорний», «білий – сніг». Синтагматичними називаються асоціації, граматичний клас яких відрізняється від слова-стимула (іменник – дієслово, іменник – прикметник і под.).

Атомізм (від грец. *átomos* – неподільний) – дослідницький підхід, коли окреме явище вивчається незалежно від інших. Атомізм був характерний для психолінгвістичної концепції Ч.Осгуда, яка оперує окремими *словами*, граматичними зв'язками або граматичними формами. Особливо відчувається атомізм у трактуванні Ч.Осгудом розвитку *мовлення* дитини.

Біхевіорізм (від англ. *behavior* – поведінка) – напрям у *психології*, започаткований американським психологом Дж.Уотсоном; психологія поведінки. В основі цього напрямку лежить розуміння поведінки людини як сукупності *реакцій* організму (рухових, емоційних, вербальних) на зовнішні *стимули*. Зразком біхевіористського підходу до *мовлення* є праці американського лінгвіста Л.Блумфілда. На положеннях біхевіоризму (*необіхевіоризму*) будується психолінгвістична концепція Ч.Осгуда.

Генеративна, або породжувальна грамати́ка (від лат. *generare* – породжувати, створювати; грец. *grammatikē* < *gramma* – літера, написання) – певний тип граматики, створений у генеративній *лінгвістиці*. На відміну від традиційної та структурної граматики, це грамати́ка математичної природи, що задає правила побудови речення будь-якого рівня складності. Генеративні граматики, розроблені засновником генеративної лінгвістики, представником «другого покоління» *психолінгвістики* *Н.Хомським* (праця «Синтаксичні структури», 1957), мають стандартну структуру, що складається з трьох основних блоків: синтаксичного, семантичного, фонологічного, з яких у процесі генерації бере участь тільки один – синтаксичний, а два інші відіграють лише інтерпретувальну роль.

Гештальтпсихоло́гія (від нім. *Gestalt* – образ, цілісна форма + *психологія*) – психологічний напрям, який ставить у центр вивчення категорію образу; виник у Німеччині 1910 – 1930 рр. Головні представники – М.Вертгеймер, В.Келлер, *К.Коффка*. Теоретичні дослідження гештальтпсихології заклали підґрунтя для *психолінгвістики*.

Градуа́льне (семанти́чне) шкалува́ння – психолінгвістична експериментальна методика, яка полягає в тому, що досліджуваним пропонується поставити слова однієї семантичної групи «в ряд». При цьому використовуються уявлення носіїв мови про можливе розташування *слів* у семантичному просторі, що не подається у словниках.

Декодува́ння (від лат. *de* – із, від + *кодування*) – заключна операція процесу прийому інформації; у *психолінгвістиці* – прийом, інтерпретація, процес *розуміння* мовленнєвих повідомлень.

Дескрипті́вна лінгві́стика (від англ. *descriptive* – описовий + *лінгвістика*) – школа американського структуралізму, для

якої характерний формальний підхід до вивчення *мови*. Сформувався в 30-ті роки ХХ ст., найвідоміші представники – Ф.Боас, Е.Сепір, Л.Блумфілд. Це одне із джерел, на яких будується концепція *психолінгвістики* «першого покоління»

Детермінізм (від лат. *determino* – обмежую, визначаю) – принцип, відповідно до якого всі явища обумовлені необхідним причинним зв'язком. У *психолінгвістиці* розглядається як зумовленість (у філо- та *онтогенезі*) психічної організації людини впливом соціального середовища. Принцип детермінізму пов'язаний з принципом розвитку.

Експеримент (від лат. *experimentum* – проба) – метод пізнання психічної реальності, при якому психічні явища вивчаються в спеціально створених або контрольованих дослідником умовах; засіб перевірки психолінгвістичних гіпотез. Прикладом експерименту в *психолінгвістиці* є кількісна оцінка інформантами доречності заміни *слова* в контексті іншими словами.

Експеримент асоціативний – вид психолінгвістичного експерименту, в процесі якого респондентові пред'являють різні *стимули* як подразники, щоб викликати в нього відповідні *асоціації (реакції)*; джерело лінгвістичної, психологічної, соціально-психологічної та соціологічної інформації. Використовується у міжмовних і міжкультурних дослідженнях, при створенні асоціативних портретів носіїв різних мов.

У *психолінгвістиці* поширений асоціативний вербальний експеримент, коли в якості стимулу використовується *слово*.

Існують такі різновиди асоціативного експерименту:

1. Вільний. Досліджуванам не ставиться ніяких обмежень на реакції.

2. Спрямований. Досліджуваному пропонується давати реакції словами певного граматичного чи семантичного класу.

3. Ланцюговий. Досліджуванам пропонується реагувати на стимул декількома асоціаціями – наприклад, дати протягом 20

секунд 10 реакцій, таким чином, виникає ланцюжок асоціативних реакцій.

Асоціативний експеримент є найбільш розробленою технікою психолінгвістичного аналізу семантики. Він виправдав себе як засіб вивчення психологічного значення слова, а також категоріального і предметного значень, особливостей розвитку значення слова в дитини.

Експеримент лінгвістичний – експеримент, об'єктом якого виступає носій мови, що породжує або сприймає тексти, його мовне «чуття»

Основи теорії лінгвістичного експерименту заклав Л.В.Щерба («Про троякий аспект мовних явищ та експеримент у мовознавстві», 1931) і запропонував його структурну схему: 1) інтроспекція, 2) організація власне експерименту. Л.В.Щерба виділив два види лінгвістичного експерименту – позитивний і негативний. У позитивному експерименті, «зробивши певне припущення про значення слова чи форми ..., потрібно спробувати сказати різноманітні фрази..., застосовуючи це правило. Позитивний результат підтвердить правильність постулату». При негативному експерименті будується неправильне висловлювання, і досліджуваний повинен знайти неправильність і внести необхідні виправлення.

Третій вид лінгвістичного експерименту – альтернативний (О.О.Леонтьєв), коли досліджуваний визначає тотожність або нетотожність запропонованих йому двох або декількох фрагментів мовленнєвих висловлювань (*текстів*).

Експеримент формувальний – вид психолінгвістичного експерименту, метою якого є дослідження формування мовної компетенції в мовленнєвій діяльності. Предметом формування можуть бути окремі компоненти мовної компетенції та деякі механізми її функціонування в діяльності, система мовленнєвих операцій загалом. Формувальний експеримент може бути спонтанним, а також свідомо організованим і спланованим.

Етнолінгвістика (від грец. *ethnos* – народ + *лінгвістика*) – наукова дисципліна, предметом якої є змістовне відношення мови і національної культури. Витоки етнолінгвістики сягають античних часів, але вперше співвідношення мовної та національної культур детально розглядається у філософії Й.Г.Гердера. Значний внесок у розвиток ідей етнолінгвістики зробили *В.Гумбольдт*, *Ф.Шеллінг*, *Е.Сенір*, *Б.Уорф* (*гіпотеза лінгвістичної відносності*), *Л.Вайсгербер*, *Й.Трір*. Основи вітчизняної етнолінгвістики заклав *О.Потебня*, вивчаючи слово як явище культури, його історію з урахуванням сфери побутування, обрядової реальності, дійств і предметів.

Широкий спектр проблематики етнолінгвістики обумовлює тісний зв'язок з іншими науками (*мовознавство*, *психологія*, *семіотика*, *культурологія*, *соціолінгвістика*, *етнопсихолінгвістика*).

Етнопсихолінгвістика (*етнос* + *психолінгвістика*) – це галузь сучасної *психолінгвістики*, що вивчає національно-специфічні (лакунарні) особливості мовлення, національно-культурну специфіку мовленнєвої поведінки, національно-культурну варіативність: а) мовленнєвих операцій, мовленнєвих дій і цілісних актів мовленнєвої діяльності; б) мовної свідомості; в) організації (зовнішньої та внутрішньої) процесів мовленнєвого спілкування.

З 1970-х рр. проблеми етнопсихолінгвістики розробляються Московською психолінгвістичною школою, а з 1990-х рр. і Тверською психолінгвістичною школою. Напрями етнопсихолінгвістичних досліджень: етнопсихолінгвістична детермінація мовленнєвої діяльності, мовної свідомості, мовленнєвого спілкування, мовленнєвого етикету (*О.О.Залевська*, *О.О.Леонтьєв*, *О.Р.Лурія*, *Б.Х.Бгажноков*, *В.Г. Гак*, *Ю.О.Сорокін*, *В.А.Пищальникова*); дослідження принципів організації лексики людини, специфіки та функціонування індивідуального знання (*О.О.Залевська*).

Етнопсихологія (*етнос + психологія*) – галузь психології, що вивчає:

- 1) психологічні особливості людини в єдності загальнолюдського і культурно-специфічного;
- 2) проблеми національних особливостей світосприйняття;
- 3) проблеми національного характеру;
- 4) закономірності формування і функції національної самосвідомості та етнічних стереотипів.

Е́тнос (від грец. *ethnos* – народ, плем'я) – спільність людей, яка склалася історично і має соціальну цілісність, оригінальний стереотип поведінки і відносно стабільні особливості *культури і мови*.

Інтент-аналіз – теоретико-експериментальний підхід до вивчення *інтенцій суб'єкта за мовленням*, який дозволяє реконструювати інтенції *комунікантів* і їх вплив на організацію *дискурсу*. Досить активно використовується в дослідженні *діалогу* в умовах безпосереднього *спілкування*, різних видів дискурсу (політичного, педагогічного, консультативного), у психологічній експертизі.

Теоретичні та методичні засади інтент-аналізу розглядаються у працях російських психологів *Н.Д.Павлової, Т.М.Ушакової*.

Інтроспéкція (від лат. *introspectio* – дивитися всередину) – самоспостереження; довільне *спостереження* досліджуваного за власним психічним станом. Німецький психолог *Г.Ебінгауз* розглядав інтроспекцію як етап, що передує науковому *експерименту*. В *психолінгвістиці* це особливий *метод* пізнання мовленнєвих явищ (*А.Вежбицька, Р.М.Фрумкіна*).

Інтуї́ція (від лат. *intueri* – пильно, уважно вдивлятися в щось) – прийом безпосереднього відображення дійсності, при якому висновок ґрунтується головним чином на здогаді, чутті.

Особливий вид інтуїції – мовна інтуїція. Інтуїція мовців формується в *мовленнєвій діяльності*, у процесах *мовлення*, а відтак, відбиває відчуття таких властивостей мовних знаків, які є необхідними для мовлення (*спілкування*) і суттєвими для текстової творчості людини.

Когнітивний підхід – у *психолінгвістиці* такий підхід, при якому визначається роль пізнавальних процесів у *мовленнєвій діяльності*.

Когнітологія (англ. cognition – пізнання, пізнавальна здатність + грец. logos – вчення) – інтегративна наука про когнітивні (пізнавальні) процеси у свідомості людини, що забезпечують оперативне *мислення* та пізнання світу.

Кодування (від франц. coder < лат. codex – список) – перетворення однієї системи сигналів або знаків у іншу; втілення задуму (*інтенції*) *адресанта* в засоби конкретної *мови* за законами її функціонування; у *психолінгвістиці* – процес *породження мовлення*.

Контент-аналіз (англ. content – зміст + грец. analysis – розчленування) – формалізований метод вивчення *тексту* (*дискурсу*), який передбачає переведення інформації в кількісні показники та її статистичну обробку. Використовується для аналізу засобів *масової комунікації* (наприклад, Г.Г.Почепцов), деяких соціально-психологічних явищ, граматичних і стилістичних конструкцій *мовлення* людини з метою діагностики особистісних властивостей.

Лінгвістика (мовознавство) (від лат. lingua – мова) – наука про *мову*, її сутність, будову, функціонування та розвиток. Предметом мовознавства є мова як притаманний лише людині засіб *спілкування* й окремі конкретні мови в їх реальному функціонуванні, у статичній й динамічній, в усіх їх взаємозв'язках з іншими

ми соціальними феноменами (суспільством, свідомістю, культурою).

Мовознавство належить до гуманітарних наук. *Психолінгвістика* має тісні зв'язки з наукою про мову, використовує її дані та підходи в дослідженні *мовної здатності* людини.

Лінгвістика когнітивна (від англ. cognition – пізнання, пізнавальна здатність) – напрям сучасної *лінгвістики*, в якому функціонування *мови* розглядається як різновид когнітивної, тобто пізнавальної, *діяльності*, а мова досліджується на підставі загального когнітивного механізму. Центральне місце в когнітивній лінгвістиці посідає категорія знання, проблема видів знань і способів їх мовного представлення. А мова є головним засобом фіксації, збереження, переробки і передачі знань

Когнітивна лінгвістика входить до інтегральної міждисциплінарної галузі досліджень, яка отримала назву *cognitive science* – когнітивної науки, когнітивістики, *когнітології*.

Лінгвістика комунікативна (*лінгвістика* + лат. *communicativus* < *communico* – з'єдную, повідомляю) – напрям сучасної динамічно й антропоцентрично зорієнтованої науки про *мову*, предметом якого є процеси *спілкування* людей з використанням природної мови, а також з урахуванням усіх наявних складових комунікації (фізичних, фізіологічних, психологічних, соціальних, контекстних, ситуативних та ін.).

Лінгвістика тексту – комплексна дисципліна, що досліджує багатоаспектну внутрішню організацію зв'язного *тексту*; галузь досліджень, об'єктом яких є правила побудови зв'язного тексту та його смислові категорії, що виражаються за цими правилами. Головні напрямки лінгвістики тексту пов'язані з розглядом структури тексту як засобу *комунікації*, з функціональним підходом до *мови*.

Орієнтуючись на комунікативно-прагматичні аспекти тексту, ця дисципліна наближується до *лінгвістичної прагматики*, *теорії мовної комунікації*, *психолінгвістики*.

Лінгвістична прагматика (прагмалінгвістика) (*лінгвістика* + *pragmatics* < грец. *pragma*, род.в. *pragmatos* – дія) – лінгвістична дисципліна, яка вивчає використання та функціонування мовних знаків у мовленнєвій комунікації; розділ *мовознавства*, що вивчає комплекс проблем, які стосуються *мовця, адресата, їх взаємодії в комунікації*. Її витoki знаходяться в *семіотиці*.

Термін «прагматика» було введено в науковий обіг наприкінці 30-х років ХХ ст. Ч.Моррісом, одним із засновників семіотики. Інтенсивний розвиток лінгвістичної прагматики, починаючи з другої половини ХХ ст., пов'язаний з розвитком *теорії мовленнєвих актів* Дж.Остіна, Дж.Серля.

Лінгвістичний психологізм – своєрідний підготовчий етап *психолінгвістики*; сукупність течій, шкіл і окремих концепцій, які розглядають *мову* як феномен психічного стану й *діяльності* людини або народу. Характерними ознаками лінгвістичного психологізму можна вважати, по-перше, опозицію логічним і формальним школам у *мовознавстві*; по-друге, орієнтування на *психологію* як методологічну базу; по-третє, прагнення досліджувати мову в її реальному функціонуванні. Видатні представники лінгвістичного психологізму – В.Гумбольдт, Г.Штейнталь, О.О.Потебня, Ф. де Соссюр, Б. де Куртене, Л.В.Щерба та ін.

Лінгводидактика (від лат. *lingua* – мова + грец. *didaktikos* – повчальний) – теорія освіти, що обґрунтовує та розкриває зміст, методи і форми навчання *мови*.

Лінгвокультурологія – галузь *мовознавства*, яка вивчає взаємозв'язок і взаємодію *культури* і *мови* в їх функціонуванні; продукт антропоцентричної парадигми (*антропоцентризму*) в лінгвістиці. Розвиває ідеї В.Гумбольдта, О.О.Потебні, Д.С.Лихачова, Ю.М.Лотмана. Як самостійна наукова галузь оформилась у 90-ті роки ХХ ст.

Лінгвопсихологія – на відміну від *психолінгвістики*, це дослідження предмету *психології* (*ментальності* людини, емоцій, свідомості, *перцепції*) лінгвістичними методами, через *призму мови*. Об'єктом лінгвопсихології є *мовленнева діяльність* (І.О.Зимня).

Лінгвосоціопсихологія (семіосоціопсихологія) – вивчає місце текстової діяльності серед інших видів суспільної *діяльності*; роль і місце *текстів* (повідомлень) під час обміну різними видами діяльності в процесі актуалізації суспільних відносин; шляхи та механізми впровадження інтелектуальної знаково-мислительної діяльності в суспільну практику, в *культуру* і суспільну свідомість (Т.М.Дрідзе).

Предметом цього наукового напрямку є мотивований обмін текстами, процес породження та інтерпретації цілісних, ієрархічно організованих семантико-сміслових структур. За своїм об'єктом (*мовленнева діяльність*) лінгвосоціопсихологія взаємодіє з *мовознавством*, *етнолінгвістикою*, *психолінгвістикою*, *соціолінгвістикою*, *соціальною психологією*.

Методика доповнення, або методика завершення передбачає деформацію мовленнєвого повідомлення з наступним пред'явленням досліджуваному для відновлення. Результати *експерименту* за методикою доповнення дозволяють зробити певні висновки щодо *текстів* і механізмів їх сприйняття, а також слугують діагностичним засобом *мовленнєвої* та *немовленнєвої поведінки* досліджуваних.

Вперше методику доповнення було використано американським дослідником У.Тейлором у 1953 р.

Методика закінчення речення – варіант *методики доповнення*: досліджуваному пропонується чи усно, чи письмово закінчити речення. Використовується при досліджуванні механізмів синтаксичної організації мовленнєвих *висловлювань*.

Методика прямого тлумачення слова являє собою «текстовий» опис досліджуваним змісту і варіанту значення слова. Використовується для виявлення ступеню усвідомлення носіями мови внутрішньої форми запропонованих для тлумачення слів, розуміння ними співвідношення *лексичного значення* та внутрішньої форми певного *слова*.

Методика семантичного інтегралу (від лат. integer – цілий) – психолінгвістична експериментальна методика *семантичного шкалування*, коли досліджуваним пропонується *текст* для визначення його автора (В.І.Башов, Ю.О.Сорокін).

Метод семантичного диференціалу (від лат. differentia – різниця) – це метод кількісного та якісного індексування *значення* за допомогою двополюсних шкал; являє собою комбінування процедур шкалування та методу контрольованих *асоціацій*; передбачає оцінювання *стимулу* в певних ознаках на основі заданих експериментатором шкал. Запропонований у 1952 р. Ч.Осгудом, який вважав його комбінацією методу контрольованих *асоціацій* і процедур шкалування. Застосовується в *психолінгвістиці* для побудови суб'єктивних семантичних просторів, у дослідженнях, пов'язаних зі сприйняттям і поведінкою людини, з аналізом прагматичних і конотативних значень *слів*, особистісних смислів; його використовують у *теорії масової комунікації*, *психіатрії*, *психодіагностиці*.

Мислення – процес пізнавальної *діяльності* індивіда, що характеризується узагальненим і опосередкованим відображенням дійсності.

Мова – це система знаків, яка є основним засобом *спілкування* членів певного людського колективу, засобом переробки, передавання від покоління до покоління та збереження інформації; це «процес об'єктивного виявлення за допомогою загальноприйнятих у даному мовному колективі фізично сприйма-

них знаків осмисленої інформації про явища навколишньої дійсності та про факти психічної діяльності *мовців*» (О.С.Мельничук).

З філософської точки зору мова – це система суспільно вироблених засобів для здійснення *діяльності* спілкування; мова є засобом передавання повідомлень, це її комунікативна функція; вона є також засобом формування і формулювання думки, в цьому полягає її психологічна сутність. У *психолінгвістиці* акцентується роль мови як засобу *мовленнєвої діяльності*.

Мову характеризують п'ять таких властивостей: вона творча, або креативна; чітко структурована; змістовна; співвідносна і комунікативна.

Мовлення – процес реалізації *мови*, мовної системи; форма існування мови. Своєрідний, специфічний людський спосіб формування і формулювання думки за посередництвом *мови* (І.О.Зимня). Мовлення як загальний процес суспільної мовної *діяльності* складається з індивідуальних актів мовлення кожного члена мовного колективу.

Мовлення – індивідуальне, динамічне, ситуативно зумовлене. Воно має біологічне підґрунтя, але є соціальним за походженням. Мовлення виконує дві взаємопов'язані функції – засобу *спілкування* (комунікативна функція) і засобу вираження і розвитку думки (інтелектуальна функція).

Мовлення буває зовнішнє (усне та письмове, діалогічне та монологічне) і *внутрішнє*.

Специфічні взаємовідношення мови і мовлення відбиваються в *мовленнєвій діяльності*, що, власне, і цікавить *психолінгвістику*.

Необіхевіоризм (від грец. *neos* – новий + *біхевіоризм*) – напрям у сучасній, насамперед американській, *психології*, представники якого (Е.Толмен, К.Галл, *Б.Ф.Скіннер* й ін.) роблять спробу подолати пряmolінійність і спрощену схему ортодоксального *біхевіоризму*. Головну увагу вони приділяють моделям

поведінки організмів, але, крім того, визнають використання і прихованих, не доступних для спостереження процесів у якості пояснювальних засобів.

Одиниці мови – стійкі мовні елементи, складники мови, те, з чого складається *мова*. Основні одиниці мови утворюють рівні мовної структури. Це – фонема, морфема, *слово*, речення, *текст*.

Ономатопоетична теорія – вчення про походження *слів* шляхом звуконаслідування. Як одне з пояснень походження слів ця теорія відома здавна, проте в ХІХ ст. завдяки працям *Г.Штейнтала*, *О.О.Потебні* її зміст змінився: в ній реконструюється механізм походження *мови* за даними *психології* та *мовознавства*.

Особистість – це індивід із соціально зумовленою системою вищих психічних якостей, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин. Ця система виявляється і формується в процесі свідомої продуктивної *діяльності* та *спілкування*.

Особистість є об'єктом вивчення багатьох наук – філософії, *соціології*, педагогіки, *психології* та ін. У сучасній *психолінгвістиці* прийнято розглядати структуру та функції *мовленнєвої діяльності* у співвідношенні з особистістю (*О.О.Леонтьєв*).

Перекладознавство – наука про *переклад* як процес і як результат відтворення інформації (*тексту*, усного повідомлення), вираженої однією *мовою* за допомогою засобів іншої мови; міждисциплінарна галузь філології, яка вивчає особливий вид міжмовної *діяльності* – переклад, що, власне, й пов'язує перекладознавство з *психолінгвістикою*.

Психолінгвістика – наука, що вивчає закономірності процесу *мовлення* і *сприймання* його людиною у співвідношенні

з мовою як знаковою системою. Сформувалася в 50-ті роки ХХ ст. на перетині *психології* та *мовознавства*. Психолінгвістика започаткована на ідеях *В.Гумбольдта*, *Г.Штейнталя*, *О.О.Потебні*, *Б. де Куртене*, *Ф. де Соссюра*, *Л.В.Щерби*, *Л.С.Виготського*.

Термін «психолінгвістика» вперше вжитий у праці американського психолога *Н.Пронко*, а в науковий обіг увійшов після виходу в 1954 р. колективної монографії під такою назвою («Psycholinguistics») за редакцією *Ч.Осгуда*, *Дж.Керолла*, *Т.Сібеока*.

Перше визначення психолінгвістики запропоноване *Ч.Осгудом* і *Т.Сібеоком*: «Психолінгвістика має справу з процесами *кодуювання* і *декодуювання*, тому що вони співвідносять стани повідомлень зі станами учасників *комунікації*».

В історії становлення і розвитку психолінгвістики існує багато визначень її предмету. Російський лінгвіст *О.С.Кубрякова* так характеризує цю науку: «В психолінгвістиці...у фокусі знаходиться зв'язок між змістом, *мотивом* і *формою мовленнєвої діяльності*, з одного боку, і між структурою та елементами мови, використаними в мовленнєвому *висловлюванні*, з іншого».

Сучасне визначення предмету психолінгвістики запропоноване *О.О.Леонтьєвим*: «Предметом психолінгвістики є співвідношення *особистості* зі структурою та функціями мовленнєвої діяльності, з одного боку, і мовою як головною «утворювальною» *образу світу* людини, з іншого».

Поряд з терміном «психолінгвістика» в російській науці використовуються терміни «*лінгвопсихологія*» (*І.О.Зимня*), «психологія мовлення» (*Т.М.Ушакова*).

Психолінгвістика вікова – галузь *психолінгвістики*, що досліджує *мовленнєвий онтогенез*, різні аспекти становлення *комунікативної компетенції особистості* (*К.Ф.Седов*). Див. також: *Психолінгвістика розвитку*.

Психолінгвістика загальна – галузь *психолінгвістики*, що включає в себе комплекс головних, глобальних проблем і

концепцій, які складають методологічну базу всіх психолінгвістичних досліджень. Її мета – створення єдиної *моделі*, що об'єднує в собі фундаментальні уявлення про *комунікативну компетенцію* здорової, дорослої людини (К.Ф.Сєдов).

Психолінгвістика прикладна – практичне застосування психолінгвістичних ідей і методів. Вивчає мовленнєве *спілкування* в особистісній сфері людини та її професійній діяльності. Галузі прикладної психолінгвістики різноманітні: навчання мови (рідної, нерідної, особливо – іноземної), *психолінгвістика мовленнєвого впливу*, ефективна організація масової комунікації, інженерна, космічна психологія, *судова психологія* та *криміналістика*, дослідження *патології мовлення* (*патопсихолінгвістика*) та ін.

У 80-ті роки ХХ ст. створено Міжнародне товариство прикладної психолінгвістики (International Society of Psycholinguistics – скорочено ISAPL) зі штаб-квартирою в м. Лісабон (Португалія). Президентом цієї міжнародної організації обрано румунську дослідницю *Тетяну Слама-Казак*. В Кембріджі (США) видається спеціальний журнал прикладної психолінгвістики «Applied Psycholinguistics».

Психолінгвістика рефлексивна – напрям *психолінгвістики*, спрямований на вивчення свідомо контрольованого *мовлення*, на моделювання не спонтанних мовленнєвих процесів, а таких, які здійснюються усвідомлено.

Психолінгвістика розвитку – напрям *психолінгвістики*, який моделює процеси формування *мовної здатності* (*компетенції*) та особливості *мовленнєвої діяльності* в онтогенезі людини (О.О.Леонтьєв), досліджує дитяче мовлення, процеси оволодіння рідною мовою.

Для наукової галузі, що вивчає *мовленнєвий онтогенез*, існують й інші термінологічні позначення – психологія дитячого мовлення, *вікова психолінгвістика*, онтолінгвістика та ін.

Психолінгвістика т́ексту – окремий розділ сучасної *психолінгвістики*, завданням якого є дослідження проблем *тексту*: породження та *сприймання* тексту, взаємодія *реципієнта* і тексту. Текст розглядається динамічно – як продукт *мовленнєвої діяльності*, як одиниця *комунікації*, як засіб *спілкування*.

Проблеми психолінгвістики тексту розглядаються у працях О.О.Брудного, І.О.Зимньої, Ю.О.Сорокіна, Є.Ф.Тарасова, Т.М.Ушакової, А.М.Шахнарвича та ін.

Психолінгвістичні одиниці — це такі елементи повідомлення, які є функціонально оперативними у процесах *кодування* і *декодування* та піддаються рівневному аналізу; це *мовленнєві дії* та *операції*, що знаходяться між собою в ієрархічних відношеннях (Л.С.Виготський, О.О.Леонтьєв). Якщо *мовні одиниці* співвідносяться з *мовою*, мовною системою і мовною нормою, то психолінгвістичні одиниці — з *мовленнєвою діяльністю*.

У Московській психолінгвістичній школі психолінгвістичні одиниці трактуються в діяльнісній парадигмі як такі, що несуть в собі основні ознаки *діяльності*:

- 1) предметність;
- 2) цілеспрямованість;
- 3) вмотивованість;
- 4) ієрархічна («вертикальна») організація;
- 5) фазова («горизонтальна») організація.

Вищою оперативною психолінгвістичною одиницею виступає *висловлення* (речення), наступною – *слово* як семантична одиниця і звукове слово-тип; найнижча психолінгвістична одиниця – склад.

Психоло́гія (від грец. *psychē* – душа + *logos* – вчення) – наука про закономірності побудови, розвитку та функціонування психіки як особливої форми життєдіяльності. Проблематика психології широка, в ній виділяються проблеми: психофізіологічна (про відношення психіки до її тілесного субстрату), психо-соціальна (про залежність психіки від соціальних процесів), пси-

хопраксична (про формування психіки у процесі реальної практичної діяльності), психогностична (про відношення чуттєвих і розумових психічних образів до дійсності) та ін. Під час розробки цих проблем сформувався категоріальний апарат психології, в якому виділяються категорії образу, *мотиву*, *дії*, *особистості* та ін. Сучасна психологія як наука становить систему пов'язаних між собою галузей, багато з яких набули вже самостійного статусу.

Психолінгвістику з психологією, з різними її галузями (див. нижче) поєднують передусім категоріальний апарат і методи дослідження.

Психологія вікова – галузь психології, що досліджує онтогенез психічних властивостей *особистості* на різних вікових етапах. Взаємодіє з *віковою психолінгвістикою*.

Психологія дитяча – галузь психології, що вивчає закономірності психічного розвитку дитини. Має низку спільних проблем з педагогічною та *віковою психологією*, з фізіологією вищої нервової діяльності, з *віковою психолінгвістикою*.

Психологія експериментальна – загальна назва галузей психології, в яких ефективно застосовується метод експерименту. До середини 1970-х років була для психолінгвістики найближчою суміжною дисципліною.

Психологія загальна – розділ психології, який систематизує експериментальні дані, здобуті в різних галузях психологічної науки, розробляє фундаментальні теоретичні проблеми психології, формулює основні принципи, категорії, поняття психології як науки.

Психологія когнітивна – галузь психології, об'єктом якої є репрезентація знань і об'єктів зовнішнього світу в психіці людини, внутрішні структури і механізми переробки знань. Когні-

тивна психологія вивчає те, як люди отримують інформацію про світ, як ця інформація зберігається в пам'яті й перетворюється в знання і як ці знання впливають на нашу увагу та поведінку.

Психологія особистості – галузь *психології*, що займається вивченням психічних властивостей людини як цілісного утворення, як певної системи психічних якостей.

Психологія соціальна – галузь *психології*, що вивчає закономірності *діяльності, спілкування особистості* в групі, а також психологічні характеристики цих груп. Виникла як результат зближення психології та *соціології*.

Психопоетика – *психолінгвістика* художнього мовлення, художнього *тексту*; досліджує процеси породження і *сприймання* художнього мовлення взагалі та поетичного зокрема.

Проблеми психолінгвістики поетичного тексту висвітлюються у працях *В.П.Беляніна, Д.О.Леонтєва, О.О.Леонтєва, В.А.Пицальникової, Ю.О.Сорокіна* та ін.

Психосемантика – відносно нова галузь *психології*, що вивчає генезис, побудову і функціонування індивідуальної системи *значень*, пов'язаної з процесами *сприймання, мислення, пам'яті* та ін. Головні завдання психосемантики: 1) дослідження різноманітних форм існування значень в індивідуальній свідомості (образи, символи, символічні дії, знакові, вербальні форми); 2) аналіз впливу мотиваційних чинників і емоційних станів суб'єкта на систему значень, яка формується в нього. Проблема сучасної психосемантики значно розширилась, до неї входять соціологічні дослідження масової свідомості, *масової комунікації*, психології реклами та ін.

У *психолінгвістиці* це напрям теоретичних і експериментальних досліджень, які мають за мету моделювання *мовної здатності* (О.Ю.Артемєєва, *В.Ф.Петренко, О.Г.Шмельов* та ін.), дослідження *внутрішнього лексикону* (О.О.Залевська).

Реакція (від лат. *re* – префікс, який означає відновлення + *actio* – дія) – дія, стан, процес, що виникають у відповідь на який-небудь вплив, подразнення, враження. У психології реакція – передусім акт поведінки, в тому числі довільний рух, який опосередкований завданням і виникає у відповідь на сигнал (*стимул*). У психолінгвістичній концепції Ч.Осгуда мовленнєва поведінка розглядалась як система реакцій на стимули.

Семіотика (від грец. *sēmeion* – знак) – наука про властивості знаків і знакових систем. Основи семіотики заклав американський математик і логік Чарльз Сандерс Пірс, а зародження семіотики як науки пов'язують з працями американського філософа та соціального психолога Чарльза Морріса («Основи теорії знаків», 1938; «Знаки, мова і поведінка», 1964).

У сучасній семіотиці чітко окреслилися такі напрямки: біосеміотика, етносеміотика, абстрактна семіотика, семіотика мистецтва, лінгвосеміотика. Основоположником лінгвосеміотики як галузі вважається Ф. де Соссюр.

Соціолінгвістика (соціальна лінгвістика) (від лат. *societas* – спільність + *лінгвістика*) – галузь мовознавства, що вивчає соціальні аспекти розвитку мови, її суспільні функції в синхронії та діахронії, механізми взаємодії мови і суспільства. Розвивається на перетині мовознавства, соціології, соціальної психології та етнографії.

Соціологія (від лат. *societas* – спільність + грец. *logos* – учення) – наука, яка вивчає соціальну поведінку і діяльність людей, їхню взаємодію та організацію в суспільстві, що функціонує, розвивається і змінюється.

Спостереження – цілеспрямоване, спеціально організоване сприймання предметів і явищ зовнішнього світу; метод наукового пізнання. У психолінгвістиці використовується при дослідженні процесів реальної комунікації, вивченні спонтанного усного мовлення, тобто процесів породження, сприймання та ро-

зуміння живого мовлення. Окремим об'єктом психолінгвістичного спостереження виступає дитяче мовлення (О.М.Гвоздев, Р.М.Фрумкіна, С.Н.Цейтлін, К.І.Чуковський).

Стімул (від лат. stimulus – палка з гострим кінцем, якою поганяли тварин) – вплив, який обумовлює динаміку психічних станів індивіда (що позначається як *реакція*) і відноситься до неї як причина до наслідку. З позицій *необіхевіоризму*, поведінка людини виступає як організована система реакцій на *стимули* (див. психолінгвістичну концепцію Ч.Осгуда).

Текст (від лат. textum – зв'язок) – об'єкт *психолінгвістики*; продукт мовленнєвого творчого процесу; складне семантичне утворення, якому притаманні такі психолінгвістичні характеристики: цілісність, зв'язність, емотивність, прагматична спрямованість. У тексті зберігаються сліди невербальної поведінки учасників *комунікації*. Він має значний ступінь інтерпретативності (*реципієнти* можуть видобути з нього багато смислів). У кожному тексті виявляється *мовна особистість*.

Текст є об'єктом дослідження в текстології, *мовознавстві*, *лінгвістиці тексту*, *семіотиці*, культурології, літературознавстві. Психолінгвістика вивчає передусім процеси *породження* і *сприймання* тексту.

Теорія вроджених мовних знань (мовних структур) – концепція представника *психолінгвістики* «другого покоління» *Н.Хомського*, згідно з якою здатність людини до засвоєння *мови* є вродженою. Головне концептуальне положення цієї концепції – в основі будь-якої мовної практики лежить вихідна, універсальна граматична структура, яка забезпечує побудову породжувальних граматик уже конкретних мов, відтак, мовні структури народжуються разом із людиною й існують у кожного індивіда в потенції.

О.О.Леонт'єв, оцінюючи цю теорію, зазначав, що в ній «власне психологічний і фізіологічний аналіз багато в чому підмінюється аналізом логіко-філософським. Але так чи інакше для її прибічників біологічний і «біосоціальний» компоненти пове-

дінки принципово єдині, фізіологічних механізмів, специфічних для людської поведінки, вони не враховують».

Теорія масової комунікації – наука, що вивчає особливості впливу засобів *масової комунікації* та інформації на свідомість і поведінку людей. До засобів масової комунікації відносять: 1) дорожні знаки, вивіски, назви населених пунктів і под.; 2) пресу (газети, журнали, книги, брошури); 3) радіо- і телепередачі, кінофільми, кліпи та ін.; 4) *рекламу*.

Теорія мовленнєвих актів – логіко-лінгвістична теорія, що вивчає прагматику та структуру *мовленнєвих актів* як одиниць мовної комунікації. Основи теорії мовленнєвих актів закладено книгою англійського філософа *Дж.Остіна* «How to Do Things With Words» («Слово як дія», 1962). У подальшому теорія мовленнєвих актів розвивалася спільними зусиллями філософів, логіків, лінгвістів, психологів, психолінгвістів.

Теорія мовленнєвої діяльності – наукова галузь, предметом якої є *мовленнєва діяльність* «як ціле та закономірності її комплексного моделювання» (*О.О.Леонт'єв*).

Теорія мовленнєвої діяльності сформувалася в 50-60 рр. ХХ ст. як галузь психологічного знання на базі *моделі* ієрархічної будови мовленнєвої діяльності (*О.М.Леонт'єв*), центральних положень концепції *Л.С.Виготського* та результатів багатьох психологічних досліджень (*Т.В.Ахутіна, М.І.Жинкін, І.О.Зимня, О.О.Леонт'єв, О.Р.Лурія*). Саме поняття «теорія мовленнєвої діяльності» в радянській науці вживалося як аналог американської *психолінгвістики* (*Ч.Осгуд, Дж.Керролл*).

Теорія мовленнєвої діяльності спирається на низку постулатів (*О.О.Леонт'єв*):

- одиницею психолінгвістичного аналізу є елементарна *мовленнєва дія* та *мовленнєва операція*, що мають психологічний характер;

- в одиницях психолінгвістичного аналізу виділяються головні ознаки мовленнєвої діяльності: предметність, цілеспря-

мованість, вмотивованість, ієрархічна і фазова організація;

- в мовленнєвій діяльності передбачається дія «евристичного принципу», здійснення вибору стратегії поведінки, гнучкість оперування з елементами *мови* і *мовлення*;

- передбачається активний характер процесу сприйняття мовлення: включення до перцептивного процесу актів, які відтворюють його породження.

Теорія мовленнєвої комунікації – напрям сучасної *лінгвістики*, що вивчає феномен мовленнєвого *спілкування*. Тісно пов'язана з *теорією мовленнєвих актів*, *лінгвістичною прагматикою*, *теорією діалогу*, *психолінгвістикою*.

Схема мовленнєвої комунікації оперує такими компонентами як автор повідомлення, *адресат* повідомлення, власне повідомлення, контекст, особливості контакту та *код* повідомлення.

Трансформаційно-породжувальна грамати́ка – цілісна *модель* опису *мови*, запропонована *Н.Хомським*, в основу якої покладено операцію перетворення, або трансформації. Ця модель складається з системи *операцій над текстом*, а ширше – з системи правил, за якими можливі синтез і аналіз речень.

Див. також: *генеративна грамати́ка*.

Фоносеманти́ка (від грец. *phōne* – звук + *sēmantikos* – який має значення, означає) – розділ *психолінгвістики*, який займається дослідженням співвідношення в *мовній свідомості* звуку і *смислу* (*С.В.Воронін*, *І.Н.Горелов*). Фоносемантика заснована на експериментальних даних. Її об'єкт – звукозображувальна система *мови*. Основу фоносемантики складає теорія змістовності звукової форми в *мові* (*О.П.Журавльов*).

Фре́йм – фіксована система параметрів, які описують певний об'єкт чи подію. Через «призму» фре́ймів у різних напрямках *психолінгвістики* розглядається її об'єкт.

2. ТЕОРЕТИЧНА ПСИХОЛІНГВІСТИКА

Адреса́нт (нім. Adressant – відправник < франц. adresser – посилати) – відправник, у мовленнєвій *комунікації* – *мовець*, особа, яка ініціює комунікацію.

Адреса́т (нім. Adressat – отримувач < франц. adresser – посилати) – одержувач, у *теорії мовленнєвої діяльності* – слухач, *реципієнт*; особа, яка сприймає та інтерпретує повідомлення *адресанта*.

Акультура́ція – засвоєння людиною, що виросла в одній національній *культурі*, суттєвих фактів, норм і цінностей іншої національної культури.

Знання іноземної *мови* відіграє важливу роль у процесі акультурації.

Апперце́пція (від лат. ad – до + perceptio – сприймання) – різновид і властивість *сприймання*, яке існує на рівні свідомості. Відображає залежність сприймання від попереднього індивідуального досвіду людини, її знань, інтересів, актуальних для неї потреб. Апперцепція впливає на зміст і характер сприймання, надає йому активного спрямування. Термін «апперцепція» запропонований німецьким філософом Г.Лейбніцем, який трактував її як чітке (усвідомлене) сприймання душею певного змісту. За *В.Вундтом*, апперцепція – універсальний пояснювальний принцип, «внутрішня духовна сила», що обумовлює хід психічних процесів.

Рівень розвитку й особливості апперцепції важливо враховувати у *навчанні мови*, в організації *мовленнєвої діяльності* та мовленнєвого *спілкування*.

Безеквіва́лентна лéксика – *мовні одиниці*, що позначають специфічні для даної *культури* явища, реалії, виступають продуктом кумулятивної (накопичувальної) функції *мови* і вмі-

щують у собі *фонові знання*. Безеквівалентна лексика пов'язана з лексичними *лакунами*.

Білінгвізм – володіння двома (чи більше) мовами, яке охоплює різні рівні знання мов і реалізується в практиці поперемінного активного чи пасивного їх використання залежно від комунікативних сфер, соціальних ситуацій, параметрів комунікативного акту, а також від соціальних та індивідуальних установок.

За кількістю виконуваних функцій білінгвізм буває декількох видів. Рецептивний білінгвізм обмежений лише *розумінням* іноземної мови. Репродуктивний білінгвізм передбачає і *сприймання* текстів іноземної мови, і відтворення прочитаного чи почутого. Продуктивний білінгвізм дозволяє індивіду не лише розуміти і відтворювати іншомовні *тексти*, але й породжувати їх. За віком, в якому відбувається засвоєння другої мови, білінгвізм буває: ранній, обумовлений життям у двомовній *культурі* з дитинства, та пізній, при якому вивчення другої мови проходить у старшому віці після засвоєння однієї мови. Крім того, розрізняють (*О.О.Залевська*) білінгвізм природний (побутовий) і штучний (навчальний).

Вісловлення – одиниця *мовлення*, побудована за законами відповідної мови.

Висловлення як окреме комунікативне утворення виражається в усному мовленні інтонаційно, а в писемному – розділовими знаками з віддільною функцією. У межах висловлення *мовець* здійснює певні комунікативні завдання, акцентуючи на тих чи інших компонентах.

Висловлювання – самодостатня мовно-мисленнєва структура, яка за своєю природою є носієм завершеної думки і, здебільшого, виражається реченням. З логіко-лінгвістичного погляду, термін «висловлювання» вживається у двох значеннях: 1) як синонім терміна «*мовленнєвий акт*»; 2) як позначення «мовленнє-

вого твору», що є результатом *мовленнєвого акту*. В контексті теорії референції висловлювання розглядається як продукт і водночас інструмент мовленнєвого акту. В концепції *М.М.Бахтіна* висловлювання – одиниця *мовленнєвого спілкування*.

Володіння мовою – результат *оволодіння* мовою; здатність мобілізувати знання *мови* при виконанні певних комунікативних завдань у певних контекстах чи ситуаціях (*О.О.Залевська*); володіння системою *мовленнєвих навичок*.

Оволодіти мовою значить бути здатним здійснювати комунікацію в різних сферах *спілкування* відповідно до мети спілкування та соціальних норм *мовленнєвої поведінки*.

Гіпотеза лінгвістичної відносності (гіпотеза Сепіра-Уорфа) (від грец. hypothesis – пропозиція; лат. lingua – мова) – концепція, що зв'язує структуру *мови* з національно та культурно зумовленими структурами *мислення* у свідомості носіїв мови, підкреслює вирішальну роль мови в процесах пізнання. Один із головних її принципів – лінгвістичний *детермінізм*, згідно з яким граматичні й семантичні категорії слугують не лише інструментом для передачі думок *мовця*, але й формують його ідеї, керують його мисленнєвими *операціями*. Відповідно до цієї гіпотези, *мовні навички* і норми несвідомо визначають *образи (картини) світу*, притаманні носіям певної мови.

Ця гіпотеза була розроблена у 30-х рр. ХХ ст. американськими вченими *Е.Сепіром* і *Б.Л.Уорфом* унаслідок вивчення мови і *культури* американських індіанців. Знаходить подальший розвиток у психологічних теоріях становлення пізнавальних структур людини (*Ж.Піаже*, *Дж.Брунер*), у сучасних *етнолінгвістиці*, *когнітивній лінгвістиці* у зв'язку з розробкою поняття «*мовна картина світу*» та проблем *міжкультурної комунікації*.

Говоріння – продуктивний, ініціальний *вид мовленнєвої діяльності*, що реалізує усне безпосереднє *спілкування*. Предметом говоріння є думка як відображення у свідомості людини

зв'язків і відношень оточуючого світу. Метою говоріння є вираження думки. Засобом формування і вираження думки є *мова*. Продуктом говоріння є мовленнєве *висловлювання*, або *текст*. Говоріння здійснюється у двох формах – *діалогічного мовлення* та *монологічного мовлення*. Умовою здійснення діяльності говоріння є наявність *мовленнєвих навичок*: граматичних, лексичних, вимовних (артикуляційних та інтонаційних).

Процеси *породження мовлення* (говоріння) вивчаються у *психології, психофізіології, психолінгвістиці* (Л.С.Виготський, М.І.Жинкін, О.Р.Лурія, О.О.Леонтьєв, І.О.Зимня, Т.В.Ахутіна, А.М.Богуш, Л.О.Калмикова та ін.).

Денотат (від лат. *denotatum* – позначуване) – предметна віднесеність знаків мовного коду *комунікації*; предметне значення *слова*, співвіднесе з поняттям. Денотат як основа *лексичного значення* актуалізується у всіх типах слів на рівні *мовлення* в конкретних *висловлюваннях*.

Діскурс (франц. *discours* < лат. *discursus* – міркування) – зв'язний *текст* у контексті багатьох конституюючих і фонових чинників – соціокультурних, прагматичних, психологічних тощо. Діскурс називають «зануреним у життя» текстом, що вивчається разом з тими «формами життя», які формують його: інтерв'ю, репортаж, соціальні події, бесіди та ін. Саме тому діскурс досліджується в прагматично-ситуативному, в ментальному, психолінгвістичному та інших контекстах. Ментальний і психолінгвістичний аспекти передбачають вивчення процесів породження та *розуміння* діскурсу в «живому мовленні», впливу на них етнографічних, соціокультурних, психологічних умов.

Вперше поняття «діскурс» було використане у 50-ті рр. ХХ ст. З.Харрісом для дистрибутивного аналізу окремих речень і текстів. Пізніше у французькій лінгвістичній традиції цим терміном позначали *мову* та *мовлення* взагалі, а згодом його віднесли до галузі *лінгвістики тексту*. На початку 80-х рр. за терміном «діскурс» закріпилося нове значення: «мовлення, невід'єм-

не від того, хто говорить» (Е.Бенвеніст), найбільш близьке до *психолінгвістики*. У 80-90-ті рр. трактування дискурсу як складної комунікативної події, що включає, поряд з текстом, й екстралінгвістичні чинники (знання про світ, думки, настанови, цілі *адресата*), стає панівним.

Дитяча словотвірчість – характерний феномен дитячого мовлення, що яскраво виявляється у період від 3 років до шкільного віку; важливий етап мовленнєвого розвитку дитини, зумовлений, по-перше, особливостями функціонування дитячої психіки, по-друге, можливостями, які надаються організацією засвоєваної мови. Сутність цього явища полягає в тому, що в процесі повсякденного *спілкування* чи гри дитина самостійно створює мовні одиниці або модифікує одиниці мовлення дорослих.

Дитяча словотвірчість є предметом *спостереження* та наукового пояснення багатьох дослідників – мовознавців, психолінгвістів (*І.О.Бодуен де Куртене, О.М.Гвоздєв, О.О.Леонтьєв, Т.М.Ушакова, Р.М.Фрумкіна, С.Н.Цейтлін, К.І.Чуковський, О.М.Шахнарович*).

Діалог (від грец. dialogos – бесіда двох) – у теорії мовленнєвих актів «впорядкована зміна мовленнєвих актів»; у загальному розумінні – подовжений мовний комунікативний акт, обмін репліками, в якому беруть участь дві особи; така форма мовлення (і спілкування), коли *мовець* і слухач перебувають у безпосередньому словесному контакті, а самий комунікативний процес становить активну мовленнєву взаємодію.

Дія – відносно завершений елемент *діяльності*, спрямований на досягнення певної проміжної усвідомленої мети; одиниця діяльності. Людська діяльність існує як послідовність дій.

Діяльнісна концепція мови – концепція, висунута *В.Гумбольдтом*, який трактував мову як *діяльність*, процес породження: «Мова є не продукт діяльності (*ergon*), а діяльність

(energia)». За Гумбольдтом, *мова* виконує декілька найважливіших функцій: перероблює «реальність на думку», є посередницею в процесі *спілкування*, є засобом створення внутрішнього світу людини.

Діяльність – форма цілісного вияву активності *особистості* як суб'єкта. Відповідно до загальнопсихологічної теорії діяльності (О.М.Леонтьєв, С.Л.Рубінштейн), найважливішими складовими діяльності є *мотив*, *мета*, *дія*, *операція* (спосіб здійснення дії).

Етнолінгвістична специфіка етносу – це особливість етнічної свідомості та підсвідомості, що формує етнічний (національний) менталітет народу, який у різних представників кожного окремого *етносу* складається на основі формуючої ролі системи *мови* по відношенню до системи *мислення* (Й.-Г. Гердер, В.Гумбольдт).

Етнолінгвістична специфіка етносу полягає в особливості символіки мовної скарбниці нації (художність, образність, науковість тощо).

Значення – узагальнена форма відображення суб'єктом суспільно-історичного досвіду, набутого в процесі спільної *діяльності* та *спілкування*. За психологічною концепцією О.М.Леонтьєва, значення – це те, що «відкривається у предметі чи явищі об'єктивно... Значення відображається, фіксується в *мові* й набуває завдяки цьому сталості». Значення в єдності з *особистісним смислом* і чуттєвою тканиною утворює структуру індивідуальної свідомості (О.М.Леонтьєв).

Значення лексичне – конкретний зміст *слова*, який являє собою відображення та фіксацію в свідомості позначуваного словом елемента дійсності; форма узагальненого відображення дійсності, конкретизована в окремих *мовленнєвих актах*. Це поєднання трьох аспектів *слова* як знакової одиниці мови: власне

семантичного, тобто відображення позначуваної словом сутності (основа лексичного значення, *денотат*); прагматичного – вираження емоційного ставлення *мовців* до позначуваного (*конотація*); синтаксичного – місця лексичного значення певного слова по відношенню до лексичних значень інших, семантично пов'язаних з ним слів. Значення слова закріплюється суспільно-мовною практикою, відображає «єдність *спілкування* та узагальнення» (*Л.С.Виготський*).

Ілокутивний (від англ. *il* – префікс із посилювальним значенням + *locution* – мовний зворот) **акт** – основне поняття *теорії мовленнєвих актів*, обґрунтоване *Дж.Остіном* (1962) та *Дж.Серлем* (1965). За *Дж.Остіном*, ілокутивний акт означає втілення у *висловлюванні*, породжуваному під час *мовленнєвого акту*, певної комунікативної *інтенції*, комунікативної мети, що надає висловлюванню конкретної спрямованості. Іншими словами, це мовленнєвий акт у відношенні до мети й умов його здійснення.

У сучасній лінгвістиці термін «ілокутивний акт» нерідко вживається як синонім до терміну «*мовленнєвий акт*».

Ілокутивні сили — категорія *теорії мовленнєвих актів*. Ілокутивні сили зв'язані з прагматичними функціями *мовленнєвого акту*; вони є комплексними поняттями і складаються з ілокутивної мети, способу досягнення мети, її інтенсивності та деяких інших компонентів. Так, два мовленнєві акти (наприклад, ввічливі запитання або відмова повідомити потрібну інформацію) можуть відрізнитися ілокутивною силою, проте мати одну й ту саму ілокутивну мету.

Деякі види ілокутивної мети можуть бути виражені жестами та мімікою, але певні види ілокутивної мети, наприклад такі: «давати клятву, обіцяти», потребують вербального вираження.

Кожна *культура* та *мова* має унікальні засоби для вираження різноманітних мовленнєвих актів, але простір ілокутивних можливостей є універсальним для мови взагалі як засобу комунікації.

Блокція (від англ. *il-* префікс із посилювальним значенням + *locution* – мовний зворот) – відношення *мовлення* до мети, *мотивів* і умов здійснення *комунікації*.

Інтенція (від лат. *intention* – устремління, бажання) **ви-слівлювання** – комунікативний намір мовця, який визначає внутрішню програму *мовлення* і спосіб її втілення; категорія *теорії мовленнєвих актів*. Мовленнєва інтенція формується низкою взаємопов'язаних чинників, основним із яких виступає *мотив*, точніше, система мотивів. Інтенція може бути маніфестованою (явною) та латентною (прихованою).

Інтеріоризація (від лат. *interior* – внутрішній) – процес перетворення зовнішніх, реальних *дій* на внутрішні. При цьому вони підлягають специфічній трансформації – узагальнюються, вербалізуються, скорочуються, стають здатними до подальшого розвитку. Поняття інтеріоризації розкриває взаємозв'язок свідомості й *діяльності* людини.

В *онтогенезі* виділяються такі стадії інтеріоризації:

- 1) доросла людина *словом* діє на дитину, спонукаючи щось зробити;
- 2) дитина переймає спосіб звернення і починає впливати словом на дорослого;
- 3) дитина починає впливати словом на саму себе.

Ці стадії простежуються, зокрема, в дитячому *егоцентричному мовленні*.

Інтерференція (від лат. *inter* – між + *ferens* (*ferentis*) – який несе, приносить) – перенесення елементів і властивостей однієї *мови* в *мовлення* іншою мовою, що призводить до порушення мовної системи і (або) узусу (норми). Ступінь інтерференції залежить від *компетенції* білінгва.

Інтуїція (від лат. *intueri* – пильно, уважно вдивлятися в щось) – прийом безпосереднього відображення дійсності, при

якому висновок ґрунтується переважно на здогаді, чутті. Особливий вид інтуїції – мовна інтуїція, яка формується в *мовленнєвій діяльності*, у процесах *мовлення*. Вона відбиває відчуття таких властивостей мовних знаків, які необхідні для мовлення (у *спілкуванні*) та суттєві для текстової творчості людини.

Картина світу – відображення навколишнього світу у свідомості людини (М.Хайдегер); сітка координат, яка існує у свідомості й завдяки якій люди сприймають світ і будують свою діяльність (О.Ф.Лосєв); це те, яким людина малює світ у своїй уяві (О.С.Кубрякова). Поняття «картина світу» (концептуальна система) означає складний багатоаспектний феномен, який виникає в *діяльності* людини завдяки інтегративній функції нервової системи. Картина світу обов'язково несе на собі національно-культурний відбиток, а відтак, пов'язана з *мовною картиною світу*. Див. також: *образ світу*.

Картина світу мовна – частина концептуальної *картини світу*; багатогранний ментальний феномен, який зв'язує *мову* з *мисленням*, з навколишнім світом, з культурно-етнічними *реаліями*; сукупність знань про світ, закріплена в мові. Мовна картина світу полягає у сприйнятті реальності через призму мовних і культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, відтак, як загальна *інтеріоризація* дійсності носіями однієї мови отримує атрибут національно-мовної.

Проблему «мовного» світосприймання було сформульовано ще на поч. ХІХ ст. *В.Гумбольдтом*. У ХХ ст. вивчення мовної картини світу (її окремих фрагментів) з урахуванням специфіки етнічної свідомості *мовців*, впливу звичаїв, соціокультурних, *фонових знань*, традицій обрядів, міфології стає актуальним у філософії, *психології*, *мовознавстві*, *психолінгвістиці* (Л.Вайсбергер, *А.Вежбицька*, *Ю.М.Караулов*, *О.С.Кубрякова*, *Т.М.Ніколаєва*, *Т.В.Радзієвська*, *В.М.Русанівський*, *В.І.Постовалова* та ін.). З виникненням *когнітивного підходу* поняття мовної картини світу розширюється, включаючи в себе не

лише *мовну компетенцію* та певний рівень знань, а й інтелектуальну здатність породжувати нові знання на основі вже накопичених.

Когнітивна схема – це культурно зумовлені структури знань. Американські вчені М.У.Айзенк і М.Т.Кін тлумачать когнітивну схему як систему знань або як «організований набір інформації про світ, події чи людей, який зберігається в довготривалій пам'яті». Когнітивна схема пов'язує *культуру* та *психологію*: вона спрямовує дії людини, примушує людину бачити світ під певним кутом зору і діяти відповідно до своєї культурної детермінації.

Поняття когнітивної схеми широко використовується в сучасних *когнітології* та *психолінгвістиці*.

Компетенція (від *competentia* < *compeo* – взаємно прагну; відповідаю) – здатність до виконання певної *діяльності*; сукупність знань, *умінь, навичок*, які формуються в процесі навчання. У *психолінгвістиці* та *лінгводидактиці* даним терміном позначається готовність і здатність здійснювати різні *види мовленнєвої діяльності* на основі певної мовної системи та способів формування і формулювання думки. Компетенція характеризує рівень *володіння мовою* й включає в себе три види взаємопов'язаних компетенцій: мовну, мовленнєву та комунікативну.

Компетенція комунікативна – функціональна основа використання *мови*; здатність індивіда враховувати в *мовленнєвому спілкуванні* контекстуальну доречність і вживаність *мовних одиниць* для реалізації когнітивної та комунікативної функцій (Н.І.Гез); система знань про правила мовленнєвого спілкування в різноманітних умовах і з різними *комунікантами*. Комунікативна компетенція передбачає засвоєння етно- і соціально-психологічних стандартів, стереотипів поведінки, оволодіння «технікою» *спілкування*.

Поняття «комунікативна компетенція» ввійшло в науковий обіг у 1972 р. завдяки психолінгвістам так званого «третього покоління» на противагу теорії *мовної компетенції* *Н.Хомського*.

Стосовно володіння іноземною мовою комунікативна компетенція – це здатність людини розуміти і відтворювати іноземну мову не лише на рівні фонологічних, лексикограматичних і країнознавчих знань і *мовленнєвих умінь*, але й відповідно до різноманітних цілей та специфіки ситуації спілкування.

Компетенція мовленнєва – компонент *комунікативної компетенції*, базується на сформованих *мовленнєвих уміннях* у всіх видах *мовленнєвої діяльності*; передбачає засвоєння способів використання *мови*, мовних знаків. У психолінгвістичних дослідженнях (*І.О.Зимня, О.О.Леонтьєв, І.М.Румянцева*) мовленнєва компетенція розглядається як індивідуально-своєрідний спосіб використання мовних засобів.

Компетенція мовна – знання *мови*, тобто правил, за якими породжуються правильні мовні конструкції та повідомлення. Зміст мовної компетенції – це засвоєння категорій та одиниць мови, їх функцій, осягнення закономірностей і правил функціонування мови (*Л.В.Щерба, І.О.Зимня, Н.П.Шумарова* та ін.). *О.М.Шахнарович* виділяє в мовній компетенції рівні, що відповідають рівням системи мови: фонетичний, лексичний, граматичний. У *психології* та *психолінгвістиці* мовну компетенцію розглядають (*Є.Д.Божович*) і як психологічну систему, що містить два основні компоненти: дані мовленнєвого досвіду, набутого дитиною в процесі *спілкування* і *діяльності*, та знання про мову, засвоєні під час шкільного навчання.

Термін «мовна компетенція» був запропонований психолінгвістом «другого покоління» *Н.Хомським*, який розмежовував два поняття: мовну (лінгвістичну) компетенцію (*linguistic competence*) та *мовну активність* (*linguistic performance*). В теорії Хомського мовна компетенція розглядалась як вроджена здатність.

Комуніканти – особи, які беруть участь у спілкуванні: в діалозі – адресант (мовець) і адресат (слухач, реципієнт); у полілозі – адресант, адресати, учасники.

Комунікація (від лат. *communicatio* – робити спільним; сполучення) – взаємодія між людьми, що передбачає безпосередні та опосередковані контакти, обмін інформацією; *спілкування*.

Комунікація вербальна – цілеспрямована психо-лінгвоментальна діяльність учасників спілкування за допомогою мовного коду, результатом чого є обмін інформацією, взаємовплив.

Комунікація масова – одна з форм опосередкованого спілкування; спілкування з масовою аудиторією (широких верств населення) за допомогою спеціальних засобів (радіо, преса, телебачення, Інтернет).

Комунікація міжкультурна – пряме чи опосередковане спілкування представників різних культур; адекватне взаєморозуміння двох або більше учасників комунікативного акту, що належать до різних національних культур. Міжкультурна комунікація розглядається як окремий випадок мовленнєвого спілкування (Є.Ф.Тарасов). Важливими її складниками виступають мова, мислення і культура, які взаємодіють із реальним світом. Проблеми міжкультурної комунікації пов'язані з питаннями формування та функціонування мовної свідомості.

Термін «міжкультурна комунікація» вперше з'явився у праці американських лінгвістів Е.Холла та Д.Трагера 1954 р. «Culture as Communication» («Культура як комунікація»)

Конотація (від лат. *connotatio* – той, що має додаткові значення) – додаткові семантичні або стилістичні відтінки основного (денотативного та сигніфікативного) значення мовної одиниці, які надають їй певного експресивно-емоційного забарвлення; різноманітні асоціації, пов'язані в сприйнятті мовців з позна-

чуваним предметом. Конотація виявляється в різних мовних формах емоційного ставлення *мовця* до позначуваного об'єкта і взагалі до предмета *мовлення*.

Концепт (від лат. *conceptus* – поняття, думка) – ментальний прообраз, ідея поняття, саме поняття; одиниця ментального знання. Концепт як синтезоване лінгвоментальне утворення методологічно прийшло на заміну уявленню (образу), поняттю і значенню. В цілому всі сучасні підходи до розуміння концепту зводяться до лінгвокогнітивного та лінгвокультурного осмислення цих явищ.

Дослідники розрізняють у концепті два аспекти – психічний і мовний: у психіці концепт – об'єкт ідеальної природи, образ, який втілює певні культурно-зумовлені уявлення носіїв мови про світ і водночас є прообразом; у *мові* концепт має певну назву, оскільки реальність відбивається в свідомості не безпосередньо, а саме через мову. В *когнітивній лінгвістиці* концепт – оперативна змістова одиниця пам'яті, *ментального лексикону*, концептуальної системи і мови мозку (*lingua mentalis*), усієї *картини світу*, відображеної в мозку людини (*О.С.Кубрякова*). В лінгвістиці тексту концепти розглядаються як частина *моделі світу тексту*.

Існують різні класифікації концептів: 1) за типом породження (концепти як одиниці *мислення і мови*); 2) за типом вираженості (вербальні та невербальні); 3) за складом (прості та складні; до багатокомпонентних концептів відносяться, наприклад, *фрейми*); 4) за ступенем абстрактності (пізнавальні та художні); 5) за сферою функціонування (індивідуальні, групові, загальнонародні та ін.)

Укорінення терміну «концепт» у мовознавстві відбулося у 80-ті роки ХХ ст. внаслідок розширення сфери інтересів семантики та її взаємодії з іншими науками – логікою, *психологією*, антропологією, *соціологією* (*Р.М.Фрумкіна*). Поняття концепту активно використовується в різних наукових галузях: філософії мови, *когнітології*, *лінгвістиці тексту*, *етнолінгвістиці*, лексичній та ситуаційній семантиці, *соціолінгвістиці*.

Концепт-ма́ксимум – відповідно до антропоцентричної теорії *лексичного значення А.Вежбицької*, це повне володіння *сміслом слова*, притаманне людині зі сформованою *мовною й соціокультурною компетенцією*, носієві *мови*, якому *реалія* відома в повному обсязі.

Концепт-мі́німум – в антропоцентричній теорії *лексичного значення А.Вежбицької* це неповне володіння *сміслом слова*, що притаманне звичайному носієві *мови*, якому відома сама *реалія*, але вона є начебто периферійною для його життєвої практики.

Концепт т́ексту – глибинний *смісл*, згорнута смислова структура *тексту*, котра є втіленням *мотиву, інтенцій* автора, що призвели до породження тексту (*В.В.Красних*). У такому розумінні концепт співвідноситься з «задумом тексту» (за *Л.С.Виготським*), «загальним змістом тексту» (за *А.А.Брудним*). Концепт виступає, з одного боку, відправним моментом при породженні тексту, а з іншого – кінцевою метою при його сприйнятті. Концепт визначає смислову будову тексту, а через неї – його логічну будову.

Критичний пері́од засво́єння мо́ви – віковий період, упродовж якого *мовлення* засвоюється без напруження. За його межами дитина, яка не має досвіду *мовленнєвого спілкування*, не здатна засвоїти *мову* (*О.Р.Лурія, О.М.Шахнарович*). Тривалість критичного періоду визначається дослідниками по-різному, але найчастіше це – від народження до 9–11 років. Саме в цей віковий період відбувається становлення основних показників *мовленнєвої діяльності*.

Культу́ра (від лат. *cultura* – обробляти, вирощувати, доглядати) – сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством або членами певного суспільства; це складне динамічне утворення, що має соціальну природу і виражається у соціальних відносинах.

Культурний шок – поняття, яке використовується в *етнопсихолінгвістиці*, методиці викладання іноземних мов, культурології; це стан здивування людини чи навіть неприйняття нею фактів чужої культури. Культурний шок є наслідком неповної *аккультурації* людини, незнання або нерозуміння нею нової культури. Частиною культурного шоку є *лінгвістичний шок*.

Термін «культурний шок» запропонований Равело Оберою в 1955 році.

Лакуна (лат. *lacuna* – заглиблення, пробіл) – *слово* чи вираз, який не має прямого відповідника в іншій мові; все, що в іншокультурному тексті *реципієнт* не розуміє, що є для нього дивним, вимагає інтерпретації, служить сигналом наявності в тексті національно-специфічних елементів *культури*, в якій створено *текст* (Ю.О.Сорокін, І.Ю.Марковіна). Лакуни – це базові елементи національної специфіки лінгвокультурної спільноти, що заважають *розумінню* текстів іншокультурними реципієнтами (В.П.Белянін). До появи лакун призводять розбіжності в наповненні *концептів*, наявність національно-специфічних концептів.

Лакуни бувають мовні (лексичні, граматичні, стилістичні), культурологічні (етнографічні, психологічні, поведінкові, кінесичні), асоціативні. Основні ознаки лакун: незрозумілість, незвичність (екзотичність). З лексичними лакунами в мові-рецепторі співвідносяться *слова-реалії*.

Процес пояснення значення національно-специфічного слова у *психолінгвістиці* називається заповненням (компенсацією) лакун.

Лексикон ментальний (внутрішній) (від грец. *lexikon* < *lexikos* – словниковий, словесний + лат. *mentalis* – розумовий) – компонент мовного знання, включаючи знання елементарних носіїв мовного *значення*, їх форми та ментальної організації (В.З.Дем'янков); сукупність знань людини про *слова*, їх значення і взаємозв'язок між ними. Ментальний лексикон залежить не

лише від внутрішніх характеристик слова (фонологічних, орфографічних і семантичних), але й від зовнішніх характеристик (частотність слова, вплив контексту). Це одне з центральних понять *психолінгвістики* останніх років.

Ідея лексикону спочатку сформувалася в теорії *породжувальної граматики*, де лексикон разом із трансформаційними правилами перетворення розглядався як складова частина *компетенції* ідеального носія мови. Проблема ментального (внутрішнього) лексикону як функціональної динамічної системи, що бере участь у реальних процесах мовленнєво-мислительної діяльності людини, активно розробляється в дослідженнях *О.О.Залевської* та її школи, а також *Ю.М.Караулова*, *О.О.Леонтьєва*, *Дж.Міллера* та ін.

Лінгвістичний шок – стан здивування, сміху чи збентеження, що виникає в людини, коли вона чує в іноземному мовленні такі мовні елементи, які в її рідній мові звучать смішно, дивно або навіть непристойно, тобто має місце міжмовна омонімія. Є частиною *культурного шоку*.

Лінгвокреативність (від лат. *lingua* – мова і *creatio* – творення) – здатність людини до мовотворчості; рівень мовленнєвотворчої обдарованості. Як феномен *мовленнєвого спілкування* передбачає відкриття нових смислових зв'язків у відомому, яскраво виражену мовленнєву активність. Лінгвокреативність вважається (*Б.Ю.Норман*, *К.Ф.Сєдов*) суттєвою характеристикою *мовної особистості*.

Ментальність (від лат. *mentalis* < *mens* (*mentis*) – розум, мислення) – глибинний рівень колективної й індивідуальної свідомості та несвідомого, сукупність схильностей індивіда або соціальної групи мислити, відчувати й сприймати світ певним чином.

Запровадження цього поняття в науковий обіг на початку ХХ ст. пов'язують із французькими вченими *М.Блоком* і

Л.Февром. Термін «ментальність» позначав своєрідність духовного світу індивіда чи спільноти, детермінованого конкретною епохою або етнокультурою.

Мовець – представник певної етнічної спільноти й водночас унікальна мовна індивідуальність. Мовець активно інтегрує (присвоює) кристалізований у значеннях слів історичний досвід *етносу* (багатство його духовного світу, свідомість, особливості світовідчуття) і своєрідно виражає себе *мовою* свого етносу.

Категорія мовця є важливим складником *теорії мовленнєвої діяльності*: це суб'єкт *мовленнєвої діяльності*.

Мовленнєва дія — одиниця *мовленнєвої діяльності*; сукупність внутрішньо- і зовнішньомовленнєвих *операцій*, спрямованих на досягнення мети (*О.М.Леонт'єв, О.О.Леонт'єв*). Предметність мовленнєвої дії виявляється у «формуванні й формулюванні думки» (*І.О.Зимня*). Мовленнєві дії в продуктивних *видах мовленнєвої діяльності* називають ще мовленнєвими *вчинками* (термін В.О.Артемова). Основними мовленнєвими діями в межах мовленнєвої діяльності, відповідно до концепції О.О.Леонт'єва, є мовленнєве *висловлювання* (для продуктивних видів мовленнєвої діяльності – *говоріння і письма*) та дії *сприймання і розуміння* мовленнєвого висловлювання (у процесах *слухання і читання*).

У процесі виконання мовленнєвих дій формуються *мовленнєві навички*. Щоб досягти «рівня навички» (*І.О.Зимня, Ю.І.Пасов*), мовленнєва дія має набути таких якостей, як автоматизованість, стійкість, гнучкість, відсутність спрямованості свідомості на форму виконання, відсутність напруження.

Мовленнєва діяльність – 1. Один із трьох аспектів *мови* поряд з «мовною системою» й «мовним матеріалом», який є сумою окремих актів *говоріння і розуміння*. Таке вживання поняття «мовленнєва діяльність» йде від *Л.В.Щерби* й поширене в сучас-

ній методиці викладання іноземних мов (*види мовленнєвої діяльності: говоріння, слухання (аудіювання), письмо, читання*).

2. Вид діяльності; система мовленнєвих дій, які входять до певної діяльності — повністю теоретичної, інтелектуальної чи частково практичної; «активний, цілеспрямований, опосередкований мовою та зумовлений ситуацією спілкування процес прийому та видачі мовленнєвого повідомлення у взаємодії людей між собою» (*І.О.Зимня*). Мовленнєва діяльність у формі окремих мовленнєвих дій обслуговує всі види діяльності (трудова, пізнавальна, ігрова). Поняття мовленнєвої діяльності в цьому значенні походить від психологічних праць *Л.С.Виготського* та *О.М.Леонтьєва*. В такому розумінні термін «мовленнєва діяльність» використовується в сучасній психолінгвістиці (*І.О.Зимня, О.О.Леонтьєв, Т.В.Ахутіна*). Мовленнєва діяльність психологічно організована подібно до інших видів діяльності, тобто, з одного боку, характеризується предметним мотивом, цілеспрямованістю, евристичним характером; з іншого – складається з декількох послідовних фаз (орієнтування, планування, реалізація плану, контроль); стосовно мовленнєвої діяльності ці фази було вперше виділено *Л.С.Виготським*.

3. Складова предмету сучасної психолінгвістики.

Мовленнєва інновація (лат. *innovatio* – оновлення, зміна) – у віковій психолінгвістиці: будь-який мовленнєвий факт, зафіксований у мовленні дитини і відсутній у загальному вжитку. На думку *О.М.Шахнаровича*, дитячі новоутворення формуються на основі особливих механізмів: вони є наслідком функціонування в мовленні дітей «моделей-типів», що склалися на основі генералізації мовних моделей. Зафіксовано різні типи дитячих інновацій: словотворчі, морфологічні, лексико-семантичні.

Мовленнєва організація – єдність процесу переробки й упорядкування мовленнєвого досвіду та його продукту – індивідуальної мовної системи, яка трактується як система концептів (*О.О.Залевська*). Мовленнєва організація є системою динаміч-

ною, функціональною, системою, що самоорганізується (О.Є.Супрун).

Мовленнєва поведінка – специфічна частина людської поведінки загалом як складної системи вчинків, дій, рухів; форма функціонування людини в соціумі; сукупність мовленнєвих дій та мовленнєвої діяльності людини. Змістом мовленнєвої поведінки є зміст мовленнєвої діяльності; її одиницею – мовленнєвий вчинок; мовленнєва поведінка включає й емоційний компонент (Т.Г.Винокур, І.О.Зимня). Мовленнєва поведінка може бути спонтанною, імпульсивною, афективною, такою, що не контролюється свідомістю (І.М.Румянцева).

Мовленнєва ситуація (від франц. situation < лат. situs – становище) – сукупність умов, мовленнєвих і немовленнєвих, необхідних і достатніх для здійснення мовленнєвої дії (О.О.Леонтьєв). Мовленнєва ситуація обмежена прагматичними координатами «я – ти – ми – тут – зараз» і містить у своїй структурі такі компоненти: дійові особи; стосунки між ними; наміри кожного комуніканта; умови й обставини спілкування.

Мовленнєвий акт (лат. actus – дія) – цілеспрямована мовленнєва дія, що здійснюється у відповідності до принципів і правил мовленнєвої поведінки, прийнятих у даному суспільстві; одиниця нормативної соціомовленнєвої поведінки, одиниця вербальної комунікації.

Передумовою здійснення мовленнєвого акту є, по-перше, наявність двох осіб – партнерів по комунікації: мовця, тобто відправника мовленнєвого повідомлення, та слухача, тобто адресата повідомлення, які виступають у певних соціальних ролях; по-друге, наявність спільного фонду знань і, по-третє, наявність певного предмету мовленнєвої комунікації.

За теорією мовленнєвих актів Дж. Остіна, для здійснення мовленнєвого акту необхідно виконати такі мовні та мислен-

неві *операції*: побудувати граматично правильне *висловлювання* зі *слів* певної *мови*, вкласти в нього певний *смісл*, референцію, тобто посилання на реальність, про яку буде йтися, надати висловлюванню бажаної комунікативної спрямованості на певну *реакцію* та наслідки й забезпечити засобами мовленнєвого акту створення нової ситуації через вплив на свідомість або поведінку адресата.

Послідовність мовленнєвих актів створює *дискурс*.

Термін «мовленнєвий акт» майже завжди вживається як синонім терміну «*ілокутивний акт*».

Мовленнєві акти класифікуються (*Дж.Остін, Дж.Серль*) на основі таких параметрів: 1) мета мовленнєвого акту; 2) спрямованість акту (твердження спрямоване від слів до реальності, а обіцянки та вимоги – від реальності до слів); 3) вираження психологічного стану *мовця*; 4) різниця у статусах *мовця* та *адресата*; 5) вираження інтересів *мовця* та *адресата*; 6) ставлення до мовленнєвого контексту; 7) стиль здійснення мовленнєвого акту та ін. Ці ознаки покладено в основу жанрової диференціації мовленнєвих актів. Виділяються такі основні класи мовленнєвих актів: інформативні мовленнєві акти; повідомлення (репрезентативи); мовленнєві акти спонукання (директиви); акти прийняття зобов'язань (комісиви); акти, які виражають емоційний психічний стан того, хто говорить (експресиви) – це акти поздоровлення, вибачення, привітання, вираження співчуття, формули соціального етикету; акти встановлення (декларативи, вердиктиви, оперативи), такі як призначення на посаду, присвоєння імен і звань, винесення вироку та под.

Мовленнєвий етикёт (франц. *etiquette* від грец. *ēthos* – звичай) – сукупність культурно (національно та соціально) зумовлених правил комунікативної поведінки, притаманних певним націям і національним спільнотам.

Формули мовленнєвого етикету присутні у свідомості носіїв *мови* і використовуються ними автоматично. Однак, відтворюючи, репродукуючи етикетну форму, *мовець* все ж таки не діє повністю механічно, а проводить складну *операцію* з відбору

в *мовленнєвий акт* певного вислову, що найбільше відповідає соціальним, психологічним, особистісним параметрам ситуації спілкування.

Функції мовленнєвого етикету базуються на комунікативній функції мови і складаються зі взаємозв'язаних спеціалізованих функцій: контактної (фатичної), орієнтації на *адресата* (конативної), волевиявлення, спонукання, привернення уваги, вираження ставлення і почуття до адресату та обставин *спілкування*.

Мовленнєва ситуація, в якій функціонує мовленнєвий етикет, – це ситуація безпосереднього спілкування *комунікантів*, обмежена прагматичними координатами «я – ти – тут – зараз», які організують ядро поля *мовних одиниць* мовленнєвого етикету.

Мовленнєвий етикет є функціонально-семантичною універсалією. Однак йому притаманна національна специфіка, пов'язана з неповторністю узуальної *мовленнєвої поведінки*, звичаїв, ритуалів, невербальної комунікації представників конкретного соціуму.

Проблеми мовленнєвого етикету вивчаються *соціолінгвістикою*, *етнолінгвістикою*, *етнопсихолінгвістикою*, стилістикою, прагматикою.

Мовленнєвий онтогенез (від грец. *on (ontos)* – єство + *genesis* – походження, виникнення) – індивідуальний розвиток мовлення людини. Найчастіше термін використовується стосовно розвитку мовлення дитини і тлумачиться як складна взаємодія, з одного боку, процесу *спілкування* дорослих і дитини, процесу поетапного мовленнєвого розвитку; з іншого – процесу розвитку предметної та пізнавальної *діяльності* дитини. Основні факти мовленнєвого онтогенезу зазвичай відносяться: а) до раннього, т.зв. дословесного, періоду життя – від народження до року; б) від року до шкільного віку; в) існують також дослідження розвитку мовлення дитини шкільного віку.

Мовленнєвої діяльності види – основні види взаємодії людей у процесі вербального *спілкування*; види *мовленнєвих на-*

вичок і мовленнєвих умінь. Види мовленнєвої діяльності визначаються за двома чинниками: за формою спілкування (усна, безпосередня чи письмова, опосередкована) і за характером спрямованості *мовленнєвої дії*: «від думки до слова» чи «від слова до думки», що відзначав ще *В.Гумбольдт*.

За характером мовленнєвого спілкування *мовленнєва діяльність* диференціюється на види, які реалізують усне і письмове спілкування. До видів мовленнєвої діяльності, що здійснюють усне спілкування, відносяться *говоріння і слухання*. Це базальні її види, вони визначають *мовленнєвий онтогенез*. *Читання і письмо* реалізують письмове спілкування. Вони є більш складними видами мовленнєвої діяльності, потребують спеціального навчання для оволодіння ними.

За характером спрямованості мовленнєвої дії людини види мовленнєвої діяльності визначаються як рецептивні та продуктивні. Завдяки рецептивним видам (слухання, читання) людина (*реципієнт, адресат*) приймає і переробляє мовленнєве повідомлення. У продуктивних видах (говоріння, письмо) людина (*комунікант, адресант*) видає мовленнєві повідомлення. Рецептивні види мовленнєвої діяльності функціонують на основі слухового та зорового аналізаторів. Продуктивні види мовленнєвої діяльності спираються на спільну роботу мовленнєво-слухомоторного та зорового аналізаторів.

За характером ролі, що виконують у процесі спілкування види мовленнєвої діяльності, вони диференціюються на ініціальні та реактивні. Говоріння і письмо є ініціальними процесами спілкування, які стимулюють слухання і читання. Слухання і читання виступають як реактивні процеси, і водночас вони розглядаються як умова ефективного говоріння (письма).

Різні види мовленнєвої діяльності передбачають і різні способи формування і формулювання думки, або різні форми *мовлення*: зовнішнє усне, зовнішнє письмове і внутрішнє.

Взаємозв'язок усіх видів мовленнєвої діяльності, форм мовлення та характеру спілкування (безпосереднього чи опосередкованого) є складним, що відображає багатогранність і різ-

номанітність самого мовленнєвого спілкування за допомогою мови.

Саме поняття «види мовленнєвої діяльності» належить російському лінгвістові *Л.В.Щербі*.

Мовлення внутрішнє – використання у процесах розумової діяльності психічних відображень мовних знаків – слів і речень – без вимовляння їх уголос і без письмової фіксації. За концепцією *Л.С.Виготського*, внутрішнє мовлення є «особливим за психологічною природою утворенням, особливим видом мовленнєвої діяльності»; це «мовлення для себе», це «живий процес народження думки у слові». Внутрішнє мовлення є похідною формою зовнішнього (звукового) мовлення, спеціально пристосованою до виконання мисленнєвих операцій. Воно відрізняється від зовнішнього стислістю, фрагментарністю, значним смисловим навантаженням окремих слів, спрощеним синтаксисом, можливістю заміни конкретних образів певних слів і словосполучень схематичними уявленнями про них чи про їхні функції у структурі думки.

У психолінгвістиці внутрішнє мовлення трактується як початковий етап породження мовленнєвого висловлювання, його «внутрішнє програмування» (*О.О.Леонтьєв*) до реалізації в усному чи письмовому мовленні.

Вивчення внутрішнього мовлення (у мовознавстві, психології, психолінгвістиці, фізіології) забезпечує безпосереднє розкриття взаємозв'язку мови і мислення.

Мовлення діалогічне – процес мовленнєвої взаємодії двох або більше учасників спілкування. Ознаки діалогічного мовлення: вмотивованість, зверненість до адресату, ситуативність, емоційна забарвленість, двосторонній характер: мовець ↔ слухач. У діалогічному мовленні великого значення набувають інтонація, паралінгвістичні засоби.

Діалогічне мовлення виконує такі комунікативні функції: запити інформації – повідомлення інформації; пропозиції –

прийняття/неприйняття запропонованого; обміну судженнями (думками, враженнями); взаємопереконання/обґрунтування свого погляду. Кожна з цих функцій реалізується в *діалозі* відповідного типу.

Мовлення егоцентричне (від лат. ego – я + centrum – центр) – *мовлення*, яке звернуто до самого себе, регулює й контролює практичну *діяльність* дитини; одна з форм дитячого мовлення. Простежується у віці 3-5 років. Вперше описав його *Ж.Піаже*.

Егоцентричне мовлення (за *Л.С.Виготським*) генетично походить від зовнішнього (комунікативного) мовлення, є продуктом його часткової *інтеріоризації*. Відтак, егоцентричне мовлення — начебто перехідний етап від мовлення зовнішнього до внутрішнього.

Мовлення монологічне – вид усного *мовлення*, безпосередньо спрямованого до співрозмовника чи аудиторії, яке передбачає *висловлювання* однієї особи. Ознаки монологічного мовлення: зв'язність (психологічна і мовна), тематичність, комунікативно-смілова організація, контекстуальність, послідовність, логічність. Монологічне мовлення, порівняно з діалогічним, більш розгорнуте і граматично оформлене.

Монологічне мовлення виконує такі комунікативні функції: інформативну, впливу, експресивну (емоційно-виразну), розважальну, ритуально-культову.

Мовна активність – процеси, що відбуваються під час реалізації *мовної здатності* в *мовленнєвій діяльності*. В концепції *Н.Хомського*, який розмежовував мовну активність (linguistic performance) і *мовну компетенцію* (linguistic competence), мовна активність – це застосування мовної компетенції в реальній мовленнєвій діяльності.

Мовна (мовленнєва) здатність – здатність людини до породження і сприймання мовленнєвих творів; багаторівнева функціональна система, що формується в психіці носія мови у процесі онтогенетичного розвитку (*О.М.Шахнарович*); психічна та психофізіологічна функція людини, що закладена біологічно і генетично, але формується і розвивається на основі особливої анатомо-фізіологічної організації людини; функція, що забезпечує можливість людської психіки відображати й узагальнювати зовнішній мовний матеріал, переводячи його в особливі внутрішні коди у вигляді неусвідомлених і усвідомлених правил мови (*І.М.Румянцева*).

Проблема мовної здатності виникла й обговорювалася в рамках *психолінгвістики* (*Ч.Осгуд, Дж.Міллер, Д.Слобін, Д.Хаймз, Н.Хомський*). В концепції *Н.Хомського* мовна здатність розглядалася як вроджена, як така, що біологічно закладена від народження і розвивається під час розвитку дитини.

Мовна особистість – людина, яка розглядається «з точки зору її готовності здійснювати мовленнєві вчинки, створювати і сприймати мовленнєві твори» (*Г.І.Богін*); *особистість*, виражена в мові (*текстах*) і через мову, а також сукупність здібностей і характеристик людини, які обумовлюють створення і сприйняття нею мовленнєвих творів (*Ю.М.Караулов*); сукупність пізнавальних, емоційних і мотиваційних властивостей, що забезпечують *мовну компетенцію* людини як носія певного національно-культурного простору (*Л.В.Засекіна*).

Уявленнями про мовну особистість імпліцитно оперували вже *Г.Штейнталь, В.Вундт, О.О.Шахматов*, проте відповідні поняття і термін були запропоновані *В.В.Виноградовим* («Про художню прозу», 1930). Сучасну теорію мовної особистості активно розробляє *Ю.М.Караулов*, який в моделі мовної особистості виділяє три рівні: вербально-семантичний (або структурно-системний), лінгвокогнітивний (або тезаурусний), мотиваційний (або мотиваційно-прагматичний).

Проблема мовної особистості є ключовою для *мовознавства* (В.І.Карасик, Ю.М.Караулов, *О.О.Селіванова*), *психолінгвістики* (Л.В.Засєкіна, *О.О.Леонт'єв* й інш.), *лінгвокультурології* (В.А.Маслова), *лінгводидактики*.

Мовна свідомість – один із аспектів свідомості людини, пов'язаний з її *мовленнєвою діяльністю*; сукупність психічних механізмів породження і розуміння *мовлення*, а також зберігання *мови* у свідомості (*І.О.Зимня, Т.М.Ушакова*). Мовна свідомість вербальна, експліцитна. Вона включає семантику мовних знаків, смисловий зміст, закріплений за ними.

Проблема мовної свідомості є актуальною в сучасній науці (*О.І.Горошко, І.О.Зимня, Л.О.Ставицька, Є.Ф.Тарасов, Н.В.Уфімцева* та ін.).

Мовне знання – комплекс знань про породження (синтез) і *розуміння* (аналіз) правильних мовних конструкцій, що протиставлені знанням про світ, або *фоновим знанням* у моделях штучного інтелекту; категорія *когнітивної лінгвістики*.

Модель (фр. *modèle* < лат. *modulus* – міра, зразок) – досліджуваний об'єкт, представлений у найбільш загальному, наочному вигляді; знакова конструкція, що відтворює ті чи інші характеристики досліджуваного об'єкту (*О.О.Леонт'єв*). За основу моделей можуть слугувати емпіричні дані, *спостереження, експеримент*, логічні висновки з теорій.

Модель психолінгвістична – це моделі *породження мовлення, висловлювання* (*Т.В.Ахутіна, Л.С.Виготський, О.О.Залевська, І.О.Зимня, В.Левелт, О.О.Леонт'єв, Ч.Осгуд, Н.Хомський, Т.В.Чернігівська* й ін.) та моделі *сприймання і розуміння мовлення, тексту* (*Т.М.Дрідзе, М.І.Жинкін, І.О.Зимня, О.О.Леонт'єв, Дж.Міллер, Л.А.Чистович, А.С.Штерн* й ін.).

Мотив (від лат. *motus* – рух) – спонукальна причина дій і вчинків людини. Мотив є важливим компонентом у структурі будь-якої людської діяльності. Основою мотиву діяльності людини є її різноманітні потреби.

Мотив – динамічне явище, що змінюється, підпадає під вплив тих зрушень, які відбуваються у внутрішній структурі особистості, а також у зовнішніх обставинах її життєдіяльності. Він має складний індивідуальний характер.

Мотив є центральним структурним компонентом мовленнєвої діяльності. Він відіграє важливу роль у породженні мовленнєвого висловлювання, на що вперше вказав Л.С.Виготський: «У живій програмі мовленнєвого мислення рух йде ... від мотиву, який породжує певну думку, до представлення її у внутрішньому слові, потім – у значеннях зовнішніх слів і, нарешті, у словах».

Навичка – в психології: психічне новоутворення, завдяки якому індивід спроможний виконувати певну дію раціонально, з належною точністю, без зайвих витрат нервово-психічної енергії; в психологічній теорії діяльності: оптимальний якісний рівень виконання дії чи операції. Фізіологічною основою навички є динамічний стереотип.

На формування навички значно впливає мотивація. Навичка є необхідним чинником і умовою формування вміння, успішності протікання діяльності.

Навичка мовленнєва – здатність здійснювати мовленнєву операцію за оптимальними параметрами, коли автоматизуються способи формування і формулювання думки, способи здійснення мовленнєвої комунікації (І.О.Зимня).

В основі мовленнєвих навичок лежать мовленнєві операції двох видів: власне мовленнєві операції оформлення та мовленнєво-мислительні операції оперування. Ці операції повинні бути доведеними до певного рівня досконалості, тобто навички, що забезпечує спрямованість уваги в процесі породження мов-

лення лише на зміст висловлювання (І.О.Зимня). Основні якості мовленнєвої навички – автоматизованість, стійкість, гнучкість.

У психолінгвістиці до мовленнєвих навичок відносять навички смислового аналізу предмету мовлення і визначення смислових елементів змісту мовленнєвого висловлювання; навички мовленнєвого спілкування; навички діалогічного мовлення; навички монологічних висловлювань.

Навичка мовна – це така навичка, коли автоматизуються (доводяться до досконалості) засоби формування думки і побудови мовленнєвих висловлювань (І.О.Зимня). У психолінгвістиці до основних мовних навичок відносять: навички відбору мовних засобів під час побудови мовленнєвих висловлювань; навички змінювання слів по граматичних формах; навички правильного оформлення граматичного зв'язку слів у словосполученнях; навички утворення одних слів від інших з використанням різних способів словотвору; навички правильного граматичного структурування (оформлення) речення; навички нормативного оформлення граматичного зв'язку між реченнями у зв'язному *тексті*.

Образ світу – відображення у психіці людини предметного світу, яке опосередковується предметними значеннями та відповідними когнітивними схемами і піддається свідомій рефлексії. Див. також: *картина світу*.

Розробку психологічного поняття «образ світу» в контексті діяльнісної парадигми започаткував О.М.Леонт'єв. М.М.Бахтіну належить концепція «великого» і «малого» світу. Проблема «образу світу» активно розробляється в сучасній психолінгвістиці (О.О.Леонт'єв, В.Я.Шабеє, Б.М.Величковський, Р.Шанк), вона належить до центральних у психосемантиці, когнітивній психології, психотерапії, є значущою для методики навчання іноземних мов.

Оволодіння мовою – з психолінгвістичних позицій це поняття інтерпретується по-різному. О.О.Леонт'єв тлумачить його

в трьох аспектах: 1) оволодіння рідною мовою; 2) вторинне усвідомлення рідної мови, пов'язане з навчанням у школі; 3) оволодіння нерідною (другою та іноземною) мовою. *О.О.Залевська* виділяє такі аспекти оволодіння мовою: знання мови (*мовна компетенція*), володіння мовою (*мовленнєва компетенція*), користування мовою (*комунікативна компетенція*).

Онтогенез (від грец. *on* (*ontos*) – ество + *genesis* – рід, походження) – індивідуальний розвиток будь-якого організму від зародження до кінця життя. Термін увів *Е.Геккель* (1866). У психології – індивідуальний фізичний і психічний розвиток особи, який здійснюється шляхом тісно пов'язаних фізичних і психічних перетворень.

Операція (від лат. *operatio* – дія) – одиниця діяльності, спосіб виконання дії, спрямованої на досягнення певної мети. На відміну від діяльності та дії, операція визначається не *мотивом* і метою, а умовами предметної ситуації (*О.М.Леонтьєв*).

Операція мовленнєва – одиниця мовленнєвої діяльності. Мовленнєві операції забезпечують реалізацію мовленнєвої діяльності в різних її видах. У психології мовлення і *психолінгвістиці* (наприклад, *О.О.Леонтьєв*) до мовленнєвих операцій, що забезпечують механізм побудови і реалізації мовленнєвих дій, відносять операції зіставлення, вибору смислових і мовних елементів, складання цілого з частин, перестановки, заміни, побудови висловлювання за аналогією та ін. Повністю сформована мовленнєва операція є мовленнєвою навичкою.

Переклад – у *психолінгвістиці*, де він вважається одним із пріоритетних об'єктів дослідження: це складний, специфічний, рецептивно-продуктивний, вторинний вид мовленнєвої діяльності, де, як і в інших її видах, основним є спосіб формування і формулювання думки, тільки чужої (*І.О.Зимня*). Переклад виявляє себе в таких основних формах: письмовий, послідовний усний і синхронний.

Існують й інші наукові тлумачення перекладу: це не особливий вид мовленнєвої діяльності людини, а (ширше) багатоплановий і багатовимірний вид людської діяльності (О.Злобін); особливий мисленнєвий процес (Б.В.Беляєв); особлива двомовна діяльність (Б.А.Бенедиктов); засіб міжмовної комунікації (С.В.Засекін). Однак, при всьому розмаїтті поглядів, у сучасних наукових дослідженнях переважає діяльнісний підхід до розуміння процесу перекладу.

Перцепція (від лат. *perceptio* – сприймання) – відображення речей і явищ у свідомості людини за допомогою органів чуття. Цей термін охоплює як чуттєве сприймання, так і певні реакції-відповіді організму на основі чуттєвих образів.

Письмо – 1. Знакова система фіксації мови на площині для передавання інформації на віддалі й закріплення її в часі.

2. Вид мовленнєвої діяльності, психофізіологічною основою якого є взаємодія слухового, рукомоторного, мовленнєво-моторного та зорового аналізаторів; ініціальний, продуктивний вид мовленнєвої діяльності. Його продуктом є письмове мовленнєве повідомлення, а результатом – відповідна дія учасника спілкування. Письмо від початку оволодіння ним є усвідомленим актом і лише поступово перетворюється на навичку (О.Р.Лурія).

В сучасних психолінгвістиці та лінгводидактиці розрізняють письмо як техніку використання графічної та орфографічної систем даної мови (матеріальну базу складають орфографічна та графічні навички) та писемне мовлення як вміння викладати думки у письмовій формі за допомогою мовного коду (основою писемного мовлення є мовленнєві вміння).

Порідження мовлення – один із двох головних процесів (поряд зі сприйманням і розумінням) мовленнєвої діяльності; процес «формулювання мовленнєвого висловлювання» (О.Р.Лурія), коли мовець за певними правилами переводить свій мисленнєвий (внутрішній) задум у мовленнєві одиниці конкретної мови.

Потреба – необхідність у чомусь. За теорією *О.М.Леонтьєва*, потреба є передумовою будь-якої діяльності. Джерелом мовленнєвої діяльності є комунікативно-пізнавальна потреба, що стає внутрішнім комунікативно-пізнавальним мотивом цієї діяльності.

Пресупозиція – (від лат. *prae* – перед + *suppositio* – припущення) – сума знань, необхідних для сприйняття даного тексту, висловлення і, навіть, окремого слова; компонент смислу речення, що є безперечно істинним і зумовлює успішне розуміння цього речення, його сприйняття як релевантного для певного контексту.

Поняття пресупозиції походить з філософської логіки (Г.Фреге, П.Стросон).

Рефлексія (від лат. *reflexio* – відображення) – осмислення людиною передумов, закономірностей і механізмів власної діяльності; в психолінгвістиці – осмислення власної мовленнєвої діяльності, використання мовних одиниць; самоаналіз.

Рецепція (від лат. *recipere* – приймати, отримувати) – процес сприйняття мовленнєвого повідомлення.

Реципієнт (від лат. *recipientis* – той, що отримує) – індивід, який взаємодіє з певною знаковою продукцією; адресат мовлення; суб'єкт мовленнєвої діяльності, який водночас виступає й як її об'єкт: об'єктом мовленнєвої діяльності мовця є реципієнт, а мовленнєвої діяльності того, хто пише, є читач (реципієнт).

При сприйманні мовлення реципієнт виявляє активність: він спирається на свій попередній досвід (дія механізму *апперцепції*), здійснює вірогідне прогнозування, еквівалентні заміни слів і словосполучень.

Розуміння – мислительний процес, спрямований на виявлення (з'ясування) істотних рис, властивостей і зв'язків предметів, явищ, подій. Фізіологічною основою розуміння є складна аналітико-синтетична діяльність мозку, актуалізація минулих умовних зв'язків.

У *психолінгвістиці* розуміння тлумачиться як позитивний результат складної перцептивно-мислительно-мнемічної *діяльності* (І.О.Зимня); як процес перетворення фактичного змісту сприйнятого мовлення у *смысл*, який стоїть за ним. Виділяють (А.А.Брудний, Л.С.Цветкова) декілька рівнів розуміння. Початковий, найбільш загальний рівень – це розуміння лише головного предмету висловлювання. Другий рівень – це розуміння смислового змісту. Вищий рівень визначається розумінням і змісту, і *смыслу*, і *мотиву* висловлювання.

Розуміння тєксту – це процес переведення *смыслу* цього *тексту* в іншу форму його закріплення (О.О.Леонтьєв). Це може бути процес парафрази, передачі тієї ж думки іншими словами; чи процес *перекладу* іншою мовою; або процес смислової компресії, внаслідок чого утворюється мінітекст – реферат, анотація, резюме, набір ключових слів; або процес формування емоційної оцінки події; або процес вироблення алгоритму *операцій*, чого вимагає текст. Розуміння тексту призводить до утворення образу змісту цього тексту. Особливу роль у розумінні тексту відіграє здатність людини спиратися на схеми знань про світ (*фрейми*, сценарії, когнітивні карти і под.), які дозволяють орієнтуватися в ситуації (О.О.Залевська).

Розрізняють два основні рівні розуміння тексту: рівень *значення* (пов'язаний зі встановленням сприйнятих *мовних одиниць* та їх зв'язків) і рівень *смыслу/змісту* (пов'язаний із розумінням змісту тексту як цілісної *мовної одиниці*).

Дослідження процесів розуміння тексту базуються на фундаментальних концепціях Л.С.Виготського, М.І.Жинкіна, О.Р.Лурії, на результатах багатьох *експериментів*.

Сло́во – основна структурно-семантична одиниця *мови*, яка співвідноситься з пізнаним елементом дійсності (предметом, процесом, явищем, ознакою, відношенням), вільно відтворюється у *мовленні*, основною функцією якої є позначення, знакова репрезентація цього елемента дійсності; одиниця *ментального лексикону*, де вона взаємодіє з іншими словами, що різняться за ступенем когнітивної, емоційної та комунікативної актуальності. Найбільш актуальні в цьому відношенні слова утворюють ядро лексикону. В концепції *О.О.Залевської* слово розглядається як головний засіб доступу до інформаційної бази людини.

Сло́во-реа́лія – слово (усталений вираз), що називає поняття чи об'єкт, який є характерним складником етнічного та суспільно-історичного життя народу. Реалії пов'язані з лексичними *лакунами*.

Слу́х – складна анатомо-фізіологічна система живого організму, його здатність сприймати і розрізняти звукові коливання за допомогою органів слуху. В основі слуху лежить *діяльність* слухового аналізатора, який пов'язаний з іншими аналізаторами та *еферентними* системами. Особливістю слуху людини є здатність сприймати звуки *мовлення* не тільки як фізичне явище, а й як сигнали, що мають певний зміст.

Слу́хання – процес усвідомленої пізнавальної дії, що веде до інтерпретації та *розуміння*. Основою внутрішнього механізму слухання є такі психічні процеси, як сприйняття на *слух*, увага, розпізнавання та зіставлення мовних знаків, їх ідентифікація, осмислення, утримання в пам'яті, умовивід.

Слухання – це реактивний, рецептивний *вид мовленнєвої діяльності*, що реалізує усне *спілкування*. Предметом слухання як *виду мовленнєвої діяльності* є чужа думка, продуктом – *умовивід* або ланцюг умовиводів, до яких прийшла людина внаслідок слухання. Результат слухання – розуміння смислового змісту і власна *мовленнєва* (чи немовленнєва) *поведінка реципієнта*.

В методиці навчання іноземних мов терміну «слухання» як виду мовленнєвої діяльності відповідає термін «аудіювання».

Слұх фонематичний (від грец. *phōnē* – звук) – здатність людини до аналізу та синтезу звуків *мовлення*, тобто *слух*, який забезпечує сприймання фонем даної *мови*. Фонематичний слух допомагає правильному розумінню й вимовлянню слів і граматичних форм.

В анатомо-фізіологічному механізмі розрізнювання фонем головна роль належить *центру Верніке*, який знаходиться у скроневій частині лівої півкулі головного мозку людини. Ураження цієї зони або її недорозвиненість призводить до *сенсорної афазії* чи *алалії*.

Фонематичний слух до рідної мови починає формуватися в дітей при *сприйманні* усного *мовлення* дорослих і при власному промовлянні слів. Механізм фонематичного слуху суттєво перебудовується під час оволодіння *читанням* і *письмом*.

Смїсл – у психології: особистісне ставлення індивіда до предмету, на який спрямована його *діяльність*, до явищ об'єктивної дійсності.

Вітчизняна *психолінгвістика* спирається на трактування смислу в концепціях *Л.С.Виготського* та *О.М.Леонтьєва*, згідно з яким особистісний смисл займає проміжне положення між теоретичною абстракцією «*значення*» та об'єктами *мовлення*, що безпосередньо спостерігаються.

Смисл розглядається й як компонент семантики *слова*. Під смислом, на відміну від значення як явища об'єктивного, розуміється індивідуальне, суб'єктивне значення слова – значення, якого набуває слово для людини в кожній конкретній ситуації здійснення *мовленнєвої діяльності*. Смисл *слова* залежить від сукупності знань людини, її життєвого досвіду, особистісних якостей, має відношення до конкретної ситуації.

Спілкування – взаємодія двох і більше людей, яка має за мету обмін між ними інформацією пізнавального і/або афективно-оцінного характеру. Спілкування найчастіше включається в інші види діяльності людини. Припускає наявність відправника (комунікатора) та одержувача інформації (реципієнта).

Спілкування мовленнєве – специфічна форма взаємодії людей у процесі пізнавально-трудової діяльності (*І.Н.Горелов*); форма суспільно-комунікативної діяльності (*І.О.Зимня*); така активна взаємодія людей, під час якої вони, впливаючи один на одного за допомогою мовних знаків, організують свою спільну діяльність (*Є.Ф.Тарасов*). Це система мовленнєвих актів, мовленнєвої поведінки, яка забезпечує взаєморозуміння між людьми.

Сприймання – цілісне відображення у свідомості людини предметів, явищ, ситуацій і подій; процес формування (за посередництвом активних дій) суб'єктивного образу цілісного предмету, що безпосередньо впливає на аналізатори. Детерміноване предметністю світу явищ. Як необхідний етап пізнання, сприймання завжди певним чином пов'язане з мисленням, пам'яттю, увагою. Спрямовується мотивацією, має певну афективно-емоційну забарвленість.

Сприймання — пізнання якості цілого, а не його окремих ознак; не пасивне копіювання миттєвого впливу, а живий, творчий процес пізнання, процес інтенційний, тобто спрямований на вирішення певних завдань (*О.О.Залевська*).

Для людини характерним є те, що образи її сприймання інтегрують у собі використання мовлення. Основними ознаками сприймання є предметність, цілісність, константність, категоріальність, *апперцепція*.

Сприймання мовлення (мовленнєвого висловлювання) – специфічний, складний психічний процес; у нормальних умовах комунікації це смислове сприймання як про-

цес упізнавання вербальних образів і встановлення смислових зв'язків між ними (І.О.Зимня).

Процес мовленнєвого сприймання здійснюється на двох основних рівнях – власне *сприймання* і *розуміння*.

Стереотип (від грец. stereos – твердий + typos – відбиток) – незмінний зразок, шаблон; когнітивно-психічне утворення, схематизований образ явища, предмету, людини. Поняття “стереотип” розглядається в *соціології, психології, когнітології, лінгвокультурології, етнопсихолінгвістиці* (Ю.Д.Апресян, В.В.Красних, В.А.Маслова, Ю.О.Сорокін, С.Г.Тер-Мінасова, Н.В.Уфімцева та ін.). Вперше його використав У.Ліппман у 1922 р.

У *когнітивній лінгвістиці* та *етнопсихолінгвістиці* вивчаються мовні стереотипи як культурно-ментальний феномен, як невід’ємна складова *мовної картини світу* певного *етносу*.

Уміння – використання суб’єктом наявних знань і навичок для вибору і здійснення прийомів, *дій* відповідно до поставленої мети. Сутністю вміння як психічного новоутворення є готовність до продуктивного виконання переважно нових завдань.

Сформоване вміння може стати властивістю *особистості* та умовою набуття нових знань, умінь і навичок, тобто показником інтелектуального розвитку особистості.

Уміння як оптимальний рівень досконалості певного виду *діяльності* складається на основі *навички* (або системи навичок) завдяки варіюванню умов тренування.

Уміння комунікативні – уміння, пов’язані з організацією *мовленнєвого спілкування* відповідно до його *мотивів, цілей, завдань*, а також згідно з *нормами мовленнєвої поведінки*, прийнятими у певному соціумі.

Уміння мовленнєві – здатність людини здійснювати ту чи іншу *мовленнєву дію* в умовах вирішення комунікативних завдань на основі вироблених *навичок* і *набутих знань*; оптималь-

ний рівень досконалості *мовленнєвої діяльності*. Мовленнєві вміння характеризуються продуктивністю, ієрархічністю, творчим характером. Вони формуються у процесі виконання певного *виду мовленнєвої діяльності*.

Відповідно до видів мовленнєвої діяльності (*говоріння, слухання, письмо, читання*) виділяють такі основні мовленнєві вміння: вміння говорити (в діалогічній та монологічній формах), вміння писати, вміння сприймати (аудіювати) та вміння читати. Кожне вміння спирається на свою групу навичок, які синтезуються, функціонуючи в умінні.

Умовівід – одна з основних форм теоретичного *мислення* (поряд із поняттям і судженням), спосіб логічного зв'язку *висловлювань*. Умовівід дає опосередковане й узагальнене знання про дійсність і її відображення в свідомості людини.

Установка – неусвідомлюваний *особистістю* стан готовності до певної *діяльності* чи поведінки. Загальнопсихологічну теорію установки обґрунтував грузинський психолог і філософ *Д.М.Узнадзе*.

Читання – процес смислового *сприймання* письмового *мовлення*; реактивний, рецептивний *вид мовленнєвої діяльності*, що реалізує письмове *спілкування*. Метою читання як виду мовленнєвої діяльності є отримання інформації, а головним завданням – розуміння письмового повідомлення. Психофізіологічну основу читання складають операції зорового *сприймання тексту* та його *розуміння*, що безпосередньо пов'язане з *мисленням* і пам'яттю. Читання як складний психічний процес включає до свого складу елементи як *кодування*, так і *декодування* мовленнєвого повідомлення.

Фонове знання – сума відомостей, якими володіють члени даного мовного колективу на певному етапі його розвитку; це приналежність глибинного рівня свідомості, внутрішня ідеальна

модель зовнішнього матеріального світу або його фрагменту. Фонове знання не є мовним, воно існує у формі *пресупозиції*.

Коли людина засвоює чужу *мову*, вона оволодіває й фоновими знаннями. Наявність фонових знань сприяє формуванню *концепту-максимуму*. Збіг фонових знань *комунікантів* призводить до взаєморозуміння.

3. ПРИКЛАДНА ПСИХОЛІНГВІСТИКА

Аграматізм (від лат. *agrammatos* – нерозбірливий) – втрата здатності користуватися граматичною будовою *мови*. Людина повністю володіє словниковим запасом, але не здатна організувати *мовлення* граматично. Зазвичай це виникає внаслідок порушення мозкового кровообігу, іноді слугує симптомом певних функціональних порушень.

Акцентуація (від лат. *accentuo* – наголошую) – посилення, виділення певних психічних якостей чи рис характеру.

Алалія (від грец. *α...* – не, без + *lalia* – розмова) – форма мовленнєвої *патології*; відсутність або недорозвиненість звукового *мовлення* в дітей із нормальним *слухом* внаслідок недорозвинення або ураження мовних зон головного мозку.

Розрізняють дві основні форми алалії – моторну (дитина розуміє *мову*, але говорить мало і неправильно) і сенсорну (відбуваються розлади *розуміння* мови).

Алексія (від лат. *α...* – не, без + *lexis* – читаю), або *дислексія* – нездатність читати, часткова чи повна втрата здатності розпізнавати друковані *слова* внаслідок ураження *кори головного мозку*. Інколи називається «словесна сліпота». Науковці відносять таке порушення до парціальних (часткових): випадає лише одна психічна функція, всі інші зберігаються, а інколи навіть перевищують середній рівень.

Ауділи (від лат. *audire* – слухати) – відповідно до теорії *нейролінгвістичного програмування*, це люди, в яких у процесі *сприймання* інформації переважають слухові образи. Типовою пізнавальною позицією для них є слухати і говорити.

Аудіювання (від лат. *audire* – слухати) – *вид мовленнєвої діяльності*; розуміння сприйнятого на *слух* усного мовлення; *перцептивна розумова мнемічна діяльність*.

Термін «аудіювання» використовується в методиці навчання іноземних мов як відповідник терміну «*слухання*». Головне завдання навчання аудіювання – вироблення механізмів, які забезпечують сприйняття і переробку почутого. Такими механізмами є: оперативна і довготривала пам'ять, ймовірне прогнозування, еквівалентні заміни, осмислення почутого мовленнєвого повідомлення.

Афазіологія (грец. *aphasia* – оніміння + *logos* – вчення) – наукова галузь, яка займається дослідженням *афазій*; активно розвивається сьогодні й розроблює *моделі* мовленнєвого механізму.

Афазія (від грец. *aphasia* – оніміння) – порушення *мовлення*; повна або часткова втрата здатності говорити або розуміти *мову* внаслідок ураження мовних центрів головного мозку; може породжуватись судинними порушеннями, запаленням мозку, черепно-мозковими травмами; зростає кількість афазій внаслідок крововиливів (інсультів). На відміну від *алалії*, при афазії втрачається *мовлення*, яке вже розвинулось, руйнуються певні мовленнєві механізми в послідовності, зворотній до їх становлення в *онтогенезі*. У процесі реабілітації відбувається часткове або навіть повне відновлення втрачених мовленнєвих функцій.

Існують різні класифікації форм афазії, одна з найвідоміших належить *О.Р.Лурії*.

Афазія акустико-мнестична, або амнестична (*афазія* + грец. akustikos – слуховий; mneme – пам'ять, спогад; amnesia – без пам'яті) – вид *афазії*, в основі якої лежить порушення слухомовленнєвої пам'яті: зберігається *фонематичний слух*, хворий правильно сприймає звуки рідної мови, розуміє звернуте до нього мовлення, однак не може запам'ятати навіть невелике висловлювання. Спостерігається забування власних імен, назв і функцій предметів. Вперше описана як самостійна форма афазії у працях *О.Р.Лурії*.

Афазія аферентна моторна – вид *афазії* (за типологією *О.Р.Лурії*), що характеризується труднощами в розрізнюванні близьких за артикуляцією звуків мовлення, в підбиранні потрібних звуків. Внаслідок цього у хворого або взагалі відсутнє ситуативне мовлення, або порушується вимовляння слів. Такі хворі не можуть правильно вимовити слова, в яких зустрічаються однакові чи близькі за артикуляцією звуки. Спостерігається також порушення самостійного *письма* і *письма* під диктовку.

Аферентну моторну афазію вперше описав *О.Липпманн* (1913 р.).

Афазія еферентна моторна – за типологією *О.Р.Лурії*, це вид *афазії*, що характеризується руйнуванням структури висловлювання при збереженні окремих слів і відсутності здатності поєднувати слова в певній послідовності. Нерідко хворі взагалі не можуть вимовити жодного членороздільного звуку, водночас вони певною мірою розуміють звернуті до них слова і навіть цілі фрази. Такий вид афазії виявляється при ураженні в мозку *центру Брока*, тому використовується ще назва «афазія Брока».

Еферентна моторна афазія вперше була описана *П.Брока* (1861 р.).

Афазія динамічна (*афазія* + грец. dynamikos – сильний) – вид *афазії* (за типологією *О.Р.Лурії*), пов'язаний з порушенням зв'язного усного та писемного активного мовлення (хворі не мо-

жуть самостійно розгорнути мовленнєве висловлювання), з труднощами актуалізації *слів*, які означають *дії*, з наявністю шаблонів, кліше. Така афазія протікає на фоні збереження повторного та автоматизованого мовлення, *читання* і *письма* під диктовку. Зв'язне висловлювання у таких хворих зазвичай виявляється просто відтвореними, шаблонними штампами, кліше.

Динамічна афазія була вперше описана К.Кляйстом у 1934 р. під назвою «дефект мовленнєвої ініціативи».

Афазія семантична (*афазія* + грец. *sēmantikos* – означальний) – ця форма *афазії* (за типологією *О.Р.Лурії*) виявляється у труднощах розуміння певних логіко-граматичних конструкцій, що виражають просторові, часові відношення. Така форма *афазії* поєднується з порушеннями рахування, просторового *мислення*.

Семантичну афазію вперше описав Х.Хед (1926 р.).

Афазія сінсорна (*афазія* + лат. *sensorium* – орган чуття) – ця форма *афазії* (за типологією *О.Р.Лурії*) виявляється в порушенні *фонематичного слуху*, внаслідок чого страждає *розуміння мовлення*: хворі можуть сприйняти один звук за інший, не розібрати звучання *слів*. Спостерігається при ураженні *центру Верніке* (звідси інша назва – афазія Верніке).

Сенсорну афазію вперше описав *К.Верніке* (1874 р.).

Афазія тотальна (*афазія* + фр. *total* < *totus* – весь, цілий) – така форма *афазії*, при якій спостерігається повна дисфункція *мовленнєвої здатності*: хворий не може ані зрозуміти звернуте до нього *мовлення*, ані висловитися рідною (чи іншою, яку знав) *мовою*. Однак при цьому інтелект і здатність до несловесної творчості можуть зберігатися. Спостерігається в людей, що перенесли інсульт або зовнішню травму в тій ділянці мозку, де локалізуються *центри Брока* і *Верніке*. Інколи тотальну афазію називають *моделлю «феномену Герасима»* (Герасим – герой оповідання російського письменника І.С.Тургенева «Муму», глухонімий від народження).

Аферентний (від лат. *afferens, afferentis* – такий, що приносить) – висхідний, той, що прямує від периферії до центру.

Афонія (грец. *arhōnia* – німота) – форма мовленнєвої *патології*; хворобливий розлад *мовлення*, виявляється у нездатності голосно говорити. Афонія є наслідком розладу окремих мовних центрів у *корі головного мозку* або фізичного ушкодження *органів мовлення*.

Брадилалія (від грец. *bradys* – повільний + *lalia* – розмова) – вид *дефектів мовлення*; патологічне уповільнення темпу *мовлення*. Виявляється в уповільненій реалізації артикуляційної мовленнєвої програми і має в своїй основі посилення гальмівних процесів. Брадилалія може бути наслідком різних факторів – від спадковості та наслідування до патологічних впливів і захворювань центральної нервової системи.

Брехня – феномен *мовленнєвого спілкування*, сутність якого полягає в навмисному перекручуванні дійсного стану речей. Найчастіше вона виражається у змісті мовленнєвих повідомлень. Брехня є усвідомленим продуктом *мовленнєвої діяльності*, який має за мету ввести *реципієнта* в оману.

Проблема брехні та обману розглядається *судовою психолінгвістикою*.

Брокá центр – мовленнєва зона, що спеціалізується на *породженні мовлення*. Вперше описав її в 1861 році французький хірург і антрополог *Поль Брока*. Центр Брока міститься в нижній лобовій звивині *кори головного мозку* (здебільшого в лівій півкулі). При порушеннях центру Брока людина розуміє *мову*, але втрачає здатність вимовляти *слова* – виникає т.зв. афазія Брока, або *еферентна моторна афазія*, за класифікацією *О.Р.Лурії*, коли унеможливується вимовляння окремих звуків, складів або слів через дефекти об'єднання окремих мовленнєвих рухів у єдиний мовленнєвий акт.

Вёрніке цэнтр – слухово-мовна зона *кори головного мозку*. Відкрив у 1874 році німецький нейропсихіатр *Карл Верніке*. Центр Верніке розташований у задній третині верхньої скроневої звивини лівої півкулі. При порушеннях центру Верніке людина не втрачає здатності вимовляти *слова*, але не розуміє *мовлення* інших людей; виникає т.зв. *афазія Верніке*, або *сенсорна афазія* – порушення розуміння усного мовлення через дефекти *фонематичного* (мовленнєвого) *слуху*.

Візуали (від лат. *visualis* – зоровий) – згідно з *нейролінгвістичним програмуванням*, це люди, в яких переважають зорові образи у *сприйманні* інформації. Типовою пізнавальною позицією для них є дивитися, уявляти, спостерігати.

Гендер (англ. *gender* < грец. *genos* (*genesis*) – рід) – у *психології*: соціально-біологічна характеристика, за допомогою якої дається визначення понять «чоловік» і «жінка». В сучасній гуманітарній парадигмі поняття гендеру пов'язане з поняттям «соціальна стать людини».

Поняття гендеру ввів до термінології соціальних наук Енн Оуклей в 70-ті роки ХХ ст.

Глухонімота́ – відсутність або глибоке порушення *слуху* й у зв'язку з цим відсутність *мовлення*. Глухонімота виникає в дословесний період мовленнєвого розвитку дитини, тому дитина неспроможна самостійно навчитися говорити, оскільки не може наслідувати мовлення інших людей і відповідно контролювати власну вимову.

Детектор (від лат. *detektor* – той, що виявляє) – пристрій для виявлення певного типу сигналів.

Детектор брехні́ – умовна назва для комплексу апаратів об'єктивної реєстрації фізіологічних показників людини (шкірно-гальванічної реакції, електроенцефалограми, тремора - трем-

тіння м'язів, плетизмограми - судинних реакцій організму та под.). По цих показниках досвідчений фахівець може дати більш-менш точну характеристику афективного стану досліджуваного, його емоцій. Проте випробування на детекторі *брехні* не дають гарантії того, що він реєструє *реакцію* саме на емоціогенну ситуацію, що мається на увазі. Сама процедура допиту може викликати емоції страху, тривоги, а відтак можливі помилки.

Детектор брехні був розроблений в США, де застосовується в судовій практиці, а також урядовими агентствами і приватними роботодавцями під час найму людини на роботу.

Інша назва – *поліграф*.

Дефекти мовлення (від лат. defectus – недолік) – форми *патології мовлення*; викликаються тим, що психічні функції недорозвинуті. Це розлади ритму, фонації та артикуляції. Вивчаються *патопсихолінгвістикою, логопедією*, де під дефектами мовлення розуміються недоліки мовленнєвого розвитку в дітей і порушення вже сформованого мовлення під впливом різних біологічних і соціальних чинників.

Дефектологія (корекційна педагогіка) (від лат. defectus – недолік + грец. logos – вчення) – наука про психофізіологічні особливості розвитку та закономірності навчання і виховання дітей з фізичними і психічними аномаліями – глухих, туговухих, сліпих, слабкозорих, сліпоглухонімих, розумово відсталих, дітей з вадами мовлення, з розладами рухів тощо.

Дизартрія (від лат. dis..., грец. dys... – префікс зі значенням порушення + грец. arthroo – членороздільно вимовляю) – *дефект мовлення*; розлад артикуляції, нечленороздільне мовлення. При дизартрії обмежена рухомість *органів мовлення*, внаслідок чого ускладнюється артикуляція.

Дисграфія (від грец. префікс dys... + грец. graphō – пишу) – порушення здатності правильно писати, яке су-

проводжується заміною літер, пропусками, перестановками букв і складів, злиттям слів. Обумовлене порушенням системи мовлення загалом. Розглядається як симптом при *алалії*, при різних формах *афазії*, при недорозвиненості мовлення. Основою дисграфії найчастіше виступають неповноцінність *фонематичного слуху* і *дефекти* вимовляння.

Дислексія (від лат. префікс *dis...*+ *lexis* – читаю) – див: *Алексія*.

Дисфонія (від грец. префікс *dys...*+ *phōnē* – звук) – див.: *Афонія*.

Дислалія (від грец. префікс *dys...*+ *lalia* – розмова) – *дефект мовлення*; порушення звуковимовляння. Частіше зустрічаються дефекти у вимовлянні звуків [p] і [p'], а також свистячих і шиплячих.

Ефферентний (від лат. *efferens* – той, що відносить) – низхідний, той, що прямує від центру до периферії

Заїкання (логоневроз) – розлад мовлення, який є перешкодою до нормального усного спілкування з іншими людьми; це передусім порушення комунікативної функції мовлення. Виявляється у порушеннях темпоритмічної організації мовлення (виникнення затримок, повторень окремих звуків, складів) внаслідок судом м'язів мовленнєвого апарату. Заїкання виявляється в двох формах – заїкання розвитку (простежується в ранньому дитинстві) та реактивне заїкання (розвивається як *реакція* на якийсь сильний вплив, стресову ситуацію).

Змінені стани свідомості – це будь-яка відхилена від норми форма свідомості, що включає дереалізацію, деперсоналізацію, гіпноз, пікові переживання; це стани організму, що визначаються екстремальними умовами під впливом штучних або

природних обставин. Спостерігаються при алкогольному сп'янінні, внаслідок прийому психотропних препаратів, під час роботи або перебування у складних температурних режимах (у гарячих цехах, на високогір'ї, під водою, в космосі та под.).

У змінених станах свідомості *мовлення* людини зазнає змін: обмеження лексики, спрощення синтаксису, стереотипізація, збільшення кількості повторів, помилок.

Кінестетики (< кінестезія – від грец. *kinesis* – рух + *aisthesis* – відчуття) – у *нейролінгвістичному програмуванні*: люди, в яких у процесі сприймання інформації переважно поєднуються чуттєві враження і рухи (положення) тіла. Для них типовою пізнавальною позицією є діяти та відчувати.

Кора головного мозку – поверхневий шар, що вкриває півкулі головного мозку, утворений переважно орієнтованими нервовими клітинами та їх відростками, а також пучками *аферентних* і *еферентних* нервових волокон. Окрім цього до складу кори входять клітини нейроглії.

Криміналістика (від лат. *criminalis* – злочинний) – юридична наука, що вивчає методику, тактику і техніку розслідування злочинів.

Лінгвістика прикладна – напрям у *мовознавстві*, об'єктом якого є розробка методів застосування результатів фундаментальних лінгвістичних досліджень у соціальній практиці людини, вирішення практичних завдань, пов'язаних із використанням *мови*. Сучасна прикладна лінгвістика розвивається в різноманітних напрямках, зокрема таких як: лексикографія, комп'ютерна лексикографія, термінографія, корпусна лінгвістика, квантитативна лінгвістика, машинний *переклад*, теорія та методика викладання мови, теорія *мовленнєвого впливу*, лінгвістична експертиза та ін.

Логопедія (від грец. *logos* – слово + *paigeia* – виховання) – галузь спеціальної педагогіки, завданням якої є вивчення недоліків *мовлення*, розробка принципів і методів їх попередження та подолання. Теоретичну базу логопедії склали головні положення *психолінгвістики*.

Маніпулювання (від лат. *manipulus* – пригоршня < *manus* – рука + *ple* – наповнювати) – спосіб впливу; програмування думок і спрямованостей людини, мас, їх настроїв і навіть психічного стану з метою забезпечити потрібну їх поведінку (С.Г.Кара-Мурза). Один із видів – мовленнєве маніпулювання як форма *мовленнєвого впливу*. До найпотужніших засобів маніпулювання свідомістю в сучасному світі відносяться засоби масової інформації.

Маніпулювання досліджується вченими різних гуманітарних дисциплін: філософії (В.В.Афанасьєв, В.І.Копалов й ін.), психології (О.Л.Доценко, Т.М.Дрідзе, В.П.Шейнов), політології (С.Г.Кара-Мурза, Д.В.Ольшанський, Г.Г.Почепцов), лінгвістики (В.І.Карасик, Т.М.Ніколаєва, Л.Ф.Компанцева). *Психолінгвістика* (В.П.Белянін, О.Л.Доценко, І.О.Зимня) розглядає мовленнєве маніпулювання.

Маніпулювання мовленнєве (мобне) – різновид маніпулювання; форма мовленнєвого впливу, який здійснюється шляхом умілого використання ресурсів мови з метою прихованого впливу на когнітивну діяльність і поведінку адресата.

Мовленнєва діагностика (від грец. *diagnōstikos* – здатний розпізнати) – галузь психодіагностики, яка забезпечує методичний інструментарій психолінгвістики, а також суміжних наук. Напрямки мовленнєвої діагностики розглядаються відповідно до сфер її застосування: а) дослідження мовленнєвого механізму; б) клінічна експериментальна практика; в) психолого-педагогічна сфера; г) соціально-психологічна практика та ін. (Н.Б.Михайлова, Т.М.Ушакова). Предмет мовленнєвої діагнос-

тики за класичною схемою включає такі аспекти: 1) теоретичні та методичні принципи побудови інструментарію мовленнєвої діагностики; 2) методи і методики діагностики мовленнєвих явищ і особистісних властивостей *мовлення* людини; 3) диференціальну психометрику як математизовану методологію вивчення мовленнєвих явищ; 4) нормативні вимоги до мовленнєвих методик і їх використання.

Мовленнєвий вплив – це керування поведінкою людини або групи людей за допомогою мовної інформації (Є.Ф.Тарасов); це різні форми соціально орієнтованого *спілкування* (О.О.Леонтьєв). Способи (форми) мовленнєвого впливу різноманітні: доведення, переконування, вмовляння, *навіювання*, спонування. Виділяються два аспекти мовленнєвого впливу – вербальний (за допомогою слів, при цьому набувають великого значення інтонація, форма *висловлювання*) і невербальний (за допомогою несловесних засобів, які супроводжують *мовлення*, – жестів, міміки, поведінки, відстані між співрозмовниками та ін.).

Навіювання (сугестія) – цілеспрямований емоційно-вольовий вплив однієї людини на іншу або на групу людей з метою зміни її стану, певних установок, ціннісних орієнтацій; сукупність різних засобів вербального (частіше) і невербального емоційно забарвленого впливу на людину з метою створення в неї певного стану або спонування її до певних *дій*.

Навчання іноземного мовлення – розвиток мовної та мовленнєвої здатності людини, а також процеси *сприймання* і *породження мовлення* за допомогою психологічних методів, які мають комунікативну основу, але водночас зачіпають усі психічні процеси, якості та стани *особистості* (І.М.Румянцева).

Навчання іноземної мови – навчання *мовленнєвої діяльності* за допомогою іноземної мови, навчання *мовленнєвого спі-*

лкування за допомогою іноземної мови (І.О.Зимня, О.О.Леонтьєв, С.Ю.Ніколаєва).

Нейролінгвістика (від грец. *neuron* – нерв + *лінгвістика*) – наукова галузь, яка вивчає мозкові механізми *мовленнєвої діяльності*, кореляцію між будовою мовної системи і нейрофізіологічними порушеннями *мовленнєвої поведінки*, ті зміни в мовленнєвих процесах, які виникають при локальних ураженнях мозку. Нейролінгвістика встановила функціональну асиметрію півкуль головного мозку. Поєднує методи *лінгвістики* і *нейропсихології*.

Перші дослідження в галузі нейролінгвістики відносяться до кінця ХІХ ст., коли було створено перші класифікації *афазій*. Зокрема, вивченню афазій присвячена праця *І.О.Бодуена де Куртене «З патології та ембріології мови»* (1885). Сучасний етап розвитку нейролінгвістики пов'язаний з працями *О.Р.Лурії* та його учнів. Як писав сам О.Р.Лурія, нейролінгвістика «є новою галуззю науки, що стоїть на межі *психології*, *неврології* та *лінгвістики*». Сучасні нейролінгвістичні дослідження здійснюються на матеріалі англійської, німецької, російської, французької, чеської, в останні десятиріччя японської та інших мов, що доводить спільність нейролінгвістичних проблем.

Нейролінгвістичне програмування (від *нейролінгвістика* + грец. *programma* – розпорядження, оголошення) – *модель* людських комунікацій і поведінки, яка може ефективно використовуватися для організації або опису взаємодій у *психотерапії*, педагогіці, менеджменті з метою їх оптимізації. *В.П.Белянін* нейролінгвістичним програмуванням називає певний набір технік, які можна застосувати відносно *мовленнєвого спілкування*. Головна гіпотеза НЛП – наявність провідної репрезентативної системи (провідного каналу сприймання та збереження інформації), яка дозволяє будувати стратегію *мовленнєвого впливу*. Репрезентація, згідно з НЛП, відбувається в образах (візуальна система), звуках (аудіальна система) і відчуттях (кінестетика).

Нейролінгвістичне програмування має за мету вивчення і застосування способів оптимізації (через мовленнєвий вплив) функціонування *кори головного мозку*, яка відповідає за свідомість, і центрів, які відповідають за сферу підсвідомості. В.П.Белянін виділяє в концепції НЛП три частини: перша стосується психофізіологічних аспектів володіння *мовленням*; друга – пов'язана з власне лінгвістичним аспектом *мовленнєвої діяльності*; третя – спрямована на дослідження впливу на людей у процесі *мовленнєвого спілкування* (такій структурі відповідає власне і самий термін).

Теорія і технологія НЛП виникла у США (Р.Бендлер, Д.Гріндер) у 1972 р. на перетині *нейролінгвістики, психолінгвістики, лінгвістичної прагматики, когнітології* та психоаналізу. Нейролінгвістичне програмування критично сприймалося радянськими вченими. На сьогодні його послідовники є в багатьох країнах світу. Використовується у сфері *реклами, маркетингу, масової комунікації* та ін. До нього дуже близька психолінгвістична *сугестологія* (О.О.Романов, І.Ю.Черемісіна).

Нейропсихолінгвістика (від грец. *newron* – жила, нерв + *психолінгвістика*) – наукова галузь, яка досліджує функції головного мозку, нейронні зв'язки щодо *мовної компетенції та мовленнєвої діяльності*. Взаємодіє з *нейролінгвістикою та психолінгвістикою*. Нейропсихолінгвістичні дослідження спиралися на досвід вивчення *афазій*.

Термін «нейропсихолінгвістика» вперше використали дослідники паризької «Групи *нейропсихології та нейролінгвістики*» Д.Коен, Х.Хекен у 1964 р.

Нейропсихологія (від грец. *newron... + психологія*) – галузь психології, що займається вивченням, поясненням, оцінюванням і корекцією форм поведінки, безпосередньо пов'язаних з функціонуванням мозку. Спрямована на вивчення мозкових механізмів вищих психічних функцій, аномалій мовленнєвого розвитку на матеріалі локальних уражень головного мозку. Важли-

ву роль у становленні нейропсихології зіграли праці *О.Р.Лурії*, який, розвиваючи ідеї *Л.С.Виготського*, розробив теорію системної динамічної локалізації вищих психічних функцій, що стало теоретичною основою нейропсихології.

Нейропсихологія за своїм предметом і матеріалом дослідження взаємодіє з *патопсихолінгвістикою*

Нейрофізіологія (від грец. *newron*...+ грец. *physis* – природа + *logos* – учення) – розділ фізіології, об'єктом вивчення якого є нервова система. При використанні сучасних електрофізіологічних методик досліджуються нейрони, нервові центри та їх взаємодія.

О́ргани мовлення (мовленнєвий апарат) – органи, що беруть участь у творенні звуків *мовлення*. Їх поділяють на взаємопов'язані системи: енергетична система (дихальні органи як джерело для виникнення звуку); генераторна система (звукові вібратори, при коливанні яких утворюються звукові хвилі, та шумовий вібратор); резонаторна система (надставна трубка, яка складається з порожнини носу, рота і глотки).

Па́блік риле́йшнз (англ. *public relations* < *public* – народний + *relations* – відносини, зв'язки) – комунікативна дисципліна, спрямована на організацію комунікативного простору (Г.Г.Почепцов); організація громадської думки з метою найбільш успішного функціонування підприємства (установи, фірми), здійснюється по-різному, в тому числі й через засоби масової інформації. Знаходиться у сфері взаємодії з *психолінгвістикою мовленнєвого впливу*.

Парапсихологія (від грец. *para* – біля + *психологія*) – галузь, яка вивчає незвичні здібності людського організму – яснобачення, телепатію, психокінез тощо.

Патологія (від грец. pathos – біль, страждання + logos – учення) – 1. Загальна назва групи медичних наук, які вивчають хворобливі процеси в організмі людини і тварин, причини їх виникнення, механізми перебігу і шляхи переборення. 2. Будь-яке відхилення від норми – фізичне, психічне, соціальне чи мовленнєве.

Патологія мовлення – порушення *мовленнєвої діяльності*, обумовлені несформованістю або розладом психофізіологічних механізмів, які забезпечують засвоєння, творення, відтворення та адекватне сприйняття мовних знаків членами мовного колективу (*О.О.Леонтьєв*).

У зарубіжній *патопсихолінгвістиці* форми патології мовлення класифікують наступним чином: 1) розлади ритму; 2) розлади фонації; в) розлади артикуляції; г) розлади символізації. *О.О.Леонтьєв* виділяє такі основні форми *мовленнєвої патології*: 1) порушення, пов'язані з патологією *особистості*, психічної діяльності; 2) мовленнєві порушення, пов'язані з локальними ураженнями мозку; 3) мовленнєві порушення, пов'язані з вродженими або набутими порушеннями *сенсорних систем*; 4) мовленнєві порушення, пов'язані з розумовою відсталістю або тимчасовими затримками розумового розвитку; 5) мовленнєві порушення виконавського характеру, пов'язані з *дефектами* моторного програмування мовлення або реалізації моторної програми.

Патопсихолінгвістика – наукова галузь, яка вивчає патологічні відхилення у формуванні та протіканні мовленнєвих процесів (*О.О.Леонтьєв*); застосування *лінгвістики* у *психіатрії* (*Р.М.Фрумкіна*).

Патопсихологія – галузь психологічної науки, що вивчає особливості психічної *діяльності* людини при патологічних станах мозку, пов'язаних із психічними чи соматичними захворюваннями. Патопсихологія взаємодіє з медициною, *психіатрією*, *патопсихолінгвістикою*, яка базується на даних патопсихології.

Поліграф (від грец. poly – багато + grapho – пишу) – те ж саме, що *детектор брехні*.

Порушення мовлення – форми *патології мовлення*, пов'язані з серйозними органічними ураженнями, з *патологією особистості, психічної діяльності*. Вивчаються *нейролінгвістикою*. Типовий приклад порушення мовлення – *афазія*.

Псевдологія (від грец. pseudos – брехня + logos – слово) – патологічна схильність до повідомлення брехливої інформації, до вигадування фантастичних історій при достатньому рівні інтелекту. Нерідко псевдологія зустрічається у підлітків як прояв бажання звернути на себе увагу. Феномен псевдології розглядається у *психіатрії, патопсихолінгвістиці*.

Психіатрія (від грец. psyche – душа + iatrūia – лікування) – медична дисципліна, яка вивчає причини і сутність психічних хвороб, їх прояви, перебіг, способи лікування і попередження, систему допомоги хворим.

Психографологічний аналіз – психолінгвістичний метод, спрямований на дослідження вербальних характеристик текстів: визначаються обсяг *тексту*, кількість речень, їх середній розмір, коефіцієнт лексичної різноманітності, логічної зв'язності, емболії (насиченості тексту нелексичними мовними засобами). Використовується у *судових психології* та *психолінгвістиці* для дослідження психічних станів, відображених певним чином у рукописних текстах, для встановлення соціально-демографічних параметрів їх виконавців і под.

Психодіагностика (від грец. psychē – душа + diagnōstikos – здатний розпізнати) – наука і практика постановки психологічного діагнозу, тобто з'ясування наявності й ступеня вираження в людини певних психологічних ознак. Використовується в *судових психології* та *психолінгвістиці* в різних формах.

Психодіагностика контактна – у судовій психології та психолінгвістиці: складання психологічного портрету *особистості* при безпосередній взаємодії з нею.

Психодіагностика дистанційна – у судовій психології та психолінгвістиці: опосередковане вивчення *особистості* за допомогою аудіовізуального *спостереження*, вивчення фото-, кіно-, відеодокументів, опитування близьких людей, використання технік непрямого допиту й под. Важливу роль відіграє тут аналіз мовлення і *текстів*, які належать особистості, що вивчається.

Психолінгвістика інженерна – це галузь *прикладної психолінгвістики*, що вивчає процеси інформаційної взаємодії людини і технічних засобів за допомогою *мови (тексту)* або опосередкованих мовою образів – предметних значень (*О.О.Леонт'єв*). В останні роки центральними для інженерної психолінгвістики стали проблеми «штучного інтелекту», автоматизації обробки інформації, моделювання процесів прийняття людиною рішень на основі психолінгвістичних уявлень, моделювання процесу дешифрування тексту людиною та под.

Психолінгвістика мовленнєвого впливу – галузь *прикладної психолінгвістики*, що вивчає процеси соціально орієнтованого *спілкування* під кутом зору впливу мовних і мовленнєвих особливостей *тексту* на засвоєння, фіксування та переробку інформації (*О.О.Леонт'єв*). Взаємодіє з *психологією, теорією мовної комунікації, соціологією, риторикою* та іншими гуманітарними науками. Концептуальні основи психолінгвістики мовленнєвого впливу закладено у психології *діяльності* та психології *спілкування*.

Психолінгвістика судовá – галузь *прикладної психолінгвістики*, яка займається аналізом *мовної* (та мовленнєвої) *особистості*, що стоїть за текстом. Термін запропонований В.Ф.Єнгаличівим. Напрямки застосування судової психолінгвіс-

тики: аналіз мовленнєвої взаємодії під час допиту, проведення судової процедури; виявлення істинності чи неправдивості *висловлювання*; ідентифікація через *мовлення* (усне і письмове) особистісних властивостей автора анонімного тексту; судово-психолінгвістична експертиза *тексту*.

Психологія військова – прикладна галузь *психології*, що вивчає об'єктивні закономірності та механізми функціонування психологічного чинника у військовій справі.

Психологія інженерна – прикладна галузь *психології*, що вивчає процеси й засоби інформаційної взаємодії між людиною (колективом людей) та машиною, особливості *діяльності* оператора автоматизованих систем управління. Суміжна до *прикладної психолінгвістики* галузь.

Психологія медична – галузь психологічної науки, спрямована на вирішення теоретичних і практичних завдань, які пов'язані з психопрофілактикою захворювань, діагностикою хвороб і патологічних станів, з соціальною реабілітацією хворих. Суміжна до *патопсихолінгвістики*.

Психологія політична – галузь *психології*, що вивчає психологічні аспекти політичної *діяльності*, поведінки і відносин як специфічної сфери соціального життя й особливості осіб, які безпосередньо беруть участь у політичному процесі. Взаємодіє з *психолінгвістикою мовленнєвого впливу*.

Психологія юридична – науково-практична галузь *психології*, що вивчає закономірності та механізми психічної *діяльності* людей у сфері правових відношень. Взаємодіє з *прикладною психолінгвістикою*.

Психопатія (від грец. *psychē* – душа + *pathos* – біль, страждання) – патологічна форма психічної *діяльності*, що ха-

рактизується дисгармонією в емоційно-вольовій сфері та у сфері потягів, але не призводить до прогресуючих змін у психічній діяльності.

Психотерапія (від грец. *psychē* – душа + *therapeia* – лікування) – система психологічних засобів впливу (*навіювання*, гіпноз і под.) з метою лікування або сприяння зміні ставлення до власної *особистості* чи соціального оточення.

Психофізіологія (від грец. *psychē* – душа + *physis* – природа + *logos* – вчення, наука) – галузь міждисциплінарних досліджень на перетині *психології* та *нейрофізіології*, спрямованих на вивчення психіки в єдності з її нейрофізіологічним субстратом.

Реклама (фр. *reclame* < лат. *reclamare* – викрикувати) – інформація про споживчі властивості товарів і послуг з метою створення попиту на них; спосіб *мовленнєвого впливу*, що активно розвивається останнім часом. Рекламні тексти реалізують у свідомості *реципієнтів* певні *моделі*, близькі до навчальних. Вони мають три стадії: стадію інформації, або когнітивну; стадію афективну; стадію поведінки, чи конативну. З цього й випливає основне завдання реклами – вплинути на *реципієнта*.

Реклама є об'єктом дослідження багатьох наук (*психології*, *лінгвістики тексту*, *соціології*, *мовознавства*). Останнім часом як окремий напрямок формується *психолінгвістика* реклами.

Рефлексія (від лат. *reflexio* – відображення) – осмислення людиною передумов, закономірностей і механізмів власної *діяльності*; у *психолінгвістиці* – осмислення власної *мовленнєвої діяльності*, використання *мовних одиниць*; самоаналіз, контроль правильності *мовлення*.

Ринолалія (від грец. *rhis* (*rhinos*) – ніс + *lalia* – розмова) – форма *мовленнєвої патології*; порушення тембру голосу і звуко-

вимовляння, обумовлене анатомо-фізіологічними *дефектами* мовленнєвого апарату: людина говорить наче «в ніс».

Риторика (від грец. *rhētorikē* – ораторське мистецтво) – наука красномовства в стародавній і середньовічній *культурі*; у сучасній філології – наука про закони поетичної семантики, поезику *тексту*; в освітній галузі – курс навчання ефективного *спілкування*. Риторика як наука про ораторське мистецтво виникла у Давній Греції.

З риторикою взаємодіє (за своїми завданнями) *психолінгвістика мовленнєвого впливу*.

Сенсорний (від лат. *sensus* – відчуття) – чуттєвий, пов'язаний з відображенням дійсності за допомогою відчуттів і сприймань.

Сліпоглухонімота́ – одночасна відсутність зору, *слуху* та *мовлення*. Сліпоглухонімий позбавлений можливості *мовленнєвого спілкування* з людьми; характерною для нього стає затримка психічного розвитку. Зі сліпоглухонімими проводиться спеціальна робота, завдяки якій вони можуть оволодіти штучною *мовою*, досягти певного рівня розумового розвитку, здобути освіту.

Сло́ган (від давньоангл. *sluagh-ghairm* – бойовий клич) – рекламна фраза, що стисло викладає основну рекламну пропозицію в рамках рекламної кампанії. Слоган повинен точно пов'язати у свідомості споживача образ товару, фірми та пропозиції. В сучасному значенні це слово вперше вжито в 1880 р.

Сугестоло́гія (від лат. *suggestio* - навіювання + грец. *logos* – вчення) – інтегративна галузь наукового дослідження, що вивчає явища *навіювання* та *самонавіювання*. Сугестологія пов'язана з *психіатрією*, *психолінгвістикою мовленнєвого впливу*.

Судова лінгвістика – галузь прикладної лінгвістики, в якій вирішуються важливі для *криміналістики*, судочинної системи і законодавства завдання (встановлення авторства письмового чи усного *тексту*, оцінювання змісту тексту в аспекті його комунікативних намірів), а також проблеми лінгвістичного забезпечення судочинства.

Сурдологія (від лат. *surdus* – глухий + грец. *logos* – вчення) – розділ медицини, який вивчає розлади *слуху*. Взаємодіє з *патопсихолінгвістикою* через дослідження *глухонімоти* та *сліпоглухонімоти*.

Тахілалія (від грец. *tachys* – швидкий + *lalia* – розмова) – вид *дефектів мовлення*; патологічне прискорення темпу *мовлення*. Виявляється у прискореній ритмізації артикуляційної мовленнєвої програми і пов'язується з тим, що в людини переважають процеси збудження. Найчастіше має спадковий характер.

Цитоархітектоніка (від грец. *kytos* – вмістилище, оболонка, клітина + *architektonike* – будівельне мистецтво) – вчення про будову мозку, форму і розташування клітин *кори головного мозку*. Одним із засновників вважається *П.Брока*.

III. ЛІТЕРАТУРА

1. Англо-русский словарь по лингвистике и семиотике/ Под ред. А.Н.Баранова и Д.О.Добровольского. – М., 2003.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М., 1999.
3. Ахманова О.С. О психолингвистике. – М., 1957.
4. Ахутина Т.В. Единицы речевого общения, внутренняя речь, порождение речи, высказывания/ Исследование речевого мышления в психолингвистике. – М., 1985.
5. Ахутина Т.В. Порождение речи. Нейролингвистический анализ синтаксиса. – М., 1989.
6. Ахутина Т.В. Нейролингвистический анализ динамической афазии. – М., 2002.
7. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. – М., 1979.
8. Бахтін М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках/ Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів, 1996.
9. Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування/ Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів, 1996.
10. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики. – К., 2004.
11. Беляев Б.В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам. – М., 1965.
12. Белянин В.П. Психолингвистические аспекты художественного текста. – М., 1988.
13. Белянин В.П. Основы психолингвистической диагностики (Модели мира в литературе). – М., 2000.
14. Белянин В.П. Введение в психолингвистику. – М., 2001.
15. Белянин В.П. Психолингвистика. – М., 2003.
16. Блумфилд Л. Язык. – М., 1968.
17. Богуш А.М. Дошкільна лінгводидактика: Теорія і практика. – Запоріжжя, 2002.
18. Бодуэн де Куртенэ И.А. о психических основах языковых явлений и языковом знании/ Психолингвистика в очерках и извлечениях: Хрестоматия. – М., 2003.

19. Большой психологический словарь/ Сост. и общ. ред. Б.Мещеряков, В.Зинченко. – СПб., 2003.
20. Бутенко Н.П. Словник асоціативних норм української мови. – Львів, 1979.
21. Бутенко Н.П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. – Львів, 1989.
22. Бюлер К. Теория языка. – М, 1993.
23. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. – М, 1997.
24. Винокур Т.Г. Говорящий и слушающий: Варианты речевого поведения. – М, 2005.
25. Возрастная психолінгвістика: Хрестоматія / Сост. К.Ф.Седов. – М., 2004.
26. Воробйова Л.М. Основи психолінгвістики. – Рівне, 2007.
27. Воронин С.В. Основы фоносемантики. – Л., 1982.
28. Выготский Л.С. Мышление и речь/ Собр. соч. в 6т. – М, 1982. – Т. 2.
29. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. – М., 1981.
30. Гвоздев А.Н. Развитие словарного запаса в первые жизни ребенка. – Куйбышев, 1990.
31. Говорят дети. Словарь-справочник детских речевых инноваций/ Сост. С.Н.Цейтлин, М.Б.Елисеева. – СПб., 1996.
32. Горелов И.Н. Избранные труды по психолінгвістике. – М., 2003.
33. Горелов И.Н. Невербальные компоненты коммуникации. – М., 2006.
34. Горелов И.Н., Седых К.Ф. Основы психолінгвістики. – М., 1997.
35. Гумбольдт В. о речевой деятельности/ Психолінгвістика в очерках и извлечениях: Хрестоматія. – М., 2003.
36. Детская речь: Словарь лингвистических терминов/ Сост. С.Н.Цейтлин, М.В.Русакова. – СПб., 1996.
37. Дридзе Т.М. Язык и социальная психология. – М., 1980.
38. Дридзе Т.М. Текстовая деятельность в структуре социальной коммуникации. Проблемы семиосоциопсихологии. – М., 1984.

39. Жинкин Н.И. Речь как проводник информации. – М., 1982.
40. Жинкин Н.И. Язык. Речь. Творчество: Исследования по семиотике, психолингвистике, поэтике: Избранные труды. – М., 1998.
41. Журавлев А.П. Звук и смысл. – М, 1991.
42. Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: Психолингвистическое исследование. – Воронеж, 1990.
43. Залевская А.А. Введение в психолингвистику. – М., 1999.
44. Залевская А.А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст: Избранные труды. – М., 2005.
45. Заскіна Л.В., Заскін С.В. Вступ до психолінгвістики. – Острого, 2002.
46. Заскін С.В. Психолінгвістичні аспекти перекладу: Навчальний посібник. – Луцьк, 2006.
47. Зейгарник Б.В. Патопсихология. – М, 1986.
48. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. – М., 1991.
49. Зимняя И.А. Лингвопсихология речевой деятельности. – М., 2001.
50. Исенина Е.И. Психолингвистические закономерности речевого онтогенеза: Дословесный период. – Иваново, 1983.
51. Кара-Мурза С.Г. Манипуляция сознанием. – М., 2010.
52. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М., 1987.
53. Караулов Ю.Н. Активная грамматика и ассоциативная вербальная сеть. – М., 1999.
54. Квинн В. Прикладная психология. – СПб., 2001.
55. Кирилина А.В. Гендер: лингвистические аспекты. – М., 1999.
56. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність (від Олександра Потєбні до гіпотези мовного релятивізму). – Львів, 2002.
57. Клименко А.П. Лексическая системность и ее психолингвистическое исследование. – Минск, 1974.
58. Ковалевська Т.Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. – Одеса, 2001.

59. Когнитивные аспекты языка/ Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. 23. – М., 1988.
60. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. – К., 2006.
61. Красных В.В. Основы психолингвистики и теории коммуникации. – М., 2001.
62. Красных В.В. Этнопсихолингвистика и лингвокультурология: Курс лекций. – М., 2002.
63. Краткий словарь когнитивных терминов/ Под общ. ред. Е.С.Кубряковой. – М., 1996.
64. Кубрякова Е.С. Номинативный аспект речевой деятельности. – М., 1986.
65. Леонтьев А.А. Языкознание и психология. – М., 1966.
66. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. – М., 1969.
67. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М., 1969.
68. Леонтьев А.А. Психологическая структура значения/ Семантическая структура слова: психолингвистические исследования. – М., 1971.
69. Леонтьев А.А. Восприятие текста как психологический процесс/ Психолингвистическая и лингвистическая природа текста и особенности его восприятия. – К., 1979.
70. Леонтьев А.А. Психология общения. – М., 1997.
71. Леонтьев А.А. Основы психолингвистики. – М., 1999.
72. Леонтьев А.А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии. – М., 2001.
73. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1975.
74. Лингвистический энциклопедический словарь/ Гл. ред. В.Н.Ярцева. – М., 1990.
75. Лурия А.Р. Основные проблемы нейролингвистики. – М., 1975.
76. Лурия А.Р. Язык и сознание. – Ростов н/Д, 1998.
77. Лурия А.Р. Мозговая организация речевой деятельности. Патология речевого высказывания/ Общая психолингвис-

- тика: Хрестоматія/ Сост. К.Ф.Седов. – М., 2004.
78. Мартінек С.В. Український асоціативний словник: У 2 т. – Львів, 2007.
 79. Маслова В.А. Лингвокультурологія. – М., 2001.
 80. Мельничук О.С. Мова як суспільне явище і як предмет сучасного мовознавства// Мовознавство. – 1997. – № 2-3.
 81. Методика навчання іноземних мов у середніх навчальних закладах: Підручник/ Кол. авторів під керівн. С.Ю.Ніколаєвої. – К., 1999.
 82. Миллер Дж., Галантер Е., Прибрам К. Плани и структура поведения. – М., 1965.
 83. Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах. – М., 1987.
 84. Негневицкая Е.И., Шахнарович А.М. Язык и дети. – М., 1981.
 85. Норманн Б.Ю. Грамматика говорящего. – СПб., 1994.
 86. Норманн Б.Ю. Тайны словарной организации/ Общая психолінгвістика: Хрестоматія. – М., 2004.
 87. Носенко Э.Л. Особенности речи в состоянии эмоциональной напряженности. – Днепропетровск, 1975.
 88. Носенко Э.Л. Эмоциональное состояние и речь. – К., 1981.
 89. Общая и прикладная психолінгвістика/ Отв. ред. А.А.Леонтьев, А.М.Шахнарович. – М., 1973.
 90. Общая психолінгвістика: Хрестоматія/ Сост. К.Ф.Седов. – М., 2004.
 91. Общение. Текст. Высказывание/ Отв. ред. Ю.А.Сорокин, Е.Ф.Тарасов. – М., 1989.
 92. Основы теории речевой деятельности/ Отв. ред. А.А.Леонтьев. – М., 1974.
 93. Павлова Н.Д., Ушакова Т.Н. Речь, язык, коммуникация. Современная психология. – М., 1998.
 94. Петренко В.Ф. Введение в экспериментальную психосемантику: исследование форм репрезентации в обыденном сознании. – М., 1983.
 95. Петренко В.Ф. Основы психосемантики. – СПб., 2005.

96. Пиаже Ж. об интеллекте, речи и языке в онтогенезе/ Психолингвистика в очерках и извлечениях: Хрестоматия. – М., 2003.
97. Пірен М. Основи етнопсихології. – К., 1998.
98. Пищальникова В.А. История и теория психолингвистики: Курс лекций. – Ч. 2: Этнопсихолингвистика. – М., 2007.
99. Політична психологія/ За ред. С.О.Матвеева. – К., 2003.
100. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. – Воронеж, 2002.
101. Постовалова В.И. Язык как деятельность. – М., 1982.
102. Потенбня А.А. Мысль и язык. – К., 1993.
103. Потенбня А.А. о соотношении языка и мышления/ Психолингвистика в очерках и извлечениях: Хрестоматия. – М., 2003.
104. Почепцов Г.Г. Теорія комунікації. – К., 1999.
105. Почепцов Г.Г. Коммуникативные технологии двадцатого века. – М.: Рефл-бук, К.: Ваклер, 1999.
106. Прикладное языкознание. – СПб., 1996.
107. Психолингвистика в очерках и извлечениях: Хрестоматия/ Под общ. ред. В.К.Радзиховской. – М., 2003.
108. Психолингвистика. Сб. статей / Сост. А.М. Шахнарович. – М., 1984.
109. Психолингвистика: Учебник для вузов / Под ред. Т.Н.Ушаковой. – М., 2006.
110. Психолінгвістика: збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2009.
111. Психолингвистическая и лингвистическая природа текста и особенности его восприятия/ Под ред. Ю.А.Жлуктенко, А.А.Леонтьева. – К., 1979.
112. Психолингвистические проблемы массовой коммуникации. – М., 1974.
113. Психолингвистические проблемы семантики/ Под ред. Е.Ф.Тарасова. – М., 1993.
114. Психологическая энциклопедия/ Под ред. Р. Корсини и А. Ауэрбаха. – СПб., 2003.

115. Психологический словарь/ Под ред. В.В.Давыдова и др. – М., 1983.
116. Психологічний словник/ За ред. В.І.Войтка. – К., 1982.
117. Психологія мовлення і психолінгвістика: Навчальний посібник/ За заг. ред. Л.О.Калмикової. – Переяслав-Хмельницький, 2008.
118. Психология: Словарь/ Под общ. ред. А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского. – М., 1990.
119. Речевое воздействие: психологические и психолингвистические проблемы. – М., 1986.
120. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира/ Б.А.Серебренников, Е.С.Кубрякова и др. – М., 1988.
121. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М.- СПб., 2002.
122. Румянцева И.М. Психология речи и лингвопедагогическая психология. – М., 2004.
123. Русский ассоциативный словарь/ Сост.: Ю.Н.Караулов, Ю.А.Сорокин и др. – Т. 1-6. – М., 1994-2002.
124. Сахарный Л.В. К тайнам мысли и слова. – М., 1983.
125. Сахарный Л.В. Введение в психолінгвістику. – Л., 1989.
126. Селиванова О.О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики (аналітичний огляд). – К., 1999.
127. Селиванова Е.А. Когнитивная ономазиология. – К., 2000.
128. Селиванова Е.А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации. – К., 2002.
129. Синельникова Л.Н., Богданович Г.Ю. Введение в лингвистическую гендерологию. – Луганск-Симферополь, 2001.
130. Слама-Казаку Т. Методология психолінгвістики и некоторые ее применения / Психолінгвістика за рубежом. – М., 1972.
131. Слобин Д., Грин Дж. Психолінгвістика / Под общ. ред. А.А. Леонтьева. – М., 1976.
132. Словарь ассоциативных норм русского языка/ Под ред. А.А.Леонтьева. – М., 1977.

133. Сорокин Ю.А. Психолингвистические аспекты изучения текста. – М., 1985.
134. Сорокин Ю.А. Введение в этнопсихолингвистику. – Ульяновск, 1998.
135. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. – К., 1998.
136. Сосюр Ф. о различении языка и речи/ Психолингвистика в очерках и извлечениях: Хрестоматия. – М., 2003.
137. Ставицька Л. Гендерна лінгвістика: українська перспектива // Українська мова. – 2004. – № 3.
138. Ставицька Л. Гендерні стереотипи в сучасній мовній свідомості. За даними асоціативного експерименту зі словами «мати», «батько»// Дивослово. – 2005. – № 5-6.
139. Стернин И.А. Введение в речевое воздействие. – Воронеж, 2001.
140. Стефаненко Т. Этнопсихология. – М., 1999.
141. Супрун А.Е. Лекции по теории речевой деятельности. – Минск, 1996.
142. Тарасов Е.Ф. Тенденции развития психолингвистики. – М., 1987.
143. Тарасов Е.Ф. Введение в психолингвистику. – М., 1991.
144. Теоретические и прикладные проблемы речевого общения. – М., 1979.
145. Теория речевой деятельности. – М., 1968.
146. Теория речевых актов / Новое в зарубежной лингвистике / Под общ. ред. Б.Ю. Городецкого. – М., 1986.
147. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М., 2000.
148. Українська мова. Енциклопедія/ Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. та ін. – К., 2000.
149. Уфимцева А.А., Черкасова Г.М., Караулов Ю.Н., Тарасов Е.Ф. Славянский ассоциативный словарь: Русский. Белорусский. Болгарский. Украинский. – М., 2004.
150. Ушакова Т.Н., Павлова Н.Д., Латынов В.В., Цепцов В.А., Алексеев К.И. Слово в действии. Интент-анализ политического дискурса. – СПб., 2000.

151. Ушакова Т.Н. Речь: истоки и принципы развития. – М., 2004.
152. Фрумкина Р.М. Вероятность элементов текста и речевое поведение. – М., 1971.
153. Фрумкина Р.М. Цвет, смысл, сходство. – М., 1984.
154. Фрумкина Р.М. Психолингвистика. – М., 2001.
155. Холод А.М. Речевые картины мужчин и женщин. – Днепропетровск, 1997.
156. Хомский Н. Язык и мышление. – М., 1972.
157. Цветкова Л.С. Афазия и восстановительное обучение. – М., 1988.
158. Цейтлин С.Н. Язык и ребенок. Лингвистика детской речи. – М., 2000.
159. Человеческий фактор в языке: Язык и порождение речи/ Под ред. Е.С.Кубряковой. – М., 1991.
160. Черниговская Т.В., Деглин В.Л. Проблема внутреннего диалогизма. Нейрофизиологические исследования языковой компетенции// Труды по знаковым системам. – Тарту, 1984. – Вып. 17.
161. Чистович Л.А., Венцов А.В. и др. Физиология речи. Восприятие речи человеком. – Л., 1976.
162. Чуковский К.И. От двух до пяти. – М., 1958.
163. Шахнарович А.М. Проблемы психолингвистики. – М., 1984.
164. Штерн А.С. Перцептивный аспект речевой деятельности (экспериментальное исследование). – СПб., 1992.
165. Штерн А.С. Введение в психологию. – М., 2003.
166. Штерн І.Б. Вибрані топіки та лексикон сучасної лінгвістики. Енциклопедичний словник. – К., 1998.
167. Шубин З. П. Языковая коммуникация и обучение иностранным языкам. – М., 1972.
168. Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. – Л., 1974.
169. Щерба Л.В. О тройном аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании / Психолингвистика в очерках и

- извлечениях: Хрестоматия. – М., 2003.
170. Экман П. Психология лжи. Обмани меня, если сможешь. – СПб., 2010.
 171. Этнопсихоллингвистика / Отв. ред. Ю.А.Сорокин. – М., 1988.
 172. Язык, дискурс и личность. – Тверь, 1990.
 173. Язык и личность. – М., 1989.
 174. Языковое сознание: формирование и функционирование: Сборник статей / Отв. ред. Н.В.Уфимцева. – М., 2000.
 175. Bever T.G. Associations to stimulus-response theories of language // *Verbal Behavior and General Behavior Theory*. – Englewood Cliffs, 1968.
 176. Carroll J.B. *The Study of Language*. – Cambridge (Mass.), 1953.
 177. Chomsky N. *Aspects of the Theory of Syntax*. – Cambridge (Mass.), 1965.
 178. Deese J. *The Structure of Associations in Language and Thought*. – Baltimore, 1965.
 179. Kent H.G., Rosanoff A.J. *A Study of Associatin Insanity* // *Amer. J. of Insanity*, 1910. – V.67.
 180. Miller G.A. *Language and Communication*. – N.Y., 1951.
 181. Osgood C.E. *Method and Theory in Experimental Psychology*. – N.Y., 1953.
 182. Osgood C.E., Sebeok T.A. (Eds.) *Pasycholingustics. A Survey of Theory and Research Problems*. – Baltimore, 1954.
 183. Osgood C.E. *Lectures on Language Performance*. – N.Y., 1983.
 184. Pronko N.H. *Language and Psycholinguistics* // *Psychological Buletin*. – 1946. – V.43.
 185. Skinner B.F. *Verbal Behavior*. – New Yourk, 1957.
 186. Slama-Cazacu T. *Introduction to Psycholinguistics*. – The Hague-Paris, 1973.
 187. Slama-Cazacu T. *Pasycholingustics and Linguistics: Old Relationships and Promising Prospects* // *Proc. of the XIIIth International Congress of Linguists, August 29 – September 4, 1982, Tokyo*. – Tokyo: Gakushuin U., 1983.
 188. *Studies of Child Language Development* / Ch.A.Ferguson and D.I.Slobin (ed.). – N.Y., 1973.

Для нотаток:

Для нотаток:

